No. २३३०

Title परमार्थसार विवृतिः
पूर्णोद्बय मयी:

Author श्री अभिनव गुप्तः राजानकः

Extent ६४ Age ०

Subject भक्ति शास्त्रं

परमार्थसारः शैवाद्वयमयी विवृतिसहितः

२३३०

complete

F 64

६४ पत्रे

शैव

परमार्थसारसटीक

पत्रै ६५

श्लो २६००

प॰सा॰
टी॰
१

ॐ श्रीगणेशायनमः॥ॐविद्वनोपिजगतः
सूत्राशयकणोपक्षजनयत्यजः स्वात्मप्रकाशदनक्री
डाविदग्धः परमेश्वरः १ योयंवाधाधिगुरुणा॥
प्रक्तापरमार्थसारसंक्षेपः विवृतिंकरोमिलघ्वी
मस्मिन्विद्वज्जनार्थिनोयोगः २ इहशिवाद्वयशा
सनेदेहादिप्रमातृताप्राधान्यसङ्कल्पसमुत्थशं
कानेकालस्यसंशयादिरूपविघ्नौघप्रसरप्रध्वंसि
हर्विकांशास्त्रतिष्ठतिमन्यमानः परिमितप्रमा
ननाथस्पदीकारेणविदानन्दैकघनस्वात्मदेव
तासमावेशशालिनोसमस्तपाशार्थिमेतेपग
भीप्रथमतस्तावत्परमेश्वरप्रवणतानापरास्था
ति परंपरस्यगहनानादिमकेनिविहवद्धा
गहास सर्वालयंसवेवाचरस्यत्वामेवशम्भो
सार्वांशोज्ज्वलये १ त्वांसर्वप्रमातृस्फुरत्तामांस्वा
स्मदेवतारूपमेवशंभुमनुसरन्श्रेयः स्वभावेसमा
त्मकेशरणेज्ञानात्मसमावेशसमापन्नयेसञ्ज
ये पववकारः शंभुंस्वात्मदेवताकारमेवप्रपञ्च
नपुनर्मायानष्टाशिरिणांकेचिद्भिन्नेदेविभित्यव
योगंवावच्छिन्नत्रिश्रन्यस्यकिंभूतं परंहृणांचि
दानंदस्फारतानक्रियाशक्तिनिर्भरमनन्तरसह
पं तथापरस्यगहनादितिगहनामायाभिधाना
त्रतान्यस्मिन्नर्णीयवणिवादिविधानवयंत्रे

स्वहाधनिस्वरूपेतिष्ठते नचतत्स्ततदवस्था
वैचित्र्येणापिस्फुरतस्ततः यस्मात्पूर्णात्म
रूपात्तस्यप्रच्यावः तदुक्तं जाग्रदादिविभेदेपी
त्यादिस्पन्दशास्त्रे अनादिप्रवाणामवप्रतीती
नामनुभवितृत्वतयाप्रमातृत्वेनादिसिद्धत्वात
एकमित्यसहायंचिदेकघनस्फुरणाद्भेदस्या
नुपपत्तेः तथानिविष्टमित्यादि एवंजातीयम
पिसमस्तंतेयेण बहुधानानाप्रकारैर्भेदैर्गुहाश
रुद्रेतत्तद्रूपासहस्त्रसदाशिवन्नाविष्टैवतत्स्वरू
पोपिस्वयंतज्जडजन्मतामाभासा तदवज्ञा
नाप्रमातृतयास्थितस्तित्यावत अनयैवस
वेलयमिति सर्वस्यरुद्रक्षेत्रज्ञादिप्रमातृ
प्रमेयरूपस्यजगत आलयंविश्रान्तिस्था
नं सर्वमिदंकिलसर्वप्रमातरिस्थितं सद्रा
ह्यग्राहकयुगलापेतया ऽज्ञमप्रमिवभेदेन
प्रकाशमाने नानारूपैर्व्यपदिश्यते अन्यथैव
स्वप्रकाशाद्भिन्नस्वमसैवतस्याकृत इदंवि
श्वमिति सर्वनामप्रत्यवमर्शः नैवताभगव
तस्सम्वीर्णस्वरूपमित्याद सर्वचराचरस्य
मिति सर्वमिदंयत्तडाजडस्वभावंविश्वंतद्रूप
तयातिष्ठतेकोसिसर्वस्यायतस्वयंवैवि
भातनस्सर्वमिदंतमेवैतिन्यायेनहिव्यानिविन

प.सा.टी.
२

स्यान्यस्याप्रकाशमानस्य कार्यत्वानुपपत्तेः मो
क्षैव भोगाभावेन सदासमवेतमे स्थितरन्तिभग
वानेव तथातथा चकास्तीत्येवंविधं तामसत्रन
रे सर्वस्य सामान्देवतारूपं परावाहन्तावमस्काव
सारयि२ मेगरहीत्वानात्मसप्रवात्यन्तावविलि
तस्य स्याते अपरमाहयप्रकाशस्वभावं भगव
न्तं शम्भुं प्रपद्येश शाव`` टिकक्रिमाहङ्कार
णीकारेणानाटशक्तामेव स्वात्मानेपराहन्ता
चमत्कारस्वरूपं समाविशामीति यावत् अनेन
ग्रहणकवाक्येन परमोपादेयं स्वस्वभावस
मावेशमर्थादस्याप्युपदिशता सहगाणावस्यमा
णाहेयोपादेयतया सकलग्रन्थार्थोपः क्षिप्तः
। एवं प्रकारेणानात्पर्यसहृदयरूपस्तनिहारेण
प्रतिपाद्येदानीं शास्त्रावतारमभिदधत्स्वसंवा
भिधेयाद्विं ग्रन्थकारोग्रार्याद्वयेनाह गर्भाधिवा
ससंवेकमरणान्तकदुःखवक्रविभ्रान्तः आधारम
भिःस्नगुरुमभिभाषितेसमनन्तारम कथयत्यभिनव
गुप्तः शिवशासनदृष्टियोगेन १ कश्चिदृहगावस्यमारा
योसीतिमत्वासद्गुरुमाधारं भगवन्तं शेषाख्यं मुनिं
समपगाराध्य परमार्थोपदेशमाहस्वरूपंहृष्टवान

नदानेयोग्यतापरिपाकस्वरूपपरिशीलनक्र
मेणानेशिष्यंक्लिष्टान्तःकरणमनोमोघ्य
नन्नताध्यानिषेधषणमोपदेशातःपरमार्थमा
रनाम्नाध्याधारकारिकाभिरित्यपराभिधानप्र
म्पेनसांख्यनयोक्तोपदेशान्तमावेणप्रकृतिपु
रुषविवेकज्ञानानयत्रवलाबाभिविनेयवमेवं
मेवंशिष्यंप्रोक्तवान श्रमावेवब्रह्मोपदेशःप
रमाद्वयरूपसमाने आरण्याप्रतिपादितःस्त्र
क्तिपुक्तोभवतीतिमत्वासर्वज्ञनमउग्रहीतेयव
माद्वयपोवनयपुत्वयागुरुरभिनेवनालोकि
केनचिच्चमत्कारस्फारेणागमोगुरुःसदद्दम
रतिसोयंपुण्यनामादवावलिप्तत्वात्नस्य
परमार्थोपदेशस्ययत्वारं दभ्रेनवनीतमिवो
पादेयंपवावुग्रहस्वव्रतःसम्प्रतिपादयती
त्येवंसम्बन्धाभिधेयाभिधानप्रयोजनादयः
पयादितःनेहपुनःपाखगौरवभयात्सनन्ता
ते कीटपास्तशिष्यरत्याह गर्भाधिवासेति
गर्भाधिवासप्रारम्भेजायते श्रास्तिवर्धतेवि
परिणामति अपक्षीयते विनश्यतीति ननदव
स्यावैविंशेणाषड्भावविकारानेमिन्नकंयम
न्मरणान्तंदुःखरूपमाविर्भावतिरोभावात्तं

प सा· टी· ३

3

सवर्णस्वभावतयावह्निमिववके तस्मिन्प्राप्तेनावि
पविहृतः अनेनास्यप्राग्ज्ञातिस्मरणस्वभावोवो
धाविनभावोयेनितः अन्यथाकथंकाष्ठाग्नि
लतांप्रप्रक्रन्तद्दलितेस्मात पवेवपःमप्रत्य
त्रवैराग्यः परमेश्वरानुग्रहशक्तिविद्धहृदयःस
मुदितसमस्तानःपदेशपात्रतामवाप्यपरमे
श्वराकारंसमुचितमपिगुरुंसमासाद्य परमा
द्वयज्ञानमभिलषतेसपवर्गरूपदेशभाजनं
स्यादिति एतदेवान्यत्रोक्तं शक्तिपातवशा
देविनीयतेसद्गुरुंप्रतीति २स्ववश्रलादद्यते
दीयतेपरमंतत्वंदीयतेकर्मवासना इति २
अधुनासमुत्थितिक्रमेणपीठिकाबन्धंविधा
यविश्ववैचित्र्यचित्रेस्मिन्प्रतिपारमेश्वरमत्र
ममस्थानत्र्यमेकमेवसंयोजनवियोजनकर
त्वेहेतुरिति तच्छक्तिविकासमेवविश्वमण्डच
तुष्टयमुखेनावेदयन्नस्यमवतारयति निज
शक्तिवैभवभरादण्डचतुष्टयमिदंप्रविभागे
न शक्तिर्मायाप्रकृतिः पृथ्वीचेतिविभावितं
प्रभुणा १ चिदानन्दैकघनेनप्रभुणास्वत
न्त्रेणभगवतामहेश्वरेणाण्डचतुष्टयं विभा
जकत्वेनकोशत्रयपतयावस्थापितमिति

यदुक्तं केवलयित्वेनोच्यते इति प्रभावितेश्व
काशितं भवनकर्तृतया यावदुक्तं कस्मादि-
त्याह निजशक्तिवैभवभरादिति निजः स्वात्मी-
यो साक्षाद्यो स्यात्स्वाधीनः शक्तिप्रपञ्चस्य
वैभवं विविधत्वप्रसरः तस्य योऽसौ भरस्तमुद्रेकल-
क्षणादिति भगवतः किल स्वशक्तिविकासस्फा-
रणपदजगन्निर्माणम् यदुक्तं श्रीमङ्गलशास्त्रे
शक्तिः स्वशक्तिमांश्चैव पदार्थद्वयमुच्यते शक्त-
यस्य जगत्कृत्स्नं शक्तिमांस्तु महेश्वर इति किंरू-
पात्र वक्ष्यमाणा अस्येत्याह शक्तिर्माया प्रकृतिः
पृथ्वी चेति विश्वस्य प्रमातृप्रमेयरूपस्यस्व-
स्वात्मचमत्कारसारस्यापि स्वरूपायोहनात्मास्त्र
त्यातिमीयीनिषेधव्यापारस्यापापारमेश्वरी
शक्तिः सैवाह्लादकत्वेन बन्धकतया शान्त्या
त्वमुच्यते सदाशिवेश्वरविद्यानन्तपर्यन्तदले
सहस्रमातारमत्त्रितयमन्तः स्वमन्त्राद्भोक्तृ
त्वावतिष्ठत इति कोशरूपतया यथाशक्तिवे-
न शाक्तेन संज्ञिता यतस्मिन्नत्र सदाशिवेश्वरा
वेवाधिपती सत्यपि मलत्रयस्य भावे सोऽहमं
भेदैकप्रवणतया सर्वप्रमातॄणां वन्यरूपं यु-
क्तनपर्यन्तदले मायाख्यमत्र मित्युच्यते नचैव

प॰ सा॰ टी॰ ५

स्यमायामायाण्डद्वयमन्तस्समन्तादन्तर्भीकृत्य स्थितं
प्राण्डाधिपश्चात्र ब्रह्मनाभिधानो रुद्रः तथासत्व
रजस्तमोमयी प्रकृतिः कार्यकारणतात्मना
परिणतासती पशुप्रमातॄणां भोग्यपदप्राप्ता सुख
दुःखमोहरूपतया बन्धयित्री प्रकृत्यभिधान
माण्डमुच्यते तत्रापि महाविभूतिर्भगवान्वि
ष्णुर्भेदप्रधानो ऽधिपतिः तथा पृथ्वी चैवम
नन्तस्थावरान्तानां प्रतिशरीराकाररूपतया स्थूल
कञ्चुकमयी बन्धयित्री निवृत्त्याण्डमुच्यते तत्रा
पि वर्तदेशाधिपभूतसर्गप्रधानतयाण्डाधिपो भ
गवान्ब्रह्मैवं परमेश्वरविजृम्भितमिदमण्डचत
ुष्टयं भगवता तेन प्रकाशितेन परिस्फुरति ४ एव
मेतदण्डचतुष्टयं प्रतिपाद्य तत्रैव भोक्तृभोग्य
त्वप्रतिपादनपरतया विश्वरूपनिरूपणाय
कारिकामाह तत्रान्तर्विश्वमिदं विचित्रतनु
करणभुवनसन्तानम् भोक्ता च तत्र देही शिव
एव गृहीतपशुभावः ५ तत्र तेषु चतुर्ष्वण्डे
ष्वागमप्रसिद्धेषु विश्वमिदमन्तर्मध्ये वर्तते की
दृशमित्याह विचित्रेति तत्तत्तत्त्वभेदभिन्नाः
नानामनुष्यपशुपादपादिरूपास्तनवः
आकाराः विशिष्टसंस्थानरूपेणाभ्यधिभूताः

तथान्योन्यभेदेन मानिशयानि करणानि व
र्त्तीदीति तद्यथा रूढप्रमातॄणां निरतिश
यानि सर्वतत्त्वादिगणागणाप्रकानि तैः कि
ल सर्वमिदमेकस्मिन्न्तोऽप्रगयन्त्तायते
समापयन्त्वेवेतत्तानोऽपनसान्येवकरणा
नि परमेश्वरनियन्तिणा किं नियंचित्तानि सन्ति
व·· दिपादार्थमात्रत्तानकरणासमर्थाने
व नैतैः सर्वं ज्ञायते नापि क्रियते तत्रापि
योगिनामतिशयः करणानां यतिशक्ति
समुल्लेचनानदीपैः करणोऽहंरव्यवहितं वि
प्रकृष्टमपि परिच्छिद्यते परप्रमातॄणां च
सुखदुःखादि ज्ञायते एवं च तिरश्चामपि नि
यतिशतया संकुचितानां मपि मनुष्येभ्योऽप्य
तिशयः करणानां विद्यते तथाग्रवः सा
रूढव्यवहितमपि यन्ति श्वाभावा वाचापि क्वा
तं समीलते गृध्रायोजनशतगानमपि आमि
षमवलोकयति पत्तिणामतिकामषक
पथत्ताश्राकाशविहारिणा टपपते सनीस
पारसा पश्यान्तं गच्छन्ति टपपवसूणा वन्ति श
ष्टात उप्ताहवादपितत्तात स्वासमात्रेणासर्व
माकर्षयन्तीत्येवं सर्वत्र करणवैचित्र्यमसुत्य
तथा भुवनान्यपि आगमप्रसिद्धानि वर्त्तन्त्व

प सी·
टी· ५

5

प्रवर्त्तरणार्थंचन्द्रस्फुराकारतयामातिशाय
संस्थानानीत्येवंविचित्रानानातिशयाद्भु
तस्वभावः तेषांतत्रकारणभुवनानांसन्ना
नः श्रृंवैरतप्रबन्धप्रवाहोयस्मिन्विश्वस्मि
न्तदेवंविधंविश्वं एवंविधेवात्रभोगस्वभा
वेविश्वस्मिन्भोक्ताभाव्यमित्याहभोक्तावत
त्रदेहीति मलत्रयाघ्रातदेहोभोगायतनं
विद्यतेयस्यासौ सदेहीसुखदुःखादिस्व
भावः शारीरीसुखदुःखादिमयेस्मिन्भोक्ता
सुखदुःखाद्यनुभविताप्रपञ्चप्रमातेतिकथ्य
ते ननुपरप्रमातृरूपस्याप्यणुमात्रस्यापि
नभेदोविद्यते ऽतस्तस्यात्रिविकोदेहीनाम
वाकः यत्तत्केप्रादेशोपिव्रलणस्याविरूपा
नतिकात्मस्याविकल्पस्यमिति एकैकत्र्वत
त्वेषिषट्त्रिंशाततत्त्वपतेतित्वाद्येनएकएव
सर्वात्मा प्रकाशोमहाप्रकाशवपुरेवपरमेश्वरः
प्रमातासर्वतोभिन्नएवावभासते नतोभिन्नस्या
प्रकाशमानस्यदेहिनोस्तित्वमुपपद्यतेभिन्नप्रका
शमाननानात्वपद्यतेः नसन्मातिष्ठीयतेप्रकाशतेवन
स्मिन्नवस्थामनि नहिप्रकाशाभिन्नएवैकः प्रमा
तेतिप्रतपिकिंपरत्वेनायंभोक्ताभोग्यलक्षणाः सर्वो
ऽहमिति सर्वंममव्याप्यमानस्याहशिवपदवर्त्तीनपशुभावइति

वस्मगनत्वं प्रतिपादितं चिदानन्दैकघनः
स्वातन्त्र्यस्वभावः शिवः स एव स्वरूपगोपना-
नाम तत्स्वेच्छया नटवद्देहप्रमातृभूमि-
कां समापन्नः याल्पतात्मणुत्वात्मसमा-
लताणुच्छावृतः स्वमये स्वयं निर्मितेस्मि-
न्भोग्यभोक्तादेहीति कथ्यते न पुनः शिवव्य-
तिरिक्तं किंचित्पदार्थजातमस्ति एवमेव
भगवान्शिवः स्वातन्त्र्यात्भोक्तृभोग्यात्मतां
प्रमातृप्रमेयरूपात्मकं क्रीडनकमिव स्व-
मध्यापयति यदपेक्षयायं भेदप्रधानो
व्यवहारः तस्मादेतदेव परमेश्वरस्य स्वातं-
त्र्यं तिरस्कृत्य येषां पूर्णस्वरूपतापरित्या-
गेन भोक्तृभोग्यस्वभावेन भावमापन्नोपि
सर्वप्रमातॄणामनुभवितृतया स्वात्मनि प्र-
स्फुरंश्चिदानन्दैकघनः शिव एव । स एव
सत्यकस्तत्त्वस्वभावः प्रमाता स एव प्रमा-
तृप्रमेयवैचित्र्याणां नानात्वादनेकः इति कथं
विरुद्धयैकतया व्यवह्रियते एकश्चेत्किमि-
ति नानारूपः इति च्छाया तत एव विरोधाद्विरुद्ध
धर्माध्यासः समापतति न च तदेकानेकरू-
प एकश्च पदार्थः स्यात यदुक्तं स्वयमेव भे-
द भेदहेतुर्भावानां यद्विरुद्धधर्माध्यासः क-

प स्तां· टी· ६

वणाभेदोवर्त्तिलौकिकेउक्तदृष्टान्तंप्रदर्शयन्न
ष्टांतिकेचार्थंसमर्थयते नानाविधवर्णानां
रूपंधत्तेयथामलःस्फटिकःस्वमात्रुपाश्र
याधिरूपत्वंतद्वदीशोपि यथैकोपिस्फटि
कमणिस्तत्तल्लाक्षानीलाद्युपाधिवैविध्यस
हस्थानतद्वैविध्यंस्वात्मनिधारयंस्तदावि
चित्रोभवतिनतुतस्यस्फटिकत्वहानि
रेतावतासमुत्पद्यते यथैवस्फटिकमणेर्मूर्त्ति
त्वेयत्तत्तद्विशेषणाच्छुरितेपितस्मिन्स्फटिक
मणिरयमित्यवाधितासर्वेषामवेदेवप्रतीति
केवलमत्रनीलालाक्षादयःस्फुरन्तीत्यवष्टि
यतेनतुतत्लाक्षाद्युपाधिःपटमिवत्तेविशि
नष्टिपेनस्वरूपविप्लोपोस्यस्यात्तस्माद्देन
देवामलत्वंमणेर्यद्वद्यापिरूपानाकाराविभ
त्ति स्वस्वरूपतयावग्रहणेन तथैवायमीशःस
नत्वच्छिद्रेकत्वनएककोपिसच्छेसात्मदर्पिते
देवमनुष्यपशुपतिस्थावरान्तानोरुद्रेन्द्रा
तादिपदार्थरूपाणांविशेषाणांसर्वेनिमित्तं
नांचरूपंत्ववर्णवैचित्र्यंस्फटिकमणिवत्स्वा
त्माभेदेनधारयंस्ततोपिसद्गुणीनित्वादरूमि
त्येवमाधारत्वमस्मात्पहेद्भिर्नेनानारूपम
प्यकं स्वात्मानेप्रत्यवमर्षणाति इत्यमप्यस्येक

ता विरुद्धयोरभिन्नरूपो देशः कालो वा न क
श्चिद्दृष्ट इति यद्येवं तस्य ह्यात्ममहेश्वरस्य वि
रुद्धधर्माध्यासादिदूषणं स्येतापि साता
कालस्तेन विज्ञातेन नानाभेदसम्भिन्नमपि
यैरध्येवमेतदभ्युपगतम् यथा नीलादिभि
श्चविज्ञानैस्तानोपाधिकत्वभाक् अथाकदर्पणत
लेष्विव तत्त्वयैविवेचयन्निति प्रमाणवार्तिके किं
पुनः सर्वतः स्वाणस्वतन्त्रस्यैकवप्रभोः स्वतन्त्र
स्याविभोर्देशकालौ भेदकौ तयोर्भिन्नतो मूर्ति
वैचित्र्यक्रियावैचित्र्याभ्यां यस्य समुल्लासकत
या स्थितौ कथं तस्य भगवतो व्यवच्छेदकौ स्या
ताम् यदि नाम देशकालयोः कदाचित्तं विशेष
देन स्थितिः भविष्यन्नदा तत्कृतोऽपि विरुद्धधर्मा
ध्यासः उदयव्ययन्तश्चेति तत्र सम्भावना स्यात् याव
ता तोसविस्वकाशे नैव ह्यात्मसत्तासिद्धिरिति हि
हि पकानेकस्वभावोऽप्येक एव महेश्वरश्चिन्मू
र्तिः भेदधर्मे पुनर्विरुद्धधर्माध्यासोऽप्यरुह्वरूपवे
ति ५ नन्वेकएव संवित्ततः प्रमानाभ्युपग
मः ततः कथमाभवन्तोऽसमाप्तः सत्यपवानेक
तोयानश्चेति चेत् तर्हि नत्वादिविनाशेऽप्येवं वि
ष्टः स्यात् तत्त्वनीवैष्यवन्तदोत्पद्येत पुण्य

प.सा
टी.
८

पापस्वभावकमेवेविज्ञेयाणवतस्यैवभगवतः
स्वर्गनरकादिभोगः प्रामहतिकथमुच्यते स
स्वरूपपवशिवः इति दृष्टान्तद्वारेणातदपिसम
र्थयते गच्छति गच्छति जलइव हिमकरबिंबं
स्थितिंस्थितेयातिजन्तुकरणभुवनवर्गतथाय
मात्मामहेशानः १ यथाजलप्रवाहेयातिवन्दुव
पुर्वस्तहृतेनाकाशस्थंमयमवलनात्मकंजल
प्रवाहान्तः प्रतिबिंबितमपि नगच्छति प्रयाति
इव तथैतस्मिन्नेवतस्मिन्नन्यत्रजलाशये निस्तमिते
सति नैदं हिमकरबिंबं स्थितिंगच्छतीवि स
भाव्यासर्वप्रमातृभिरेतत्सम्भाव्यते नपुनःप
रमार्थेन तन्नथैवस्यात नापिजलगतोदेशकौ
लाभेदकतयाचन्द्रमसस्वरूपं गगनस्थंपरामृष्ट
तः केवलंजलमेवतादृशम् यस्यचतत्प्रतिबि
म्बितस्यचन्द्रविंबस्यजलगतचलनाःचलमादि
कोभेदोऽस्यवक्रियात इत्येनोवतारभाजलगतस्य
कर्दमपतितस्यवाशशिनः स्वस्वरूपतायांनका
चित्क्षतिः तथैवायमात्माचैतन्यस्वभावः स्वयंनि
र्मितेतनुकरणभुवनसमूहेपरिनीतोऽसतिसम
त्यन्नेवाप्रतीतः सपुनर्नष्टेतिमायाख्यामोहिता
नांव्यवहारमात्रमेतज्जल्पतांचन्द्रवत् नपुनःस्वा

त्मा जायते म्रियते वेति गीतास्वेवमेवोक्तं न जाय
ते म्रियते वा कदाचिन्नायं भूत्वा भविता वा न भूयः
अजो नित्यः शाश्वतोयं पुराणो न हन्यते हन्यमाने
शरीरे इति तस्माद् यथा आत्मा महेशानः स्वतन्त्रः
सर्वस्वात्मप्रत्यवमर्शस्वभावः सर्वप्रमातॄणाम
नुभवितृतया प्रथमानस्तत्तस्त्वं देवस्याविप्र
लोपेन प्रत्यन्तोवास्वरूपस्वरूपएव यतदेवकर्तृत्वे
वकारिमहेशानत्वं संवित्तत्वतया तथापु
प्रमातृतया स्वर्गनिरयादिभोगभोक्तापि सर्वो
त्रभवितृतया संवित्स्वरूप एव अस्तु तत्पुण्य
पापस्वर्गनरकक्षुत्पिपासादिकोयं पशुभावो
वन्धकत्वतया नियतः स यदि भगवता स्वात्मप्र
काशितः परामृष्टः स्यात्तदा यथोक्तां स्वात्म
निष्ठां लभते अन्यथा निःस्वभावपश्वेव इतिक
थं स्वात्मनस्तस्यैवमहेशस्य स्वस्वरूपविप्रलोपा
योच्यते सर्वथा निर्मितमेव वस्तुसंहारायंमनुजा
यं वा देहादिरूपं स्यात् न तु नित्ये भगवति चैत
न्ये समुत्पत्तिविनाशौ कदाचिद्भवेताम्। तस्मा
देकस्यैवात्मनो ग्राह्यग्राहकत्वेन नानारूपस्वभा
वः स्वतन्त्रस्यापि सर्वान्तर्भवितृतया सर्वस्यैकत
या प्रथनं इति न काचिद्दूषणावाप्तिः १ १य
मपि सर्वेषामयं स्वात्मा विश्वप्रपञ्चस्वभाव

प.सा.
टी.
८
8

कसंविन्मात्रपरमार्थः सर्वावभासः सर्वत्रमेवि
दनुगमादिति श्रुत्यागमाभ्यां प्रतिपादितश्चेत्कि
मिति लोष्टादावस्य विशेषान्हामतेयासनप्रती
यते अभ्युपगमेवाजडानन्दघवस्येयंभासमा
नानमेंगच्छते लोकव्यवहारश्च जडानन्दरूपवः
ति कथमेतत्स्यादित्याह राहुरदृष्टोपि यथा
शशिबिम्बस्थः प्रकाशते तद्वत सर्वगतोप्य
यमात्माविषयाश्रयणेनधीमक्रे ॰ आका
शादेशादस्सर्वत्रपरिभ्रमन्नपि नोपलभ्यते
मयश्चनर्येशोपरागकाले चन्द्रमूर्तिस्थः प्रथ
मानोयंराहुः परीक्ष्यते अन्यथास्थितोपि भ
वत्केश्चास्थितश्च तथैव हापि सर्वान्तरतमेते
नस्थितोप्ययमात्मा स्वात्रभवैकस्वरूपतया
अन्यतयापरिदृश्यमानस्सर्वस्यतथा नोपलभ्यते
यदा पुनः पुर्यष्टप्रमातृणां बुद्धिदर्पणोप्रति
भामकुरेग्राह्यावस्थाकाले शब्दादिविषयसीके
रेणस्फुरणामीत्येवमहंप्रतीतिविषयो भवति त
दा ग्राहकस्वभावतया लोष्टादावपि स्थितस्स
न्स्फुटरूपस्तत्रैव स्वात्मा प्रकाशते सर्वैः स्वा
त्मभावैकरूपः प्रतीयते लोष्टादावन्यत्र तमा
मयतानिस्थतोप्यस्थितकल्पोसौ प्रथ्यते राहु
राकाशेयथा एवमयं भगवान्मायाशक्त्यात्मक
त्वेपि

भाववैर्कोश्चित्स्वर्पहकस्वरूपावेषावेशान
प्यहनावस्थासाभिधक्तावेदकोकेशाति
केश्चिद्देघेकवातियद्येतथायंजडानडवाव
स्थास्वरूपाभेदव्यवहारः स्थितपवोपपद्यते
नेनलोष्ठादिवैघतानडः वेदकत्वात्तुषेष्टकप्र
मानाप्यजडः नपुनः परमार्थेनपरमेश्वराप
स्याजडाजडव्यवहारइति ८ ननुसर्वेश्वमार
णांतुद्वैवेस्वात्मनोप्यविशेषेणप्रस्फुरणे न
हिंसर्वेतेकिमितिस्वात्मविदोनसुक्तानव
न्तोमावाभूवन् विशेषाभावात् यस्तुनसंस्मा
रावस्थायामपि केचनस्वात्मज्ञानानीवक्त
क्ताः सर्वज्ञत्वसर्वकर्तृत्वशालिनः केचनस्वा
त्मज्ञानयोग्याप्राकृतत्वघटशपते स्वयेस्वा
त्मज्ञानरहितासन्तोधर्माधर्मनिमित्तशुभाशु
भकर्मनिगडप्रबन्धबद्धासंसारिणएवेतिक
थमेतत्संगच्छते इत्यमन्तस्सर्वेंकृतापामिश्वरः
शक्तिपातोविषमंबलइतिप्रतिपादयति आद
र्शेमलरहितेयद्वदनेविभातिनतद्वयमपि
वशक्तिपातविमलेधीतत्त्वेभातिभावरूपः ९ व
थैतेमालिन्यरहितेयथानिर्विशेषरूपादेश
णाणावकसर्वविवकास्ति नसैशक्तिपविवि
निहतमलस्यादर्शेनसीकुरुते समलेदर्पण

प सा
टीं
९

सुखमनन्यातिशायमपि णामलत्वाद्धेयवी
त्येन प्रकाशते मायिमलिनस्तद्दीयान्तरण
न सीकर्तृमलं प्रस्तुततन्त्रास्तु सुखेः प्रमान
सुखमन्यथैव णामलत्वादवलोकास्यात्म।
नोलज्जामावा इति विकृतेमहदनमिति नथै
वणिवस्यस्यात्मनो यमावत्रयस्ताव्याशक्ति
स्तस्याः पानस्य किरणाविस्फारस्ते समस्तानि
नेप्रतिभासमकुरे आणवमायीयकार्ममल
वासनाश्रत्तयाद्धिशरीतेन केषांचिदपिप्रि
मज्ञस्यानां प्रमातृणां भाः प्रकाशस्वरूपस्येति
भास्वरूपः स्वास्यायावमर्शकत्वादिगुणयुक्तस्त
वानस्यावभासते येन केवलेनैव तेस्वात्मस्वरूप
प्रथनात्मसारमप्यपतिता अपि सुक्तकल्पाः
सातिशयाश्च केषांचिदेवपरमेश्वरनिरोधान
शक्त्या आणवमायीयकार्ममलसमच्छादि
तेवृत्तिते भास्वरूपोप्यात्मा मालिन्यात्स्वतोप्यभा
कल्पः येन तेसांसारिकाः पशवस्त्वभिधीयते
अन्येषु भयशक्तियोगात्समातारः अतस्तेव
इत्थीस्थेत्तीव्रमन्दमन्दतरादिभेदेन शक्तिपातैवं
चिद्रूपंमदेवात्मस्वरूपं अनन्तमायापात्रः शान्तिनियति
शक्तियानसमस्यमन्धमेयाद्दिकं तत्पयपानादि
वान्यशक्तिं चितम्कमेमोचनहेतुः आत्मस्तानस्य
हिमायानसमस्तीर्णात्रेदप्रधानेवस्तननन्ताय

नापरकृत्यतेपद्
नाहंवेदैर्नतपसानदानेननचेज्ययेति तस्मा
देकमेवात्रपरमेश्वरानुग्रहः कारणमक्तविशे
भक्तेर्हीनोयदुक्तं ईशितुः शक्तिपातोशेषा
पयश्रीमतनन्तनाम् धीः कारणकलाद्यातान्ने
वकिंचिद्येत्सतरतिपश्रुमान्तणांतयरमेष
रतिरोधानशक्तिसंस्मरणाहतेरेवयेनेनेहसत्
पाश्रयमात्रभाशुभकर्मनिरताः सुरवङःस्वा
दिभोगभाजः पुनः पुनरस्मिन्संसरन्ति तस्मा
न्यमान्तणांसाधारणोयिस्वात्मानिप्रकाशानु
ग्रनुग्रहतिरोधानशक्तीदेपवैनेमोदवन्यप्र
विभागहेतु यदुक्तं वभातिकाचिदपिशक्तिः
तेनतमप्रतिहताभवपाशजाले ज्ञानासिना
वविनिकृत्यगुणानशेषानन्याकरोत्वभिषुला
पुरुषंविमुक्तावितिः ९ एवंसर्वमिदमागमात्र
भवमुक्तिप्रकेप्रतिपाद्यपस्याकशत्त्याघण
चनष्टयंप्रतिपादितेनतदन्नालवनिमपुल्पातिक्र
मेणषड्विधाननात्मकंजगदृलग्रंभातितस्यथ
मनः कारणकारणंपसशिवस्वरूपेकारिका
रूपेणाह भानरूपंपरिसरणीहकर्मनिविग्रान्तितो
महानन्दम् इच्छासंवित्करणैर्निर्भरितमनन्तया
किपरिसरणम ९ सर्वविकल्पविहीनंशुद्धंशा
न्तंलयोदयविहीनम् यत्परतत्त्वंतस्मिन्विभाति

प सा
टी
१०
10

षट्त्रिंशात्मजगत् ॥ यदेवंविधं परं रूपं शि-
वतत्त्वं तत्र शिवादिधरापर्यन्तं वक्ष्यमाणं विश्वं वि-
भ्रान्तं सत्प्रकाशेन तदभिन्नमेवावकाशमुत्कोप-
यते इति यावत् न तु तत्त्वेन सर्वं तत्त्वादि पत्रतत्त्वे-
ननाद्यानन्त प्राप्लयं तस्य भावस्थितिर्वा तत्त्वमि-
ति एवमपि तत्त्वव्यपदेशो यज्ज्ञात्पादकः
कथं विरूपे भगवति परमशिवे स्यात् इत्युच्यते उ-
पदेशप्रज्ञनायैतत्पायावनाशहेतु प्रतिपाद्यते
नावतात्र तत्त्वव्यपदेशेन वस्तुतः कीदृशं
तत्त्वं तत्त्वभाः प्रकाशोऽत्र यः स्वभावो यस्य महा-
प्रकाशवपुरित्यर्थः तथा परिपूर्णं निराकान्तं
निराकान्तमपि स्फटिकमणिदर्पणादि जडं व-
स्तु भवतीत्याह स्वात्मनि विश्रान्तितो महानन्द-
मिति स्वस्मिन्नभावे वा उह त्वावकारसेवि-
श्रमात्महानन्दः परानिर्वृतिर्यस्येति तदेवं प-
रमाह्लादस्वरूपमात्मनात्मप्रकाशः स्फटिकादे-
र्जडाद्विलक्षणम्पकं भवति अत एवाह इच्छाम-
विकल्पशक्तिनिर्भरितमिति इच्छाज्ञानक्रियाशक्ति-
स्वभावमेवनग्नकः पांतत्र सवादिना भिवशक्ति-
विरहितं जडकल्पं अन्यथा अनन्तशक्तिपरिपू-
र्णमिति अनन्तानि संख्योः घटपटाद्याः नाम-
रूपात्मिकाः शक्तयः इच्छाज्ञानक्रियाणां पल्लव

भक्ताः ब्राह्मणादयः शाह्राणि समग्रस्यात्ताभिः परि
नः समग्राह्मणोव्यामेनतयबोत्समग्रात्तेव याम
नीत्येवं परावाग्रूपे भगवति सा तत्राशक्ते स्यात
न तु वाग्रूपैवेत्यं नवेत्तर्हि कात्पत्तिकेशाह्म
स्मिन्न स्यात्कथं शुद्धप्रकाशावशुष्मिकल्पनायो
गः स्यात्तायेनाह सर्वविकल्पविहीनमिति पर
मप्रमातरि यो यं परा हन्त्राचमत्कारः स वाग्रू
पोपि निर्विकल्पः विकल्पो ह्यन्यापोहलक्ष
णो द्वयं तत्रूपदत्रूपमात्रियत्वं च घटाद्यवच्छिन्ने
घटे निश्चिनोति प्रकाशस्य तु नः परा हन्त्राचम
त्कारः सा न स्यापि नाप्रकाशात्रूपः प्रकाशादन्यः
प्रतिपत्तत्तयावियते घटावच्छेदान्नस्य विकल्प
रूपता स्मात् व्यवच्छेद्योऽप्रकाशात्मा प्रका
शावच्छिप्रकाशते च न हि तत्संवेदनरूपेणा
नादात्म्य प्रतिपत्तिन इत्युक्तिन्यायेन यो यि प्र
काशाद्भावतोयातस्य कथं सामानस्य वव्य
वच्छेदकः स्यात् येन विकल्परूपता तत्र स्या
वेदन प्रथप्रतिपत्तत्वयान प्रकाशान इति क
श्चिमिश्राप्रकाशमानः पदार्थः प्रतिपत्तरूपो
स्तीति परिच्छिन्नमपि प्राक्तन इति यत्किंचिदेव
स्यात्, यत स्मात् विवाव च्छेदात्मकैर्विकल्पैर्वि
हीनमपरिच्छिन्नमभावं परं तत्वम् अतएवाह

प स
टी॰
११

शुद्धमिति विमलं विकल्परूपायाशुद्धिमध्या
अभावात तथाशान्तमिति शान्तग्राहकसंक्षोभ
क्षोभाभावाच्च किं सामरस्येन स्वस्वरूपस्यैव पुनर
प्रसराकलकलं अनवच्छिन्नोदयविहीनमिति
सकृद्विभातोयमात्मेति कृत्वास्तमनाततमेव श्रो
भूतभविष्यद्वर्तमानवपुः कालस्तत्त्वेन क्रमते
यतः कालस्य तत एव समुल्लास इति समुत्पत्ति
विनाशावच्छिन्नते परतत्त्वेऽप्युपगते विश्वस्यावि
च्छिन्नरूपत्वमिति प्रतिपादितं स्यात ॥ तत्त्वं वि
धेयवत्त्वे जगदाभासीति यस्तिमिरादिते न कथमि
त्यस्याशङ्कावतारं परतत्त्वाधेयतया न किं चिद्भेदेन भा
तं उपलभते ततोऽभिन्नैव जगदवभासते तत्र दृ
वादर्शवत्ता अभिन्नैव जगत्प्रकाशते इति
कथं वा बोधकिरितिदृष्टान्तद्वारेण तदेवाभि
दधत्तं तत्त्वमुपदर्शयन्नेव समर्थेनादर्शेनावि
भेयवद्गनगरग्रामादिचित्रमविभागेऽपि भाति
विभागेनैव वपरस्परं दर्पणादपि च १२ विमलत
मपरमभैरवबोधात्तद्विभागशून्यमपि अन्यो
न्यं च ततोऽपि च विभक्तमाभाति जगदेतत् १३ य
था निर्मले मुकुरान्तराले नगरग्राममुखराका
राद्युलदनदीसलिलनहृतपर्वतनपशुपक्षी
प्रभृतिकं सर्वं प्रतिबिम्बतया विचित्रं भासते

णेन नानारूपं भासते च अविभागि दर्पणाद
विभक्तं स्फुरति । तदभेदेनैवान्तराकारं समर्पय
ति । तत्राभेदेन भासमानमपि भाति विभागेनै
व घटस्य रूपमिति । अन्योन्यस्माल्लक्षणेन घटा
त्पटो भिन्नः पटाद्धट इति विभक्ततया स्फुरति
तदन्तर्गतत्वे हि भावा अपृथक्त्वेन परामृश्यन्ते
न पुनस्तद्दर्पणान्यकाशे किं विरूपलभ्यते किं
तद्दर्पणसामरस्येन स्थितमपि सर्वे स्वतो भिन्नं
जगत्प्रतीयते । एवमपि घटादिप्रतिबिम्बनद
र्पणस्यैव न हि तस्मादित्यन्नेत्याह दर्पणाद
पिवेति । न केवलं स्वयं भागाद्दर्पणान्तर्गता अपि
भिन्नाः प्रकाशन्ते यावद्दर्पणादपि व्यतिरिच्यन्ते
यतो दर्पणान्तर्गतानि बिम्बमयोऽपि तेभ्यः प्रति
बिम्बेभ्यः समुत्तीर्णस्वरूपतया चकास्ति । ननु
स्तन्मयस्तस्य यतेयनैव न दर्पणातीतिः स्यात्
सर्वस्य पुनस्तत्प्रतिबिम्बग्रहणेऽपि दर्पणाप
मित्यवाधिना प्रतिपत्तिः । नापि घटादिर्द
र्पणं विशिनष्टि येनायं घटदर्पणः अयं पटदर्प
ण इति स्वस्वरूपताहानिरत्र जायते देशकृतः
कालकृतो वा भेदेन तत्र स्वभाविप्रलोपाय भव
ति तस्मात्तत्प्रतिबिम्बसहिष्णुः स्वच्छात्मा निर
पेक्षो दर्पण एवेति न काचित्प्रतिबिम्बवादत्त

प. सा. टी. १२

12

तिः यथोच्यते आचार्येणाप्यत्र न दर्पणो हस्तीति प
रामृश्यते न तत्र न दर्पणोऽसकश्चिदिष्यते तथावे
नार्थक्रियाविरहात् आत्मैवैतिषथ्यपइतिपता
वताप्रतिबिम्बवादेदृष्टान्तत्वावसितः आत्रेस्युम
ंतिदृश्यते तथैव दर्पणानगरादिप्रतिबिम्बदृष्टा
न्तेन विमलतमपरमबोधातिशयेन विगलित
कालिकात्मापिनन्दोहितान्मकापान्नगहिष्य
विभागशून्यमपि दर्पणप्रतिबिम्बवत् नतः प्रका
शादविभक्तमपि परस्परं च विभक्तत्वेना ग्राह्य
ग्राग्राह्यग्राहकात्मतया नानारूपं प्रथते ततोः
पिवेतिबोधादष्यन्मग्रमिवाभातियतोबोधस्तद्रू
पतयापि प्रथमानस्ततः सम्ब्रीर्णः प्रथते यथा
पतिविम्बोदर्पणाः एवमपिविभुभाववतिवि
श्वमप्रतिस्मः प्रकाशाविभुभावभूमस्पृशीर्णः स
वेसाउभवितनयासस्वरूपणप्रथते भावर्त्री
पिदेशकालाकारभेदः केवलमत्रप्रकाशेन
दर्पणावत्स्वच्छस्वरूपमभित्ति अनयैवेकाने
कस्वरूपापिव्याप्यकपविबोधाम्भयरान्त वि
चत्रानवत् किन्तु दर्पणप्रकाशात्मचमत्कारस्य
वित्प्रकाशात्मस्पानिशेषः यद्दर्पणात्मस्य नामाद
र्शनाथेनाभिन्नेवायमेवनगरग्रामादिप्रतिबिम्
बेनाभिमतेभातिनत्स्वनिभिन्नं अनोदर्पणोपं

इत्स्तीतियोतिशयः सभ्रान्तैः स्यात प्रकाशः
पुनः स्वैच्छस्फारसारः स्वेच्छया स्वात्मभित्ताव
भेदेनघटाद्यशेषंविश्वमादानमेवविश्वमा
भासयति विश्वस्याभासनमेवनिर्माणत्वंभ
गवतस्तिपरामर्शैषवप्रकाशस्यजडादर्पणा
प्रकाशाद्वैलक्षण्यादेकं स एवं रूपमित्येत
देवयस्यकृतानिह्नुतिविमर्शिन्याशक्त्या स्फु
रन्विभाति सकलं जगदात्मनीह यद्वद्विचित्र
रचनामुकुरान्तराले बोधः पुनर्निजविमर्शनसा
रयुक्त्याविश्वंप्रकाशयतिनोमुकुरस्तथातुइ
ति इत्थं परमेश्वरापेक्षया स्वाङ्ग- निर्मितेभा
वाशेषान काचिद्भ्रान्तिः मायाप्रमात्रपेक्ष
या तु योयं भेदावभासः स एषापूर्णाख्यातिरूपा
भ्रान्तिः स्वाभिन्नाद्याआत्मनोरूपस्याख्यानमप्र
थापूर्णंरूपंनभासतेकिन्तुपूर्णंरूपंभास
तेभेदएवप्रतीयतेइतियावत् तस्माच्छिवः
योयंप्रतिबिम्बवादः ॥ इत्थंपरतत्त्वस्वरूप
निरूपणायैवंप्रकाशाभेदेनजगतःषट्त्रिंश
त्तत्त्वात्मकस्यस्थितिंविधायपुनरप्येतस्यसृ
ष्टिक्रमेणप्रतितत्त्वस्वरूपंकारिकाभिःप्रति
पादयति शिवशक्तिसदाशिवतामीश्वरविद्या
मयींचतत्त्वदशाम शक्तीनांपंचानांविभक्तभा

प सा
टी० १६
13

येन भासयति ॥ ४ ॥ योऽयं परमशिवः प्रागनन्त
निरूपणावसरे मन्त्रप्रतिपादितस्वभावः स
स्वरूपहृदयः स्रः पालकश्चित्रविहितोल्लासा
नक्रियाख्याः पंचप्रतत्त्वशक्तिचातेदृत्वम्
नात्मनस्स्वमेवं पंचवानोयाकीर्तो भिन्नेष्वेतत
शाहृत्वा इतोंतत्वाद्दर्शापंचसंख्यावच्छिन्ना
मेव भासयति स्वालक्षण्येन प्रकटयतीत्यर्थः
कीदृशीनामित्याह शिवेत्यादि शिवश्च शक्ति
श्च सदाशिवश्च तेषां भावो यस्मात्स्मा तथोक्ता
नां तथा ईश्वरविद्याप्रकृतिर्येषां सा तथेति
प्रत्यतिनते स्वरूपं प्रदर्श्यते नवात्मसर्व
प्रमातृणामन्त्रः हृगांरत्वाच मकारमयं स
र्वततोनीगिमहाप्रकाशवपुर्येष्टेन त्वमेत
देवशिवतत्वम् ॥ १ ॥ अत्रैतन्निरूपणावसरे प्र
ननायत्येतितस्यैव भगवतश्चिद्रूपस्यानन्द
रूपा विश्वं स्मभवामीति परामर्शनो विश्वभाव
स्वभावमयोसौ संविदेव किंचिदुच्छूननारूपा सर्वा
भावानां बीजभूमिरियं यात्वावस्थापैव वि:
श्वगानस्पृशिसंहारोपवाणाक्षणहृदामयत्वा
ष्येकेव सर्वे रूपत्वे पश्यतीयते ॥ २ ॥ पुनरप्य
चैव विश्वमस्मुत्थाति बीजभूमौ महाशून्या
तिष्ठन्त्यायां महेशस्याहमिदमित्यभेदेन

ह्मणिाहन्तामयोयश्चमत्कारोतानप्राधान्यात्क्रि।
याभागस्याहन्ताविश्रान्तेः सेयंसदाशिवदशा अ
त्रमेवमहेश्वराः प्रमातारस्तिष्ठन्ति ३ तथाई
वाहमिदमित्यभेदेनाहन्तेदन्तयोस्समधृततला
पुटन्यायेनयः स्वात्मचमत्कारस्सैषानैश्वरा
वस्थाअत्राप्यमन्त्रेश्वराः प्रमातारः ४ शुद्धावद्या
दन्ताप्रधान्येनादन्ताग्रणीकारेणाहमहमिदमि
दमित्येवंरूपश्चमत्कारस्सयोगानवालकस्यैव
पिशोगलीनिर्दिष्टः एतदेवबोधसारत्वाद्भगव
तः शुद्धविद्यातत्त्वम् ५ अत्रविद्येश्वरैः स्फुटसम
कोटत्वंमत्राणांवाचकतयाशुद्धस्वभावात्प
श्रुतेदंतेवाच्यानंत्रमहेश्वरमंत्रेश्वराख्यत्ववति
ष्ठति अत्रविद्यातत्त्वविशेषणप्रमातृणांबोधरूप
तावशिष्टपियाभेदप्रथामायाशक्तिरूपेणैवे
त्यागमेषुगीयते मायोपरिमहामायेतिप्रत्नत
त्रस्यामंत्रामहामायायांविश्वादाणवस्पृष्टाविज्ञान
मायातत्त्वोपरिशुद्धविद्यायश्चविज्ञानकलाः प्र
मातारश्चाणवमलभाजनम् एवमेकमेवेदंचि
द्वस्तुरूपंतथातीतमपि तथैवरूपतयातत्त्वरूपंक
तयागीयते तस्मादेकएवैषवस्तुनः कर्ताप्रका
शनेयस्मादहमिदमितिसदाशिवेश्वरमूर्तोयः प्र
कायमेतदेवशुद्धविद्यानरूपेकाणावस्थायामाप्रमौर्य

१४

प॰सा॰
टी॰
१४

14

तत्त्वादिधरान्तमन्तत्ववर्गस्य कार्यमित्येवं कर्तृकर
णक्रियारूपपञ्चकाएवस्याक्रमरेश्वराख्यः परम
प्रमाता विजृम्भते १४ मायातत्त्वस्वरूपमाह ॥ परमे
यन्मात्ते त्यउघटसम्पादनेऽस्मके पास्य देवी मायाश
क्तिः स्वात्मावरणं पिवस्थितत् परमतत्त्वावेद
यत्परमेशितः स्वातंत्र्यं विश्वनिर्मातृत्वे सैवयमा
याख्याशक्तिमतो मीयते परिच्छिद्यते यथान्तः
प्रमातृप्रमेयपथं वीयया मायया विश्वमोहकत
पावामाया पथादेवस्य कीऽर्पीलस्यसमव
पिनीति श्रुनादेवीनस्त्रनेवलवादिनामिवत्या
त्तिविकाकाविल्मोयापपद्यते इतिकीदृशं तस्या
तेऽर्थे उद्घटसम्पादनमिति उः खिनघटयितृपा
कथमिति उद्घटस्य कार्यस्य प्रमातृप्रमेयरूपस्य
सम्पादने प्राप्तिप्रापकम यथाप्रवमायास्वेच्छे
यापश्चभावमापन्नस्य शिवस्य स्वात्मावरणं स्व
रूपैणोपना ख्यमाणा वादिमलत्रितयम १५ व
नेपथ्ये स्वात्मरूपं प्रलयं तत्स्वादिरूपेभिन्नेभा
यद्रूवशाद्बोधो मलिनः पुमान्पशुर्भवति का
लकलानियतिवशाद्रागाविद्यावशेन सम्ब
द्धः ॥ १६ ॥ मायामीकारयपारतं प्रात्स्वैरं
नसर्वकर्तृत्वमयोऽपि बोधः ॥ ॥ ॥

सर्वत्ताख्या दिग्गणापह्नवलेनाख्याति रूपमा
णवं मलमायद्रः येन घटाकाशवन्नाणस्व
पास्थितात्काशादवच्छेदपरिमितीकृतं सन्
न देवपुंस्त्वमश्नुते स्रोतो मायायाः पाशः पा
श्यश्चेति पशुः आणवमायीयकार्ममलस्वभा
वानां पाशानां भाजनं अन्यच्च कालकलेतिव
स्वमायाखत्रयैः कालादिभिरावृतञ्चाततयाम
मायवहोटस्य इत्येवं तत्त्वषट्कवेष्टिवेष्टितं
स्तवम् ११ कालादीनां तत्त्वानां चेतरेषनको
मण्यस्वरूपमाह प्रधानेव किंचिदेवेदमेवस
र्वात्मनैवनान्याक्रिमायामहितं कञ्चकषट्क
मणोरत्तरंगामिदमुक्तम् १२ इत्यं सतेत्रोचि
वोधः स्वमायया यायथाणावं प्रामलस्थैव नसो
पेतानक्रियाशक्तीसंकुचिते अस्यपशुरूपस
विद्याकलेदत्सुच्यते यथायातानन्तस्यपहतस
वेस्वस्याकमायया जीवनार्थं किंचिद्वहते लोके
दीयते तथैवाणवमायत्रस्यबोधस्यापह
तसर्वतत्त्वादेः किंचिकर्तृतापरमार्थेन तत्त्व
मुपोह्यते इति तत्त्वसैवप्राधान्यात्काला
दीनांतानाति त्वात्मयोः दर्शितः इदकंचुकष
ट्कमकारव्ययामायया प्रकृमणोत्राणवम
लायहसितसर्वतत्त्वादेः पेमः स्वरूपाच्छादक

प सा॰
टी॰
१५
15

स्वर्गास्यकालिकोवान्तरङ्ग॰ निजेकथ्यितेकिं
रूपमाह अपश्यन्नित्यादि अपश्यन्नेवजानामीति
ह्यागादर्वितमानतया ध्रुवस्थानीयमात्मानम
विच्छिद्यभूतमविष्यद्रूपतया ईदृग्रूपमयाता
ते जानामितास्यामीत्येवमपिकृतेकयामि
कविष्येवेतिज्ञानस्वरूपेणाभावानपितथा
कलयन्नवच्छिन्नविवेत्येषामकाल १ तथा
किंचिदेविति अवच्छिन्नमेवकरोति नसर्वं
कर्तृमलेयटमात्रकरणायप्रभवति नप
रादावित्येनस्याप्यणोकलातत्वम २ इ
दमेवेति नियतात्कारणान्नियतंकार्यं
दृश्यते यथावह्नेर्विवधूमः अपश्यमेवा
दिकर्माणएवस्वर्गादिफलेनसर्वस्मादि
वंनियमेनस्वर्मकल्पकृतकर्मप्रवन्धम
स्यपुण्यापुण्यात्मानियम्यतेयेनत
दस्यनियतितत्वम् ३ तथासर्वात्मनेतियेय
मस्मिममन्यताम्मेवममेदम्प्रयुज्यते अण
सेमाकदाचिन्नभूवमित्यनतयेरागतत्वम
ध बुद्धिधर्मोयोरागः सएकत्रऽपिकाम
दिलक्षणोऽथत्यद्योच अत्रमेरागइत्यभिषं
गमात्रेनसर्वात्मकस्यमयस्यरागतत्वस्यसमा
नः तथाजानामीतिकिंविदेवपुरोवर्तिघटा
दिकंनपुनःसर्वमवहितेवेत्तितिविद्यात
त्वम ॥ ५ ॥ ६

विषयोपेतयाकारिकायामविद्यतिकथितम
नपुनर्द्वैताभावात् मायासहितेभेदस्यथा
पुनर्भेतकंचुकषट्कंप्रशोति ७ कथमे
नस्यकंचुकषट्कस्याणोःप्रत्यतत्त्वंङ·तमि
त्याह कञ्चुकमिवतण्डुलकणविनिविष्टं
भिन्नमप्यभिदामर्जनेनतुविशुद्धिशिवमा
गैश्वर्यायोगेन ७ बाह्येनहृमेनभिन्नम
पिकञ्चुकंयथाग्रभिदा तण्डुलकणविनि
विष्टमिति अभेदेनतण्डुलान्तस्थान्तंभासने
तिष्ठोरपियन्त्रतःप्रतिपद्यमाणेतण्डुलस्या
न्तरंगतातदृष्ट्यागवतिष्ठते तथैवमायादि
कंचुकमणोरन्तण्डुलस्यान्तरीयस्यान्तरंगता
त्कञ्चुकस्यान्तीयेत्यतिरिक्तमप्यत्यतिवि
कयास्वरूपणेतेविश्वरूपमाच्छाद्यस्थितमिति
शेषः एवमपिण्डितार्थंकथ्यतेद्वितीयेन
त्याह भजते इत्यादि तद्विशेषणान्योत्रापा
यः शिवस्यस्वात्ममहेश्वरस्ययोसौमाहे
परमात्मरूपचिदानन्दैकघनोस्मि ममैवेदं वै
श्वंस्वशक्तिवित्तमभाणमात्रमितिपरमाम
स्वरूपविमर्शेतिप्रत्यवमर्शरूपामसर्गीस्वदेव
मप्यक्षदोषात्तत्रिभागेनपरंतंमपववयोगः
स्मर्णिस्वपतयामाणोःस्वात्मनिस्वरूपेनतमव

प·स्त·
टी·
१६
16

न्यः तेनतत्कस्वरूपंकेवलंविशेषणा
त्सुद्धिंभजते स्वयमेवतैः दोषैर्विलयमे
वैते यतस्तस्मात् यदापरमेश्वरशक्ति
पातविशुद्धहृदयः पशुर्भवति तदापर
मेवमहेश्वरःशिवस्वात्मतानाविर्भावात्स्वय
मेवपशुत्वापादकंत्रिकावरणंविलीयते
नपुनस्वस्वात्मतामेवविहायमायीयंकिं
चिन्त्रियनिशात्किमन्यस्यकमेप्रगल्भत इति
१८ एवंविधस्याणोर्मोक्षश्चभोग्येनभा
व्यमितिप्रथयन्निकंतनमर्गमाह भूम्बुतेजःख
मोऽहमाचनिश्चयसंकल्पनाभिमानश्च प्र
कृतिरथान्तःकरणांबुद्धिमनोऽहंकृतिक्रम
शः १९ सत्वरजस्तमसांसाम्यावस्थावैःखेमा
त्मकंसामान्यरूपमष्टाङ्ग·भावोयत्र
नोपलभ्यते सामूलकारणंप्रकृतिः प्रकृ
तेरनन्तरंकार्यस्स्वमन्तःकरणमाह निश्च
येत्यादि निश्चयेत्यादि निश्चयपरस्मैतादृगीति
संकल्पनंमननमभिमानोममेतिक्रमेणबु
द्धिमनः अहंकारस्त्येवंत्रयंचिनयमन्तःकरणं
मुणानिभावेनगुणानांकार्यभूतंद्विपाययेयत्त
याचकरणमिति २० बाह्यंकरणमाह श्रो
त्रत्वगक्षिरसनाघ्राणंबुद्धीन्द्रियाणिशब्दादे
र्वाकपाणिपादपायूपस्थं

कर्मेंद्रियाणि तु नः २ वक्ष्यमाणशब्दादिविष
येतान प्रधानानि श्रोत्रादीनि पंचेंद्रियाणि क्रिया
प्रधानानि वागिंद्रियाणि पंच वागादीनि वचनादा
नविहरणविसर्गानंदात्मकानि कर्मेंद्रियाणि वि
षयाणां स्वभयथावक्ष्यामि कथयामीत्यहंका
रात्तु गमदहंकारकार्याणि २ पंचशब्दादिवि
षयस्वरूपं कथयति पंचाप्याद्यो विषयः सूक्ष्मः
प्रविभागवर्जितोयः स्यात तन्मात्रपंचकं तच्छ
ब्दः स्पर्शो महीवमी गंधः २१ तेयकार्यत्वया सी
कार्यः यथा पथमिंद्रियाणां विषयोचरः स्यात स
कीदृशः प्रविभागवर्जितः विशेषणावहिष्कृतः
सामान्यात्मा सूक्ष्मो योर्थो भवेत तद्वच्छब्दादि
सामान्यरूपं तन्मात्रं शब्दसामान्यं शब्दतन्मा
त्रमित्येवमन्यानि विषयविशेषणानि यदस्पर्शे
त्तिसादिक्रियवदिदमपि तन्मात्रं पंचकमाहंका
रिकमेवेति २१ विष्णुनां परस्परसंकर्षणा
पृथिव्यादिकार्यमित्याह यत्तस्मै सर्गवशात्स्थू
लोविषयस्मुभूतं पंचकं तानम प्रभवत्ति नभः प
वनतेजः सलिलं च पृथ्वीव २२ यतेषां संसर्गव
शादन्यस्यान्यसंवर्षसामर्थ्याद्यो विशेषः स्थूलो वि
षयः स पंचभूतरूपतां याति तथाहि शब्दतन्
मात्राच्छब्दविशेषानभो जायते शब्दस्पर्शात्यांप

प.सा.
टी.
८
17

वतः स्वयं संयुक्ताभ्यामेताभ्यां तेजस्तत्त्वस्योपसंयु
क्तेभ्यस्तथा प्राणः गन्धसंयुक्तेभ्यस्तथा पृथ्वीत्येतानि पंचम
हाभूतानि कार्यकारणत्वगणमिति कृत्वा प
कोत्तरगुणानीत्येवमेषा प्रकृतिः कार्यकारण
त्मा पुरुषस्य परमेश्वरस्येच्छया भोग्यतया प्रसूते
ति षट्त्रिंशत्तत्त्वात्मकं जगद्विभज्य प्रतिनियतं निरू
पितम् २२ मायाकंचुकवत्प्रकृतेः कंचुकता
रूपं प्रत्याह तथैव तण्डुलकणिकामावृणोत्य
कृतिपूर्वकस्सर्गः पृथ्वीपर्यन्तोऽपि चैतन्यं देह
भावेन २३ अयमपि साधनिकस्सर्गो यथा पर्व
न्नः तण्डुलकणं यथा तुषाधान्यं च मेघा आवृ
णोति समाच्छादयति तथैव मायाकंचुकेन कंचु
कस्थानीयेन समावृतं चैतन्यं पुनरपि तुषस्थ
नीयेन देहभावेन समावृणोति तत्प्रतिरूपाका
रतया स्थापयति अत्र मे प्रमातारः कलाभि
न्द्रियमात्राभिर्विशेषान्ताभिर्देहस्वभावाः सक
लाः स्वव्यमे विशेषवर्जिता विदेहाः प्रलयाक
लाः इति च एवं शिवादि सकलान्तप्रमातृसमक
सनाथे रूद्रे तत्त्वावधिष्ठितेन गाहिते २२ कंचु
कत्रितयस्य परस्सूक्ष्मस्थूलरूपतामाह

परमावरणं मल इह सूक्ष्मं
मायादिकंचुकस्थूलम्

बाह्ये विग्रहरूपं कोशत्रयवेष्टितो ह्यात्मा ॥२४॥
चैतन्यस्य स्वस्वरूपापहस्तनसतत्त्वाख्याति-
वाणवो मलश्चान्तरः सर्वास्य कालिकेन
परमेनतं गमावरणं कारनम तदात्मेन॰
स्थितत्वान्मायादिविद्यान्तं कञ्चुकषट्कं त-
त्त्वमात्मान आवरणं नाडलस्य कञ्चुक-
मिवावरणं यावरणं हृश्यातिवेनास्ते येनभे-
दमयीतानकर्तृत्वादिप्रथा प्रथते इत्येषो
मायीयो मलः एतदपेक्षया बाह्यतः स्था-
नीयं प्राप्तानिकं शरीरमत्रालत्वणामावरणं
स्थूलत्वं मांसादिरूपत्वात् एषतृतीयः का-
र्मो मलः येन प्रमाता शुभाशुभकर्मसंब-
यभाजनं भवति एवमेतत्परसूक्ष्मस्थूलरू-
पेण कोशत्रयेणावेष्टितो विकसतोपिचन्द्र-
कोपावत्संकुचितीकृत आत्मेति ग्रन्थिविनि
पश्चरितस्युच्यते ॥२४॥ एतत्समन्याउयहर-
वभवतीत्याह अतानतिमिरयोगादेकमे-
पि स्वं स्वं भावमात्मानम् ग्राह्यग्राहकतानां
वैचित्र्येणावबुध्येत ॥२५॥ एषकोशत्रयसम-
न्वय आत्मा व्याख्यात्यकारमवन्यादेकमप्यद-
यस्वभावमपि स्वं तिजेनात्मसमाउपवनतमात्म-
स्वभावं चैतन्यमात्मीयत्वात् तालतां सरूपंग

मात्मप्रमेयतानानात्वनाप्रपंचेन जानाति प्रमे
द विपरीतेन भेदेनाभिमन्यते इति यावत् य
था यथैव तिमिरोपहतः पुरुष एकमेव च
न्द्रं पश्यन् द्वौ चन्द्रौ न भासितुं इति परिच्छिन्नं लो
कमपि दर्शयति पश्य मो द्वौ चन्द्राविति वस्तु
स्तु तेनैक एवासौ चन्द्र इति तिमिरवशान् तथा-
भासते येनोद्गलत्तगणमात्रं लत्तणा वा
र्थक्रियां स तैमिरिकः प्राप्नोति तथैवात्मन
तिमिरभासमभेदप्रथनस्वं स्वात्मनो भिन्नमभि
न्नमपि भेदेन व्यवहरन् भिन्नं कर्मफलं तमर्थ
यते येन भूयो भूयः स्वर्गनिरयादिभोगभाग्
भवति अतश्चाज्ञानस्य तिमिरेणाद्रूपणं विप
रीताभासनात् २५ आत्माद्वयं दृष्टान्तेनदर्शय
ति रसफाणितशर्करिकागुडखण्डाद्या यथा
क्षुरस एव तद्वदवस्थाभेदाः सर्वे परमात्म
नः शम्भोः २६ रसादयस्तु भेदास्तथैक एवे
क्षुरसः परमार्थेन सर्वत्र माधुर्ययोगामात न
थैव जगदवस्थाभेदा ग्राह्यग्राहकप्रपंचरू-
पा सर्वे विशेषाः परमात्मनः स्वस्वभावस्फ
रणात्मनः महेश्वरस्यैव यतस्य एव भावा
सर्वस्य स्वात्मभूतस्य स्वातन्त्र्यात् नानामपि भू-
मिकां समापन्नः ग्राह्यग्राहकावस्था

विशिष्टः प्रप्यते यथैवस्वरूपः नपुनस्वात्मा।
नस्तस्माद्भिन्नं किंचिदस्तीति सप्रपंचएव सर्वात्म
वस्थास्तु संविदनुगमात् इत्थं सर्वत्रैकरूपता
नुगमात्सर्वात्मना सर्वदर्शी भवति यथाश्रीयोग
टीकः एकोभावः सर्वभावस्वभावः सर्वेभा
वाएकभावस्वभावः एकोभावस्तत्त्वतोयेन दृष्ट
स्सर्वेभावास्तत्त्वतस्तेनदृष्टाइति भगवद्गीतास्व
पि सर्वभूतेषुयेनैकंभावमव्ययमीक्षते अवि
भक्तं विभक्तेषु तज्ज्ञानं विद्धि सात्विकमिति २९
तीर्थान्तरोपविकल्पितस्वभेदसंसृष्टत्वंसमय
यतोपिनमतंयत्स्वभावविकल्पितइत्याह वि
ज्ञानात्मवदामिप्राणाविवादेहज्ञातिपिरो
नाः व्यवहारमात्रमेतत्परमार्थेनतत्सर्वमेव २०
विज्ञानमितिबोधमात्रमेवकेवलमनुपाधिर्न
मरूपरहितमप्यनादिवासनाप्रबोधवैचित्र्या
सामर्थ्यात्नीलसुखादिरूपंबाह्यरूपतयाना
नाप्रकाशते इतिविज्ञानवादिनः पुरुषएवेदं
सर्वनेहनानास्तिकिंचनेतिन्यायेनात्मैवाभिसर्व
मेवेतिपरमंब्रह्मैवानादि अविद्यावशाद्भेदेनप्र
काशत इतिब्रह्मवादिनः अत्रोभयत्रापिसंवे
दनस्वभावात्संवेदनीयमन्तेविस्वनिर्भासादेहवृत्ति
नचेतितन्म अन्येप्राणाद्यस्तवादिनस्तुयथा

प.सा.
टी.
१९
19

प्राणनमेवहि विश्वमार्गप्रवर्तनेनहि प्राणनात्
नेन्यत्किंचिद्ब्रह्मणो रूपमिति सविमर्शा शाब्दब्रह्मवि
न्याहुः अपरे प्रतिपत्रा यथा विराड्देहमिति वै
राजं रूपं ब्रह्मणस्तत्त्वभूतमिति यदुक्तं यस्याग्नि
रास्यं द्यौर्मूर्धा खं नाभिश्चरणौ क्षितिः सूर्यश्चक्षुर्दि
शः श्रोत्रं तस्मै लोकात्मने नमः इत्येवमादि जाति
विदः महासत्तासामान्यलक्षणां सर्वगुणाश्रय
वस्तु परमार्थसदिति वैशेषिकाद्युक्ते अन्येपि ज
इति व्यापकपदपरमार्थसत्वः नहि सामान्यं ना
म किंचिदेकमनेकगुणात्मकं प्रकाशनेनाप्युप
पद्यते उपपद्यतेनैवेति व्यक्तीनामेव व्यवहारः प
रिसमाप्तः किं सामान्येनेति नानाहृतिविकल्पै
स्सामान्ये विवदमानानामर्थियानामुपपन्नत्वव्यवहा
याविनभासतः इत्येवमादि विद्वद्भवन्तो जातिर्न पर
मार्थः इति प्रतिपत्राः इत्येवं विज्ञानादिपिंडान्नेये
षां भेदानां तेन तथोक्ताः व्यवहारमात्रमेतदिति
अस्मिन्पक्षे अवादे प्रकाशमानस्य वस्तुनो नत्व
के कृत्वीयत्वादेनभेदांसंहृति सत्ववेन प्रकाश
नेपरमार्थेनतन्नसन्नेवेति नतु नसत्ततत्त्व
या पतेभेदास्तीर्थान्तरपरिकल्पितत्वपावि
घमानाएव ॥ तस्मादेकएव परमप्रकाश
परमार्थः ॥ स तत्त्वश्रोतन्यमहेश्वर ॥

त्वमेवस्थावर इत्थंइत्थंचकास्ति यतोन्यस्यैनब्रा
तिरिक्तस्याप्रकाशात्स्वप्रकाशमानत्वाभावा
त् यदुक्तं तीर्थक्रियाव्यसनिनस्त्वमनीषिका
भिरुक्तेस्त्यतत्त्वमितियद्दमीवदन्ति तत्तत्त्वमे
वभवतोस्तिनकिंचिदन्यत्संसारकेवलमयं
विदुषांविवादइति २७ इदानींओत्रेरसदर्थप्र
तिपादनसामर्थ्यनिदर्शनमाह त्रय्यांतास्तिसृ
णेत्र्भ· स्वामंज्ररुतेवमरसृपर्यन्नम ओत्रेर्भेद
नीशाक्तिर्नविवेक्तंशक्यतेनाम २८ ओत्रेवस्तुणि
त्वख्यातिरूपायाआत्मनाद्यप्रतिपादनेमहती
शक्तिरुक्तंसंसामर्थ्येनकेनविधिचारयितुंपा
र्यते यथावस्तुत्वतेनत्रयः परिदृश्यमाना
वीर्येवतांउंस्तिरूपत्वभ्रमात्मपीयमित्याशंव
सित्वगारजनद्वाव्यसदर्थप्रतिभासोयं सर्वा·
वमायस्यसदर्थप्रतिभासवत्स्वरूपमराणावसानंवि
दधातित्रिगुणमंसितुमप्येतत्स्याणांमृतमिति
मत्वास्वयंभीषणीयंवाकारंमशलित्वोमात्रा
स्यनोहत्रत्रात्रार्णकेनामयानाइतिविभ्रमय
वासृणीत्वप्रयत्नेहगतिस्येनतत्स्वकृतेमर्थय
ते २८ नहरुदमोपमेस्वनिश्वयोन्यत्तिमरणास
त्वड्:त्वम वर्णाश्रमादिवान्तान्यसदपिविभ्र
मवलाद्भवति २९ एवंयथारजः परमार्थत

प. सा.
टी.
२०
20

तोध्यासवत्तया विमृष्टापि सर्वगतामर्थक्रि
यां करोति नत्थैव देहात्मभाविनोचेतनस्य धर्मा
यस्तदपि नत्वा नोद्रियमाने विभ्रमवशान्माया
वामोहसामर्थ्यादेव भवति एतदेवतन्नमि
तिध्यासतो लभते धर्मोऽस्मि मेधादिः सुधर्मो
ब्रह्महननादिः स्वर्गोऽतिरतिगायाश्रीतिः निरयो
यातना उत्पत्तिर्जन्ममरणं जन्माभावः सुखमा
ह्लादः दुःखं विराजमः लोभः तृष्णा वर्णो ब्राह्मणो
क्षीत्यादिः आश्रमो ब्रह्मचारीत्यादिः आश्रि
ह्रणान्नपः ह्रजाब्रतानीति सर्वं कल्पनामात्र
मात्रं विभ्रमविजृम्भितमेव मायाशक्त्या देहा
द्यात्मतयाभिमन्यते एतत्सर्वं भ्रान्तेः प्रभवति
यया नवरत स्वर्गनरकजन्ममरणाद्यवभा
नः एषाकः नपुनः परमार्थतस्तस्यात्मनो नव
च्छिन्नचिदानन्दघनस्य धर्मोऽधर्मादि किंचिदस्ति
इत्येवमसदर्थप्रतिभासने भ्रान्तेः सामर्थ्यं वि
वार्यत उत्पत्तिमात्र ॥ ४९ ॥ एतत्तदन्यकार्यं यत्राव
स्तु प्रकाशमानतया आत्मान विविक्ते अभिभव
त्यनात्माभिमानोयम् ॥ ५ ॥ एतत्तदिति यथा
मासमन्तन्तं प्रतिपादितो विषमो हि नीहारो
वा व्याप्नोति तथा भ्रान्तिः यत्रावस्तु प्रमानप्रमेय
रूपेषु विश्ववर्तिषु पदार्थेषु प्रकाशमानतयो

ति नाप्रकाशः प्रकाशात्मत्वेनैव प्रकाशमानत्वा
यात्रुपपन्नाप्रकाशशरीरभूते ह्यात्मनश्चैतन्य
महेश्वरादेरथ भूते मन्त्रापि नाथमतिरेके णा
मीभावाग्राह्यावाह्यावाह्याभिन्नाश्चेतनानामाभि
मानेनावास्तवविकल्परूपातापहस्तनेनयत्नेषावा
सर्वं जडत्वापादनम् प्रथमाशयः भावप्रकाशने
त्वस्याप्रकाशरूपस्य वास्तवासनादेहैतोरनुपप
घमानत्वात्त्वात्संप्रकाशपर्वसर्वं तत्रोर्थान्नीलसु
खादिनाप्रकाशातेः नः प्रमातृप्रमेयरूपतयावि
त्वसरूपोऽहमेव प्रकाश इति यदा स्ववरूपं तत्र
प्रकाशनेकेवलमवास्तवभेदः प्रथते इति॥
तात्त्विकप्रथनाभावाङ्गीनेरन्यकारेणाद्रूपणामि
न्यात्मनात्माभिमानरूपेणानात्मन्यात्माभिमानरू
तिपादयन्नात्तेस्पनदामादरूपतामाद ॥ ति
मिरादपि तिमिरस्पिदं ग्राह्यस्याप्यस्मि हानयंस्को
दः यदनात्मन्यपि देहप्राणादावात्ममानितम
प्राद्वैतावदेकसंवित्स्तत्वेष्वपि भावेषु भेदम
नाज्ञानापादनमख्यातितिमिरेणाहंतयसात्म
नोभिन्नानां भावानां नतोभेदेन प्रथनमप्यति
मिरमिव तिमिरमख्यातिः यथैकोपि चन्द्रस्तः
मोन्वेरख्यातिमिरेण द्विधाभासते हौ चन्द्राविति
न एवाख्यातिमिरमकमपि सर्वं स्वात्मरूपं वस्तु

प सा॰
टी॰
२१

भेदेनानात्मरूपं प्रकाशितवत् एवमवस्थितेऽपि
तिमिरमपरमायाते मद्दामोहाय मायपतितः ग
एऽस्यापरिपिटिकोऽस्वच्छयदख्यात्यपहसित
चित्स्वरूपेष्वपि विष्ठवर्तिषु पदार्थेषु जाड्यमार्प
दिते भ्रमथ्याउक्ते तव्यतिरिक्ते जडे देहप्राणादौ वे
द्यावाऽहं कृशोऽहं स्थूलोऽहं लोपितोऽहं सुखास्मिन्
किंचिद्दहमिति भ्रमात्तयानात्मभूतेष्वात्मा
भिनमतस्वरूपतारूपाप्रतिपत्तिः एतदत्रिवेशमय
पदिनावदात्माभिमानेन विनावैषस्यमलिन
त्रीलस्वभावादिष्वप्यस्यभावाऽऽपि भूत एव
तः कुतियपन्ने देहादौ लोहप्रायं स्वात्मतया
रूत्नास्माभिषकोऽन्यत्र नीलस्वभावादाविदन्तया
नात्मत्वप्रतिपादने यपयपवस्याः संसारः शोच
नीयः यदभिमानोपनतोदन्द्वाभिघातः कंथति
पञ्चनिति यदुक्तं मार्कण्डेयपुराणे योगिन्या मदा
लया यानं दितौयानगतस्य देहादेहेऽपि चात्मः पु
रुषानिविष्टः ममत्वमुर्व्यां न तथा यथासे देहेति
मात्रं वतमम्फनेषति ११ एवमख्यातिवशान्मिथ्या
मविकल्पितमात्मानेव भातीत्याह देहप्राणविमर्श
नधीतानन्नभः शून्ययोगेन आत्मानं वेष्टयते विश्वं
जातेनुजालकारव १२ अख्यात्यापदस्ति॰
नचैतन्यस्सर्वैः प्रमाताख्यात्यैर्विकल्प॰

निर्गोडैर्ध्यापकमध्यात्मानं वेष्टयते कथमि
त्याह देहेत्यादि देहेत्यादि देहप्राणयोर्विम
र्शानं धियात्तानं निश्चयः तमसां प्रपंचो विला
स्तद्योगेन देहादिविकल्पसंबंधेन यथाहं कृशः
स्थूलः रूपवान्गौरोऽस्मीति बालाङ्गना
पामराइत्थं सविकल्पेन देहमेवात्मत्वेन प्रति
पन्नाः किंचिद्विवेकंमन्या देहस्यावदिहैव
प्रलीयते कुतोऽस्यात्मत्वमतोयः क्षुधितः पि
पासितः सोऽहमिति प्राणात्माभिमानिनस्तु विवे
वकं मन्यमाना देहप्राणौ जडौ लोष्ठादिवत्कृ
तो तयोरात्मभावः तदा सुखोऽहं दुःखोऽहमि
ति यः सुखदुःखादि चेतनं ते स आत्मेति बुद्ध्यहंक
भानिनो मीमांसकादयोपि विवेकतमा अ
पतत्सुखाद्यपि बुद्धिधर्मः कथमात्मतयावक्त
शक्याः ततो देहप्राणधीविकल्पानां यत्राभा
वस्सएवात्मेति शून्यात्माभिमानिनः एवं प्रकृति वि
दिदं भाति तत्राहमिति अप्रत्यात्मरूपं शून्यं सर्वोप
हतस्वभावमात्मेति नभः शास्त्रेणोक्तः तदपि शू
न्यं यदा समाधानावस्थैव चीकृतं ते एतदपि शू
न्यं बवयं न भवामः । तदा शून्यात्त्र मात्मत्वेन वि
दधानाः इति नेति नेति ब्रह्मवाक्यमुपगततमह्रू
त्यवित्यागेन तो तां शून्यात्मनं परिगृह्णन्तीति

प.सा. टी. २२ नमः प्रपंचकारिकायांनिरूपितः इत्थंसंविस्तर
पायर्थंवमानाद्धत्वात्ममानिनयोगिनःस्वभ
``दानिमग्नानतआत्मानोभ्रान्तापत्वात्मानेसंवित्
स्वरूपमपि नाज्ञेनात्रवभन्निविद्रमिति ग्राह्य
यमेतत् यद्गतनैनदेहासंबंधकल्पायते इत्य
त्रदृष्टान्तमाह नालेनेत्यादिपद्यानालकार
कश्चित्किमिवीक्ष्यतिर्मितेनफेणेननालमा
वभ्रांतिर्मायमर्वनोगनमात्मानेवेष्टयते स्वा
त्मनियन्तापवध्यपति येनानबन्धनेत्रैवनिय
तेयाति तथैववदेहाद्यात्ममानीनस्वविकल्प
कल्पितैरहंममेतिविकल्पैरात्मानमेवबध्ना
ति तथाचवोक्तः सत्यात्मनिपरमेतास्वपर
विभागान्परियद्वेषौ प्रनयोसंप्रतिबद्धा
सर्वेदोषाः प्रजायन्ते इत्याद्युः ३९ कथमेषञ
निवारोमहामोहोदेहादिप्रमानन्तासमुन्नो
लीयतइतिभगवन्मातेत्रमेवात्रेहरिन्याह
नम इतिवय्मोहविश्रांक्रीडाप्रतनोतिपर
मशिवः ३२ हस्यसात्मनश्चैवन्यलतागास्य
यत्तानंमस्वातेश्रावगमः तस्यविभवोदेह
याभिमानविगलनेनयच्चिन्तरूपेणाहन्ताव
मन्कारस्वरूपस्यात्मेत्रस्यस्फीनतंविदानेदेकघ
नःस्वतंत्रो॥

स्मीति तस्यैवाथ स्वातंत्र्यस्वरूपस्य विभवस्याभा
सनेन प्रकाशः सोऽहं ममायं विभव इति वा ह्येतत् ।
याभिमतस्य सर्वस्यात्मन्येव क्रोडीकारः तस्यैवा
गएवं परिशीलनक्रमेणात्मनि यदि मर्यादाद
एवमेतेन स्वात्मविभवभासनयोगेन निजमा
त्मानं नान्यत उपनतं चैतन्यस्वभावस्फुरद्रूपं येने दे
हप्राणपुर्यष्टकशून्यपदाभर्शनिगडैर्यो वेष्टि
तश्चासीत्तमेवैतन्यस्वरूपस्फुरत्तयाऽस्मीति वि
मर्शात्तदनवद्यपि भगवानेव विगतवेष्टनेऽरु
नरत्येवमख्यातिबलादागतं स्वात्मनो देहा
यावस्थां तत्तु नरपि ख्यातिबलात्त्यागाय
तीति सविकल्पकल्पितरयान्दोष इति श्रीम
दुत्पलदेवाचार्यैर्निरूपितम् यानिश्चयः पशु
जनस्य जडोऽस्मि कर्मसम्बद्धोऽस्मि मलिनोऽस्मि
परेरितोऽस्मि इत्येतदन्यट्फनिश्चयलाभसि
द्धावधः पतिर्भवति विश्ववपुश्चिदात्मेति कि
मिति भ्रान्तिं भवति च भगवानित्याह इति वन्दे
त्यादि इति प्राकृतिपादितेन क्रमेण भगवान्स्व
तन्त्रः परमशिवः स्वरूपानन्दघनैकलक्षण
स्वरूपगोपनात्मनः क्रीडाशीलत्वादख्याते
वभासनरूपाख्यानमेदेहादिप्रमातृतापत्रं
विधायस्वरूपमकायवक्तं विदधाति तयैव प्र

प.सा.
टी.
२१
253

तः स्वेच्छातः स्वात्मतानप्रकाशनक्रमेणादेहा
दिप्रमातृतावभासं निवार्य स्वप्रवृत्ते स्वात्मानं भाव
यति उभयथावस्थामोद विश्रांसेमासपर्वणि
पाथ्यर्थमर्थीक्रीडां देलोप्रतनोति विस्तारयति
प्रकाकीनस्मामप्रहमिति स्वभावपवेष्टदेवस्य
यत्रांतामवस्थामापन्नः स्वस्वरूपः सन्नवीत्र
भवितन्तयाप्रथ्यतस्त्येनदेवस्वानन्दं नकेव
लमेतद्यावदपरस्य कश्चिदवस्थाविशेषः
स्वस्मिन्नुपेविश्रान्तप्रवावभास्यनेभगवतेन्या
हृ ३३ सृष्टिस्थितिसंहाराजाग्रत्स्वप्नौ सुषुप्त
मिति तस्मिन् भांति तुरीयधामनि तथापि ते
नावृत्तं भाति ३४ विश्वापेतयायेसर्गादयोमा
यापमातृगताश्चयेजाग्रदादयोवस्थाविशेषा
येते उभयेप्येवतस्मिन्भगवति शान्तस्वते
तुरीयधामनि वर्तते स्वर्णादन्त्रामयपदेशा
न्नितद्विश्रान्तास्तत्रः स्वरूपमतोकल्पितप्रमा
त्रुपेतया वाह्यतयालभन्ते परमेश्वराभिन्नोय
त्वप्रकाशते तत्राघतयापिनप्रकाशने श्वता
स्तिष्ठवनर्थं तैलवदासेव्यमिति सर्वास्ववस्था
स्वतुरीयं रूपमनुस्यूतत्वेन स्थितमिति परमार्थः
प्रतावतानतैस्तैः स्वरूपमाच्छादितं स्यादित्येवा
न्यावृ ॥ ॥ तथापि तैर्नावृतं भातीति

रूपमपितेस्वरूपस्तत्रार्थमाहतमपितेभ्यस्स
प्तमीर्णातयासर्वोत्रभविततयासर्वत्रावभास
तपवनप्तनस्तदावर्णनतत्रस्वरूपसतोति
वोधत इतिशिवधामसर्वोसर्वस्यास्वपिसर्व
दैवसर्णाम् १४ वेदान्तभाषाभिर्जाग्रदादीनांत्र
योगाणांस्वरूपंव्यावहारंस्तदत्तस्मतमपितत्तःप
रंतरीयसावेदयति जाग्रद्विधभेदात्स्वमस्ते
जः प्रकाशमाहात्म्यात् प्रातःसमावस्याता
नावन्तवानतःपरंत्रयम १५ जाग्रदवस्थाय
वविश्वं ब्रह्मणोवैराजंरूपम् ऊतोभेदातश
ह्रादिविषयपंचकस्फारतयापस्मेष्ष्यस्य
स्यैवसर्वप्रमातॄणांवक्त्रादीन्द्रियप्रवृत्तेरिति
रेकस्यैवब्रह्मणोविषयविषयिभावेनस्थि
तस्यनानेन्द्रियज्ञानवैचित्र्यम् श्रुत्रशिवसू
त्रे ज्ञानंजाग्रदिति यथाब्रह्मणोविराड्वर्ण्य
गीयते यच्छ्रुतिः योविश्वचक्षुरुतविश्वतोमु
खोविश्वतोहस्तउतविश्वतस्पात् संबाहुभ्यां
नमतेसंपतत्रैर्द्यावाभूमीजनयन्देवएक
इति स्वप्नस्तेजोवस्थाब्रह्मणः ऊतस्त्यास्यप्र
काशमाहात्म्यादिति स्वमेवहिस्फुरणानि
शब्दादौविषये नावन्तप्रगल्भन्ते नापितत्र
वासनामात्रदिकं नामकिंचित्स्वमात्रस्यसि
हि

प॰ सा॰ टी॰ २५

25

यत्नेनापिवाद्यतथाप्यवभासमयस्याविद्याद्धिकिं
विद्भिन्नमभिन्नंवाकारणान्तरमुपलभ्यतेयु
क्त्याविचार्यमाणंनोपपद्यते अणावस्मे
सर्वंप्रकाशते अतएवरुद्रमर्थ्यादायातमप
स्यवभगवान्वलस्वभावोदेवस्तन्नत्वमा
त्रनामसमाविष्टः स्वस्वापमानस्यात्मानमेव
प्रकाशयतिआह हृन्नगराटालायनेकप्र
मातृवैचित्र्यरूपतयाप्रविभज्यप्रतिप्रमा
तृस्वमेसाधारणमेवविश्वंप्रकाशयत्येवे
तिवस्तणः स्वातन्त्र्यंप्रमवादिभिःस्वप्रप
वाभ्युपगतम यतोवेदन्तेषिदमुक्तमप्रवि
भज्यात्मनात्मानंसृष्टाभावाद्दृष्टविधान
सर्वेश्वरस्सर्वमेयः स्वप्रमोत्कारप्रकाशते इ
तिप्रकाशमाहात्म्यमेवात्रदेव श्रुतस्समो
द्रात्नणात्तेजोवस्यति तथ्याप्रातास्यभाव
स्यति सर्वप्रमातृणांयास्वभावस्यामप्रम
मात्रतायति वलाणः प्रतावस्थितिपतः सर्वप्रमा
तृणांग्राह्यग्राहकप्रपंचविलयान्मदानुपेग्रा
ह्यादिविलयसंस्कारशेषत्वमुप्तेविष्वस्वी
नमतेब्रह्मणपवप्रतावस्यमलानतन्नयान्त्र
तममवशिष्यतइतियावत सर्वस्यप्रमातृनी
लसुखादिवैचित्र्यग्राह्याभ्यासंस्कारभूमिः
ततः पुनरुत्सप्राणानभूतविश्ववैचित्र्यवद्दासंज्ञा
न

अन्यथा यद्यस्यां भूमौ स्थितं प्रमातृस्वभावं स
वे क्रोडीकारीणात्र सर्वाण्याकाणि ख्यात रूप
लतः स्थितस्य प्रान्तः प्रागुक्तस्य वस्तुना।
स्तथैव तदित्युक्तमत एवानेन स्फुरतिरूपदस्य
न नैव हि स्वविमर्शमस्यापंगाफेमूक्तो हमा
स्मि त्युक्तमवः प्राक्प्रभविष्यदिति तथा च
भट्टदिवाकरवत्सः सर्वेऽनुभूतायदिनात्र
॥ स्वदात्मसंस्कारस्व वर्तितास्युः वितानवस्
प्रतिमोषद्रूपाकाविस्फुरतिर्नीमनसंभवेतत
स्यैस्वभु मेवि मेयमेवव सत्ताः प्रमावस्थे
तिर्गीयते कृतः तानाव तन्वादितिस्वभमत
र्येषामाधारतायैदृत बिन्दुभ्य पत्रयोगं प
बो स्वस्वसभूमित्रैज्ञानवताप्रकाणमूर्तिकेव
लविरुद्ध लयसंस्कारेणाध्यामलास्तनीभु
हविस्मयीनभवतीति यदुक्तं स्पन्दशास्त्रेता
नेनेयस्वरूपिणाणाभाक्यापरस्यापुनः पद
द्येविभ्रमांति तद्रूपाद्वितविस्मयश्रिति तथा
ततः परं तुर्यमिति तस्मात्स्वभमात्परम
त्यतिः दोषपाशववासना संस्कार परिवृत्या
पुरुहूर्णानन्दमयं वस्तुतस्तुरीयं रूपमनु
गणांनामयदा त्रमात्वं यत्न किं विदुपपद्यते
अतोव्याव्यातस्याव स्थात्रयस्य विश्राममभू
तं सर्वान्तरतमत्वेनानुस्यूतमिति वत्संख्या

स्वरूपेणानवर्थमिति स्वरूपाप्रत्ययेन संख्याव
यदेषोऽत्र कृतः कथमवस्थात्रयस्यान्तःस्थ
त्वमपि ततः यदेतदित्याह जाग्रदवस्थादि
ति यतो जाग्रदादेर्योवस्थासर्वाभेदप्रवण
त्वात् समानत्वेनाभासमयः तुरीयं रूपा
ग्राहककर्त्ताभ्रान्त्यसंस्कारपरिवर्जितात्मा
यतो प्रकाशानन्दमूर्तिस्तत्तदवस्थामपि
ताभ्योवस्थाभ्यो विलक्षणतया समस्तीर्णता
त्वात् समन्वयादिति एवमवस्थाविविक्तं परमा
त्मस्वभावं संतं ब्रह्मैव पूर्णो विजृम्भते
२५ एवमपि शुद्धस्य परमात्मनः सर्वप्रमात्र
न्तःस्ततेन स्थितत्वाद्वपुः प्रमातृगणाग
नमलत्वाभिमानित्वमायातीति यत्तत्प्रति
दृष्टान्तेनावेदयति ॥ नलपवधूमरजोभि
र्मलिनी क्रियते यथा न गगनतलं तद्व
न्मायाविकृतिभिरपरामृष्टः परः पुरुषः
यथैव मेघधूमधूलीपुञ्जैराकाशस्थैराका
शस्य मलिनस्वभावता न मलिनेन वि
धीयते नापि नित्यता वैतत्यावरणं वा नो
यते केवलं दर्पणप्रतिबिम्बवत्तदव
स्थाविवेको गगनमेव समवेदान्तथा नेन प्रस्प
भितानात तदृशित नैव मायाविकृतिभिः
रख्यातिमयस्य विकारेनानाप्रमातृगतैर्मलमर

णाद्य

नैकविविधावस्थासंघेभगवन्तैरिषिभगवान्
यथा हृष्टः नेतेयं परमात्मस्वरूपः एतस्मात्पर
रः पुरुषइति सर्वेषु रूपाणां जीवानामादि
लासोविज्ञाति स्यानेवेतिसर्वत्रभवितत्तया
सदास्फुरतीतिपरशब्देननिर्दिष्टः तस्मात्
स्वसमुत्थैः प्रकाशरूपैर्मायाविकारैर्विद्युज्जा
लिकवद्भगवन्तःकदाचितवाद्वेनेतिपरमेष्ठि
नानेरेणुविक्षोभजंयपर्यन्तस्थितिः प्रा
णापुष्टकनियंत्रिते जीवेनिरुद्धानत्रापि
परमात्मनिमाश्रितानदामनेवतस्यसाक्
ष्यंप्राणानयंत्रनेति ११ नवेकविमात्रपरमा
मात्रपिपुरुषाविशिष्टसर्वज्ञः स्वमोहजन्म
मरणादिनानावस्थावैविध्यभाजस्यतिकथ
मेतदितिदृष्टान्तमाह ॥ एकस्मिन्घटाग
नेरजसायासेभवंतिनान्यानि मलिनानितन
द्वदेतेजीवास्सर्वज्ञः एभिदजन्य ॥ यथै
कस्मिंश्चाकाशेधूलिपुञ्जसमाच्छादितेना
न्यानिघटाकाशानिविमलान्यपि आकाश
त्वाविशेषान्मलिनानिरजसाच्छादितानिभ
वेति विमलंव्यापकंनित्यमपिहिरण्यगर्भेनया
टशपचटसंकोचसंकुचितंभवेन्नादृशमेवन
स्यैवघटस्यतत्स्वति नपुनः सर्वेषामितरपटा

१९

प॰
सा॰टी॰
२५
26

घाकाशानि क्रुस्मागुरुपुपितानि महगमदारि
वासितानि विविदिगन्धीनि यैकाकाशस्व
पन्मासंकीर्यन्ते स्वगतघटादिकृतविच्छेदा
न प्रत्युतैकत्रापि गगने वाम्बवे स्थिते घटा
दयस्तगनभिन्निसैकोघनियेविता संतोना
गगनं वै विचित्र्यं प्रथयन्ति स्वयं घटकृतमेको
वयवगगनं नयानथावशिष्यते नथाते
नार्थक्रियाकारिता न तु पुनर्गगनस्यैतत
किंचिद्घटगतेमाभिन्नादिस्वरूपतिवाप्ता
नाप्यवतिनापि परस्परं घटाद्युपावच्छिन्ना
नां गगनानां व्याभिप्रत्ययति तद्ददिति तथैवा
सौजीवाः पुरुषापक विन्यात्रपरमात्माप्र
पिपारमेश्वर्या मायाशक्त्या प्रभाणवे मायीय
प्राकृतकोपरिच्छिन्नाः देहेनेन पूर्वं व्याप्ति
विदानन्दैकघनेस्वरूपमपहस्त्यपरिमिती
कृताः येनैकचैतन्यात्मानोपि स्वगतको
पात्रयविच्छेदेनान्यान्यपरस्परं भिन्नावेति
घटपटाद्याकाशावत स्वयं मायीयकोशक
तो विच्छेदपवजीवनपाव्यवच्छियते न पुनः
परमेश्वरेनवच्छिन्नविद्यानन्दैकघनेजीवा
पुरुषाख्यात्मानोगगावश्वनिदर्शनोनततद्दष्टकाषि
घवहारः पव मायावादिकोशावच्छिन्नाजी
वाद्विचित्रकर्ममलवासनाधिवासितानादेश
नानाया ॥

यानाम्रुणाम्रुणपस्वर्गनरकसुखदुः स्वज
न्ममरणादिद्वंद्वभेदभाजस्थसेनात्यान्यंत्यंसं
कोयंतेयथानानाद्रव्यापिवाक्षितानिघटादि
श्रवच्छिन्नानिघटाकाशानीतिस्थयपन्नम प
कविन्मात्रपरमार्थाअपिस्वविच्छेदादन्योन्य
भेदजुषश्चेति १७ इत्थंजीवमात्रेलगतामुव
स्थाविशेषयतेकेवलंभगवत्स्थयंवर्ण्यतेनपु
नस्तत्वतस्तत्रतेकेचिदित्याह ॥ शांतेशांतर
वायंहृष्टेहृष्टोविमोहवतिमूर्धः तन्नगोसम
तिभगवान्त्रपुनः परमार्थतस्ततथा तन्नगुणो
इंद्रियवैरीशांतेऽपरतेसतिउक्ततपरमात्मा
शांतेनहृष्टइवाभिमन्यते एवंतस्मिन्हृष्टेमार्ग
देसतिमतच्छेवोपवर्ण्यतेपरं तमोमयमूढोमो
हवानितियथाम्ब्यावरयोनेनपुनपरमार्थ
तोवस्तहृतेनसपरमेश्वरस्तथातेनप्रकारेण
भवतिमर्वोहिजडभागनत्यायस्तदार्पोवाभव
ति नपुनर्नित्येभगवतिवोधस्वभावेमायादि
कंचुकगतेविनाशोत्पत्तीस्यातामितिभावा
न्सदामम १८॥ सपुत्यतिक्रमेणागताश्रां
तिः पुनस्तस्मिक्रमेणास्वतंत्रसमुन्मीलिताभव
तीति अत्रसात्मनएवस्वातंत्र्यमित्याह ॥ य
दात्मतिरपितद्रूपावभासनंतत्स्वातिरा

कृत्यशास्त्रान्नस्यानन्दरूपां भ्रांतिं विदलयति पर
मात्मा ॥ अनात्मन्यैवेनस्थूलतो देहो देह
षः स्थूलश्यामी त्यादिप्रमरूपावभासनम
नात्मनयापरामर्शं तत्रास्मिन्नाग्रादोवव
निराकृत्य अहं विदानन्दैकघनो नावच्छिन्न
स्वभावः स्वतंत्रेश्वरकृत्रिमाहंतास्फुरणाया
कृत्रिमदेहादिप्रमातृतामपहस्तयैव वि
गलितदेहबन्धः परमात्मतायां तस्वात्म
न्यस्मिन स्फुरद्रूपविश्वपदार्थप्रकाशवपु
षि संगलकल्पापि पाभ्रांतिर्देहादिप्रमातृता
भिमानजनिताभेदप्रथातो विदलयति शुद्ध
मेवैको विश्वात्मतास्फुरामीत्येवं दृढीकरो
ति इदमत्रतात्पर्यं यावदनात्मनि देहादावा
त्माभिमानो न गलितस्तावदात्मानात्मप्रथारूपे
पि जगति भेदप्रथा मोहान विलीयते अतश्चा
नात्मन्यात्माभिमानभ्रमविनाशादात्मनि
नात्माभिमानभ्रमं परमात्मैव स्वात्ममहेश्वरो
भगवानेव विनाशयतीति नात्यन्यस्यात्र सामर्थ्यं
१९ एवं भ्रांतिद्वयापसरणात्परमेश्वरीभू
तस्य योगिनो न किंचित्कार्यमवशिष्यते इत्या
ह ॥ इत्थं विभ्रमयुगलकसमूलविछेदने
कृतार्थस्यकर्तव्यांतरकलनाजातु नपश्ययोगिने

भवति ॥ इत्थंकारिकार्थप्रतिपादनप्रकारे
णांशातिद्वयस्यप्रयोगेहृविदारणोकृतार्थस्यस
स्वातंत्र्यस्यपरितमेरपोषसंकोचविदलनात
कृतार्थः प्राप्तः पुरुषलाभोयेनतस्यप्रकृ
ष्टयोगयुक्तस्यनकदाचित्कर्मव्यात्रस्यती
र्थादनतेत्रपरिग्रहद्दीतानपथ्यानव्याख्यो
प्रवणादित्रूपस्यकार्यविशेषस्यकलनामेलो
व्यापारोपितवतीते स्वयमेवपरोपमेणोपयो
गेनात्मदर्पणमितिहिस्वात्मयोगस्यप्राधान्यं
प्रतस्तत्साम्यानान्यत्रपरिश्रमः सर्वायोगि
नः यदुक्तं यदातेमोहकलिलंबुद्धिर्व्यतित
रिष्यति तदागंतासिनिर्वेदंश्रोतव्यस्यश्रुत
स्यचेतिगीतासु ५८ ॥ सम्प्रतिपृथिव्यादिमा
यांतस्यभेदावभासभाजोविश्वस्याभेदाभेदम
यप्राक्तनभूमिकावेशेनसर्वाप्रकाशानन्दघन
घोभवपदसमापत्त्याभेदविलापनेनतदभेद
मयताप्राप्तिमभिदायततश्चाभवास्यदास्संह
र्णास्वधाम्नोधिकल्याम्महाप्रवाहदेशीयपाऊ
प्रमोल्लासप्रख्येनतनसर्वभगिरूपतामभिःदध
त्मानुभवप्रसिद्धमहामंत्रवीर्यसारंसमस्तभे
दविलापनपरमाद्वयोदयनरशक्तिशिवसा
मरस्यात्मकंपरसंविद्धृदयंक्रमेणोन्मीलयि

प स्ता.
टी.
२८
28

छं विश्वस्यागमिकां पर अयात्मतामं कल्पन
पुत्रैकीकारं तावदाह ॥ पृथिवीप्रकृतिर्मा
यात्रितयमिदं वैयद्रूपतापन्नितम् अद्वैतभाव
नकलाश्रवति हि सं मात्रपरिशेषम् पार्थिव
प्राकृतमायीयाणात्मकं यत्स्थूलमस्त्रमपस
पत्रिविधं वैयद्रूपतयापतितं ज्ञानगोचरतां प्र
मेवैतद्रूपतयाज्ञानं वहिरंतः प्रकाशतेज्ञाना
ट्ते नार्थसमापनानद्रूपते तो जगत् न हि ज्ञाना
नाटते भावाकेन विषयीकृता ता नन्तदात्म
तां यातमेतस्मादवसीयते इति श्री कालिका
क्रमात्मन्यायेन यदद्वैतभावनेन दलात्मकर्षी
त्मन्मात्रपरिशेषं प्रकाशमानतात्मकसंज्ञामा
त्रामात्रात्मकं भवति हि यस्मादर्थे धा पनेदव
भेदस्यावास्तवत्वप्रतिपादनाभिप्रायेणोपपा
दयति ॥ दर्शनाकुंडलकदकंभेदत्यागेन दर्श
नेयथाहेमयावद्भेदत्यागे सन्मात्रं सर्वमाभा
ति ॥ यथा किलसौवर्णाभरणानां ग्रामभरणां स
वर्णापृथिनो दृशानादि विशेषपरिहारेण हेम
मात्रतयैवाभाति हेमदर्शनकौशलानां प्रमाणा
दितावन्मात्रापि नो लोहद्रूपतयापाव
सर्वं जगादिदंनपकदाना
दिविकलाकलम्

कस्याविकल्पप्रतिभासमात्रनिष्ठस्य योगिनो
रूपादिरूपपरिणामानतिरिक्तेति भट्टश्रीकल
टनीत्याभेदत्यागे सति सन्मात्रं सत्तामात्रात्म
कं भाभाति ४२ यदि यतः सर्वस्य संकोचाव
भासपरित्यागादागमप्रसिद्धनवरूपस्पर्शा
कश्रेयामानंत्यशक्तेरिति याचोऽहंमंत्रसंप्रदाय
केकटाक्षयनभिदधाति ॥ नैवं ब्रह्मपरं शुद्धंशा
न्तमभेदात्मकं सममेकलं शमर्नेमस्यं शाक्तो
विज्ञाय प्रतिभासस्वरूपार्या ॥ तदेतत्सत्तामात्रा
त्मकं सर्वं स्थूलत्वाद्व्यल्पदाक्षः सूक्ष्मत्वेन विदः
सदेवेदं सौम्य अग्र आसीदिति ॥ स्पर्शनान्यं
हेयोपादेयताभावाद्बृंहणकोपशमाच्छा
न्तं सत एवाभेदात्मकं प्रकर्षापकर्षाभावात्
संसमस्पदेयोपि व्यवसायस्यवैरूप्यमनतिक्रां
तस्याविकल्पत्वेति स्थितत्वात्सकलम् अत
एवासत्तमविनापि सत्तयासत्तौ न योगो प्रति
भावेद्याव स्थितौ सत्यपतत्रसा जातिन सत्ता
व्यक्तयः स्थिताशति यदादोवयदेते वयमथ
नस्य सत्यमेतिवतत्रभवद्भर्तृहरिविनिरूपिता
नीत्या सत्यं तदेवं सत्तामात्रात्मकम् एतत्सर्वं
भासरूपायामिच्छाज्ञानक्रियारूपशक्तिसा
मरस्यात्मिकायां परस्यां शक्तौ विश्राम्यति संवि

प॰ सा॰
टी॰
२९
29

त्रिष्ठा विषयव्यवस्थितिरिति स्थित्यात्मत्व
मी भवति अथ वशात्त्रिपाकारस्यात्मेयमर्थ
त्वरूपेतत: परं यदमृतममृतबीजात्मके ब
ल्लमन्मात्रात्मकसादाख्यापदस्पर्शात् उत्तम
अतएवाहमिदं सर्वमिति सर्वैरसीकरणा
त्समेमकलंव अतस्माख्यातिरात्मात्म
त्मम् यदाहिहं भगवता भवानीवल्लभेन त
नीयं ब्रह्मस्त्रप्राणीति त्रीतिथिकायाम् त
नदित्यमरतीभावावमृष्टं सदाशिवपदा
पात्रूढमेतद्विश्वात्मकं ब्रह्मप्राग्कायौ।
याकौ विश्राम्यति धः क्रियाज्ञाने छा सृवे
नयरगाकौ यत्र विश्राम्यति तत्र किंचिदिः
त्याह् ऽध्यतः तिवेयनः तिसयादितः ति
च भास्वरूपेण अपरामृष्टंसदपितत्तेभः
प्रसृतत्वमस्येति॥ यद्वत्सवकृतेनवदि
विद्यमानमपितद्यदीच्छाज्ञानक्रियाख्येन
भास्वरूपेणोतच्छक्तित्रयमामर्शात्मक
पराशक्तिस्फारमयेनवोधेनपरामृष्टंतत्र
ख्योपाख्यातिकल्पंगगनतुष्यत्वत्स अ
नेनवमहत्त्रर्धत्वनितिस्थूलात्मकत्वनिवी
र्यं सृवितं धध पतक्कोंपदावेशमस्यात
वदत्संभवपदसमापत्यात्मत्वीभावेत्रा

विर्भावमिति ५१

५शक्तित्रिशूलपरिगमयोगेन समस्तमपि पर
मे शिवतामति परमार्थं विसृज्यते देवदेवेन ॥
तदित्थं सूक्ष्ममप्यनन्तनामात्मरूपताश्रित्व
स्तपरमार्थं शक्तित्रिशूलपरिगमयोगेन नि
र्गीनत्वुत्कया परा शक्ति समापत्तिक्रमेण शिव
तामति परमार्थं न वच्छिन्नचिदानन्दैकघने
परमेश्वरे स्वस्मिन्स्वभावे विसृज्यते अत्रैवं स्व
विमर्शन प्रकर्षात्तत्समावेशेन तन्मयीभावम
पद्यते देवानां ब्रह्मादिसदाशिवान्तानां सर्वप्र
काशानां इन्द्रियाणां च देवेन प्रभुणा परमशि
वेन वैनयत्रात्मस्यकस्यचित्कर्तृत्वे नैव च टवेना
प्येतद्व्यतिरिक्तोन्यः कश्चित्प्रमातास्ति अस्यैव
च भगवतस्तत्तद्भूमिकाधिरोहिणा लस्तनरूढ॰
तैब्रह्मादिप्रमातृरूपतया स्फुरणमिति देवदे
वेनेति शक्ति तदित्थं विसर्गवृत्तिर्दर्शिता ४५
एवमियता भेदात्मनो नरस्वरूपस्य जगतो भेदाभे
दात्मकशाक्तपदाध्यारोहेणाभिन्नचिद्घनशि
वसामरस्यापत्तिरूपसंहाररूपणा प्रद
र्शितानीति चिदेकघनशिव एव शक्तिरूपतया
लास्यनरात्मकविश्वरूपतया स्फुरति नतु शि
वव्यतिरिक्तं शक्तिनरयोः किमपि रूपं शिव ए॰
वेत्थं नित्यं स्मरणानतया स्फुरतीति प्रसक्तिं

प. सा.
टी.
३
30

महामायास्वरूपमपि दर्शयति ॥ पुनश्च शिवं पंचश
क्तिप्रसरणक्रमेणाविष्करोति तत्र अण्डत्रयं विचि
त्रं स्वरूपं बहिरात्मलाभेन चिदानन्देच्छाज्ञानक्रि
याख्यशक्तिपंचकसामरस्यात्मा यः परमशि
वस्तेन चिदादिशक्तिप्राधान्यप्रथनात्मकशि
वशक्तिसदाशिवेश्वरविद्याख्यभूमिकोन्मील
नप्रक्रियातद् अण्डत्रयं विचित्रमिति तत्तद्भुवना
दिरूपं स्वरूपं बहिरात्मलाभेनेति बाह्याभासात्म
न्यास्वात्मनः प्रदर्शनेन पुनरपीत्यनेनैतद्
शयति परमशिव एव स्वतन्त्रः सदाशिवादि
नो विश्वप्रपंचोल्लासनविलासनक्रीडां सामा
नत्यानतिरिक्तामप्यतिरिक्तामिव दर्शयन्नेवमि
त्थंस्थितानन्ततत्त्वातिरिक्तं किमप्यस्ति इति
ध८ इत्थं विश्वोल्लासनक्रीडाशीलो भगवान्
शिवा इति व्यापदिप्यनेमकेनमः कृत्तिछति
कत्तेमेनवाप्रमाणेनप्रसिद्ध इत्याशंकामवे
धा स्वात्मैव शिवस्सर्ववेदसंवेद्यादिसिद्धत्वा
स्फुरन्नागादीनिदर्शयतीत्यनवच्छेदवाचकैः
शब्दैः प्रतिपादयति ॥ इति शक्तिचक्रपं
चक्रीडायोगेन वाहयन्देवः अहमेव शुद्ध
रूपशक्तिमहाचक्रनायकपदस्थः ॥
मय्येव भाति विश्वं दर्पण इव निर्मलीघटा

सच्चैव भाति विश्वं दर्पणे इव निर्मलीवस्वदी-
तिमतः प्रसरति सर्वं स्वप्रविचित्रत्वमिव समा
त अहमेव विश्वरूपः करचरणादिस्वभाव
इव देहः सर्वस्मिन्नेव स्फुरामि भावेषु भास
रूपमिव दृष्टोनाद्यातादेहेन्द्रियवर्जितो
प्याकलोपि सिद्धान्तागमतर्को विज्ञानस्त्वमेव वा
वयामि ॥ इतीति व्याख्यातेन प्रकारेण विदादि
शक्तिपंचकात्मिकातेयपराशक्तिमस्मत्स्वदे
वपंचेक्रीडायोगेनवाह्यपनस्वद्वटीपंचत्या
येनसृष्ट्याद्युन्मज्जननिमज्जनरूपेनाक्रमेण विप
रिवर्तयत्यहमेवेतिदेवः सर्वप्राणिनामहमित्य
नाहतोनादात्मापराहन्तावमर्शात्मा स्वात्म
परामर्शः स एव सर्वस्यानपह्नवनीयो यं स्वात्मे
वदेवः क्रीडापोलस्फुरत्तीत्यनेनस्वरूपनिष्ठप
वणिवरतिप्रतिपादितं तथाप्युक्तरूपः तिकर
त्यसनातिक्रांतगोचरः अन्यथाशक्तीनांकरण
देवतानां विषयाहरणत्यागादिव्यवहारवत्वातं
न्तरा यत्सहावकनायकथंदनत्रनिष्टतिन
न्स्थः यतः करणशक्तीनांचैतन्यविधिष्ठांति
यितास्वरूपमतानविद्यते अतः शक्तिमंतमेव
स्वरूपासादनायानवरतंभजंतेत्यतेनसर्वप्र
मातृहृदयाधिष्ठाभनाज्ञावतोनियतभुवना

प. सा. टी. ११ 31

विष्टानन्तं परिहृतं तथा यदि देहे किंचिद्दुःखं तथा
भिमतेन सर्वं मा दर्पणप्रतिबिम्बन्यायेन मय्येवाभा
तिष्ठात्मानद्रूपास्मदर्थविज्ञानमेवावभासते
अहंतासारमेव स्फुरतीति यावत् तथा मनःप्र
पूर्णोऽहमिति रूपात्स्वात्मनः सकलं निःशेषं
मिदं विश्वं प्रसरति प्रमातृपदतयावास्यान्तया
परिहृतया स्फुरति कथमित्याह स्वमविविक्
त्वं स्वस्वभावादिति यथा निद्रितात्प्रमातुः स्वभाव
स्थायां बाह्यपदार्थाभावेऽपि पुरप्राकारदेवकु
लादि नानाश्चर्यं स्वप्नपदार्थवैचित्र्यमविद्यादि
परिकल्पितकारणं तथाभावात् स्वसंविद्रूपा
दात्मन एव प्रसरति तथैव तीर्थान्तरनियमित
कारणानुपपत्तेरनवच्छिन्नचिदानन्दैकघ
नादहमिति रूपाद्विश्वमिदमिति तथाहमेव वि
श्वरूपा इत्यादि अहमित्येवंरूपः पूर्णत्वेन स्व
भावपदास्मिन्नानादेहादिप्रमातृतामाप
न्नो विश्वरूपः आगोपालबालाङ्गनादिष्वन्तरभेदेन
स्फुरणात् विश्वानि ममैव रूपाणीति यावत् कश्च
करचरणादिस्वभावो देहस्य यथा सामान्येन सर्वे
षामेको देहः करचरणादिस्वभावः प्रतिप्रमातृस्व
लक्षणोऽपि नानारूपत्वेऽप्येक एव तत्स्वलक्षणः पर
र्वसर्वावासनादिविश्वरूप इति तथा सर्वस्मिन्प्रमातृ
प्रमाण

प्रमेयरूपेष्वपि त्वमेव स्फुरामि सर्वस्यात्मत्वा
त्सर्वैस्तैस्तैःप्रकाशनात् कथं भावप्रभास
रूपमिवेति यथा नानावस्तुप्रभासरूपमति
घायेनद्योतनशीलं वस्तु देदीप्यते तेनैवत्र॰
डेस्मिंजगत्येकस्मिन्रूपोयमिति अन्यक्षदृष्टे
त्यादि देहेन्द्रियवर्गेतोऽपि विक्रतेनादहमे
व पश्यामि शृणोमि जिघ्रामि जल्पामि स्पृशामी
ति सर्वत्र स्फुरणादेतावि प्रतीतं कृतं कृत्यावादेहे
न्द्रियवर्गो हि पश्यामीत्यादि अभिमन्यते प
रं ह्यात्मा यावस्यास्वदृष्टताय भावात् तस्मा
देहेन्द्रियादिवर्गस्य मूलात्मकस्तस्मिंतोऽपि॰
विद्यातन्ते कवचनस्सर्वैमतं हृदयानेन वारीवि
षयोपभोगाभिनाकाममशाह्वावाचः पवाउरूष
पवन्तथा वक्ष्यति अपाणिपादो जवनो ग्रही
ता पश्यत्यचक्षुः स शृणोत्यकर्णः स वेत्ति वेद्यं
न च तस्यास्ति वेत्ता तमाहुरग्र्यं पुरुषं महान्तमि
ति तथा कर्तापि सिद्धान्तागमेत्यादि स्वयम॰
विधातापि देवमुनिमनुष्याणां मयाविष्टं स
त्वेनविस्तारविवर्तनात्ः प्रतिभासस्याहं हि
द्धान्तादीन्नानाव्याकरोमि न तु नर्जडानां लो
ष्टस्थानीयानां देहेन्द्रियाणां कर्तृत्वशक्यमि॰
ति तत्रावधानेनाहमेव सर्वप्रमाणानिर्माये

त्यनेन पराहंता स्वरूपस्यात्ममहेश्व
प सा॰ रस्य सततायां न प्रमाणोपयोग उपपद्यते उ
टी॰ पयुज्यते वेत्युक्तं स्यात् एवमनपह्नव
३२ नीयाहंरूपस्यैव स्वप्रथभवितृतया सर्वेषां प्रमा
32 णामेव शिवमयत्वेनावस्थितसर्वप्रमाणाद्यादि
सिद्धिरिति ५० तदेवं ख्यापितेन क्रमेण
सर्वोऽसमायविभवः निदाघेन स्वात्मानं प्र
त्यवमृशन्स्वं ब्रह्मस्वरूपो योगी वर्ते इत्यं दे
त विकल्पगलिते प्रविलंघ्य मोहनीं मायां स
लिले सलिलं क्षीरे क्षीरमिव ब्रह्मणि लयः
स्यात् ॥ अनेन प्रकारेण सर्वाहंभावपरिशी
लनप्रवृत्याद्वैत विकल्पगलिते भेदप्रथायां
विलीनायां मोहनीं मायां प्रविलंघ्यानात्म
न्यात्माभिमानरूपामख्यातिभेदप्रथाद्वैत
महमेव विध्वंसेति संकोचापसरणेन सम
न्स्यज्ञानी ब्रह्मणि ब्रह्मकात्मके हर्षो वि
दानन्दैकघनस्वरूपे लयः स्यात् संकोच
विलयाद्ब्रह्मतादात्म्यं यायात् ॥ ॥
किं पुनरन्यदाह ॥ ॥ ॥ सलि

लइत्यादि यथामरस्मसृहृतेनानाघटादि
भिन्नतेतीरं वाविविधंपावलेयवाङ्गलेया
घनेकगोसहस्रसभित्रंपुनवपिद्वटपाव
लेयादिकृतभेदंसंकोचपरित्यान्सलिलि
सलिलंप्रविष्टंतीरे तीरंवेत्येकमेवतद्व
ननत्रभेदः स्फुरति तथैवदेहप्रमाणाणु
रीष्टकमूत्नात्मकप्रत्यवमर्शीभेंगाद्बलेवतं
पद्यते यथाद्यमटदिवाकरवस्त्रः जातेद
हप्रत्ययदीपभेदो प्राभैकथ्येतिर्मलेवाथ
सिन्यौ आवाहृत्यैवेन्द्रियग्राममनविष्ठा
नावंनिन्नायप्रकोवभामि इतिकस्याक्लोत्रे ५।
एवंब्रह्मसत्रामयिरूपस्ययोगिनोहंद्वाभि
मवोपिब्रह्ममयएवनस्वरूपविप्रलोपा
यप्रवर्तितेइत्याह ॥ इत्यंततमसमृहेभाव
नयाशिवमयत्वमभियाते कः शोकः
कोमोहः सर्वंब्रह्मावलोकयतः एवंति
ीतिनेनप्रकारेणागलितकंचुकवत्यस्य
योगिनस्ततसमस्तहेमतविषयेन्द्रियव्राते
भावनयासर्वमिदंप्रकाशंसविदितिदृक

२२

प॰सा॰
टी॰
११
33

प्रतिपत्त्याशिवमयत्वंप्राप्यपरमाद्वयतत्वंप्राप्या
तिशोकमोहोपलक्षिताहंकाराभिभवस्सर्व
मिदं तत्वज्ञानेनब्रह्मपश्यतोऽनन्यकेवलैवते
ब्रह्ममयतात्सर्वैवस्वरूपाऽत्तिनखेदायप्रभ
वति ५९ तत्वपरमाद्वयतत्वपश्यापिलोकानि॰
नोवपपंस्थितेशरीरेपिऽहंतकशुभाशुभ
कर्मफलमेवयत्किमितितस्याथितिपृ॰ह
वति ॥ कर्मफलशुभाशुभंमिथ्याज्ञानेनसं
गमादेव विषमोहमेगदोषतस्करयोगो
प्यनस्करमेव ॥ शुभमेयवलस्यनतादि
पशुपापाशुभपकर्मफलप्रचयमेवयोमि॰
थ्याज्ञानेनसंगमादेवप्रादुर्भवति अहंपारी
री १२ममशुभमेथादिममोपापचलयाक्तिति
यवनात्मन्यात्माभिमानस्सर्वमात्मन्यनात्मा
भिमानलक्षणंवैपरीत्येनज्ञानंतेनयोसा
वभिषंगस्तस्मादेवपोशुभाशुभकर्म
फलमेवयोयेनानवरतापिवासितमेसा
रक्लेशभाजनंभवति नतुब्रह्मात्मकस्या
पिशुभात्रकिमित्येतावतापशुत्वमायाती

त्यनार्थीनस्य पतति पतति विषमोहे त्यादिय
स्मात्संगदोषः सर्वेषां विषरूपः यथा साधु
योगोत्थेन मायोपविसर्गेन दोषसमर्पणं कु
र्वतैनत्थैव शुद्धस्यापि प्रमादशक्यो निर्जेति
नो मोहयोगः यस्तु तमामाय शुभाशुभकर्म
समर्पयन्नं ददाति ५२ जन्ममरणाद्यपि नवस
नूपस्य योगिनोपि न मायापाशमात्रणं मेवेमा
ह ॥ लोकव्यवहारकर्तारो ह्यविद्योपासमेत
मूढाः तेषां नित्यं मत्स्वरूपधर्माधर्माणं लावह्यं
५४ ये प्रमातारो देहात्ममानिनो भूत्वा फल
कामनाकल्पिताः लोकाचारस्वरूपाय गुणा
गुणमयीम विद्याभेदप्रथारूपां मायामावृता
ति स्वर्गनरकादिफलप्राप्त्युपायत्वेन सेवं
ते न वेत्ते ते मूढाः स्मृताः गुणागुणनिर्ग
उत्वात् न फलोपभोगाय पुनः पुनर्जायं
ते म्रियन्ते च ते मम वर्तनं संसारक्लेशभाजो भवं
ति न पुनः प्रवीणमोहावरणो विगलितधर्मा
धर्मकर्मा ब्रह्मस्वभावो योगी तया येन म्रियन्ते वे
ति ५५ एवमविद्योपार्जितान्यपि कर्माणि
नानाविधभावादेवती यत्र नान्यथेत्याह ॥ श्रु
तानकालनिचिते धर्माधर्मात्मकं न कर्मापि
विरमं विनिमिवत् लं नश्यति वित्तानदीमिव

प सा॰
टी॰
३४
34

यात् ॥५५॥ अज्ञानकाले कृत्रिमप्रमातृताभिमा
नावसरे गुणागुणरूपं कर्मात्र गुणफलप्रा
र्थनया यत्सञ्चितं स्वीकृतं तद्विज्ञानदीप्तिवशा
द्विशिष्टज्ञानदीप्तिवशात्क्षपयति अहमेव परं ब्र
ह्मेति कृत्रिमप्रमातृगुणफलप्रार्थनया यत्सञ्चि
तं स्वीकृतं तद्विज्ञानदीप्तिवशाद्विशिष्टज्ञान
दीप्तिवशात्क्षपयति अहमेव परं ब्रह्मेति कृत्रि
मप्रमातृतादार्ढ्यमेव मर्थं विज्ञानं तस्यापायेन
पुण्येन प्रत्यवमर्शेनात्मभानं तस्मात् मर्थ्यातद्द
र्शनेयाति किमिव त्यागविवसं विचितं तूलमिव
यथा विवसं चितं तूलं हेमसरोम वह्निप्रदीप्तिवशा
त्कडिल्पेव भस्मसाद्याति तथैव सर्वकर्मफलप्र
वयो विज्ञानवह्निसामर्थ्यात्तत्क्षणमेव प्रलयप्र
यागच्छति गीतासु यथैधांसि समिद्धोऽग्निर्भस्म
सात्कुरुतेऽर्जुन ज्ञानाग्निः सर्वकर्माणि भस्मसात्
कुरुते तथेति ॥५५॥ न केवलं प्राक्सञ्चितकर्मज्ञानप्रसं
दृष्टयत्नीयते यावदिदानीं ज्ञानमपि कर्मज्ञाने दृष्ट्या
दृष्टानफलभोगाय यदैव सा तीव्याह ज्ञानप्रामो
कृतमपि न फलावजेतो सज्जनमकथं गतनत्वमव
धयो गोभाति शिवार्कः स्वधीदितिभिः ॥५६॥ आ
त्ममहेश्वरप्रत्यवमर्शप्ररूढो कृतमपि शुभाशु
भादिकं कर्म कृत्रिमप्रमातृताभिमानाभाव
त्वात्तद्गुणफलदानाय प्रगल्भते इति कर्मफ

लाभावान्नरूपभोगयोग्यस्य जन्मनः केन प्रका
रेणासम्भवः स्यात् न भवेद्योगिनः पुनर्जन्मनार्थः
ननु सर्वथेव्यपाताभ्युदननैर्जीयतेयेन दिकीदृश
स्यादित्याह गतजन्मस्यादि गतो जन्मरूपस्य
वनस्य योगः संबंधो यस्य तत्सम्पदं वा भिति भ्रमो मा-
मोहावरणः स्वदीधितिभिः विकसरो विनिवा-
य्येव शिवरूपोऽर्कः इति भाति स्फुरति न पुनरस्तो-
ऽपीनरपरिकल्पितोऽस्य मोहः क्व वित्सामि-
रिति केवलं मायादिकंचुकक्रमं सङ्कोचविना
शान्तशक्तिविकसरत्नामापद्यत इति ५८
अत्रैव युक्तिमाह तुषकंचुककिंशारुकमुक्तंवी
जे यथांकुरं जननेनैवनथा मायाकर्मविरहितो
भावांकुरं तात्मा ५९ यथा किंशारुकतुषकञ्चु
केभ्यः पृथक्कृतं शालिवीजं बीजस्वभावकिं
शारुकादिसामग्र्यभावात्क्षितिजलानयमध्या-
वस्थापि बीजं नैवांकुरजननलक्षणकार्ये हेतुर्भ
वति तथैव कंचुकस्थानीयेनाणवेन मलेनत्व
क्स्थानीयेन मायामलेन किंशारुकस्थानी
नकार्ममलेन च मुक्तः पृथक्भूतः आत्मावै
तत्त्वमलत्रयरूपसामग्र्यभावात्पुनर्भवांकुरं
संसारप्ररोहं विदधाति केवलं विग्रहात्मना
पदार्थसार्थप्रादुर्भावविनाशावैचित्र्यंसातत्ये।

पर॰
सा॰
३५
35

निपरामृष्टात्महेश्वर एव भवति ॥५७॥ एवं ज्ञाना
ग्निदग्धकंतुकबीजस्य ज्ञानिनो न किंचिद्बन्ध
स्थानं हेयोपादेयं वेत्यत आह ॥ आत्मज्ञो
न कुतश्चन बिभेति सर्वं हि तस्य निजरूपं नैव
च शोचति यस्मात्परमार्थे नाशिता नास्ति ॥५८॥
यश्चात्मज्ञः स्वात्ममहेश्वरस्वातन्त्र्यवित् स कु
तश्चन बिभेति न कस्मादपि शत्रोः शा
र्गालाद्वा भयमादत्ते कुत एतदित्याह सर्वं
हि तस्य निजरूपमिति यतस्तस्य स्वात्ममहे
श्वराद्वयवादिनः सर्वं पदार्थजातमिदं वि
श्वं निजस्य स्वात्मनो महाप्रकाशैकवपुष एव
रूपमाकारः सर्वत्र प्रकाशानुगमादिति प्र
काश एव स्वातन्त्र्यात्स्वपरात्मना प्रकाशते प्र
त एव भयस्थानं वा लोके यत्किंचिदस्ति तत्त
स्मात्तदेव स्वात्मरूपमेव कथं भयजनकं स्यात्
यदुक्तं स्वात्मनो व्यतिरिक्तः पदार्थो भयहेतुः
भवेत् कः पुनः स्वतः परिहार्यः स्याद्विभूतो
भिन्नो यमादिरस्ति तस्मात् नान्यदस्ति तदे
हात्ममानिनोऽपि बिभेयादिति सर्वं च निजरूपो
पलब्धे संसारस्थितोऽप्येककोऽविगलितस्वपर
विभागस्य ज्ञानिनः शोकविचारस्यैव यथोक्तं पर
मेष्ठिपादैः योऽविकल्पमिदमर्थमण्डलं पश्य

तीशानिर्विलंभवद्दृशः स्वात्ममात्रपरिहृतिने
जगत्पश्यतिस्वस्तवित्तिनः ज्ञातोभयंग्रथकारोपि
एककोहमिति संसृतौजनमासस्साहमपरमे
नाविद्यते एककोहमितिकोपरोस्मिमे इत्य
नस्मिर्गतभीर्धवस्थितइति अतएव नैवचशो
चनीयमादिनाप्यात्मज्ञः शोचति यथाधनदा
रादिकंममनष्टं किंकोस्मि व्याधिनाक्रान्तोहं कि
येवाहस्यादि एतोव्याख्यातेनक्रमेणापरमार्थे
नाद्वितीयस्वतिचेतनत्वरूपेणस्थितेप्रमातृमा
त्रेणाशिना तत्पर्यमिदंनविद्यते सर्वप्रमि
मातृसार्वकार्येनप्रतिभासमानमिदंनावच्छि
न्नमनुपनीयतेच नयुनः संवित्मयस्यात्मा
नः अवेतनाप्राप्याहन्त्विमस्यसतत्त्वस्यकार्यो
न्नत्वप्रयत्नानुपलब्धेः नवैनाश्वतास्वरूपवि
प्रलोपस्यादितिविमृष्णतोयोगिनोदेहस्य
स्थापितहेतकः शोकाद्याविर्भावः स्वरूपाच्छा
दकत्वेनभवेदिति ५८ नापिस्वात्ममहेश्वरा
स्वरूपपरिशीलनदार्ढ्यादस्यतान्निनश्वरस्या
पूर्णत्वादिदोषः स्यादितिप्रतिपादयति प्रति
गृह्यहृदयगाउप्रह्रूपरमार्थरत्नसंचयतः
अहमेवतिमहेश्वरभवेकाङ्गतिः कस्य ५९
प्रतिगृह्यमतिशायनगुमोहृदयमेवगाञ्जसर्वा

पर॰
सा॰
३९
36

परमार्थसत्स्वरूपविश्रान्तिस्थानस्वभावं भागो
गारं नश्यतीतिनीत्रनमस्मात्मस्वरूपः परा
मार्थः सत्स्वरूपदिहः स्वात्मतानस्मतन्त्रः सएव
सर्वविभूतिहेतुत्वादुत्तमेव स्वभावत्वमेवयसे
नहेतुना श्रेष्ठमेवेति सर्वमिदमस्मीति यश्चावि
र्भूतः पूर्णः परहंसताविश्रान्तिलक्षणो महेश्वर
भावः शरीरिणोपि स्वात्मप्रकाशस्वानंदघनसि
स्थितेस्तत्कालमेववाकोऽवशेतिः दारिद्र्यभा
वः तदुपलक्षितोव्याकरणेत्रिमाविर्भूतस्य
निशायः स्यात् आत्मानमात्मसर्वपदार्थः
यदैवाभासते तदैवयोगिनः स्वात्मकल्पः सतः
कस्यस्वकर्मोपकर्षादेवगम्यमानइतिमर्किं वि
रागिणादिकंभवेत् कस्यवेति योवास्याऽऽर्या
तेः समाश्रयः देहाद्यात्माभिमानिनोऽपस्याः
भवन्ति यतस्सेव्यानितरिक्तस्वपणोयस्यशास्त्र
याः नदपरात्माद्विकात्मेतिवः पुनरुक्तविमाहा
त्माप्रभवमर्थपरमार्थो तानीसर्वे यस्मीत्वच्य
तिरिक्तेनेषणीयेनमहेश्वरः सकर्षणानिवि
कप्राप्यप्राप्यभावादेोभेवादेभोजनं स्यात् प्र
तपवगतग्याह्स्यत्मसंवयपाहस्यवाद्दवपा
प्रवृत्तपरमार्थमहात्मनिमाहात्म्यमार्थवाचा
कानिविशेषणान्यपादितानि ५९ इत्य

नो मोक्षस्वरूपमाह मोक्षस्यैव किं विदामा-
त्तिनवाप्तिगमनमन्यत्र अज्ञानग्रंथिभिदास
शक्तिभिर्व्यक्तेनो मोक्षः ९ मोक्षस्य परहन्ता
ममकारसास्यकैवल्यस्यधामश्रुतिर्विकेस्या
नेनविधनेनएवदेशकालाकारावच्छेदाभावात्
अतएवनवाप्यन्यत्रऊर्ध्वविश्रान्तिरिकेगमने
लयो मोक्षः यथाभेदवादिनां मतेनोक्तो माच
कायावादिभेदनाहर्षहादशांनेलयः यथाप्य
वृक्षकिरिति यउक्ते त्यापिन्याशिवसत्तायाम्
क्षमत्वा किं प्रयोजनं अथापिमिपरेनवेष्टुक्तोमा
किं प्रयोजनमिति एवंविधाग्रप्यन्येनीथीमरपा
विकल्पितावहवो मोक्षभेदास्तमिनेप्रतन्यमाना
ग्रंथगौरवभयमानयंतीतिनेह प्रतन्यंत इति स
र्वत्रैनमलस्यसम्भवादमोक्षे मोक्षलिप्सा मो-
क्षाभासएव किं पुनर्मोक्षलक्षणमित्याह अ-
ज्ञानेत्यादि अज्ञानसंख्यातिजनितआत्मन्यनात्म
भिमानरूपः अनात्मनि देहादावात्माभिमान
लक्षणो मोहः स एव ग्रंथिस्वरूपं संकोचदायि
त्वाद्ग्रंथिरिव ग्रंथिः स्वसानंमलक्षणस्यनिज
स्याख्यातिनादैहेहाद्यभिमानेनयावत्प्लस्य-
भिन्नं भेदनं निजस्वरूपसाक्षात्कारेण यदि शीव
नदात्म्यादेहाद्यभिमानलक्षणस्य ग्रंथेर्विदा-

प सा.
टी
३०
37

णां तेन तेन रूपेण स्वशक्तिभिः स्वात्मस्वातंत्र्यलक्षणाैः
र्धर्मैः स्वकता स्वात्मशक्तिविकस्वरता एवमप्र
वतिरस्मिशयो मोह इति प्रथमाशयः पश्चात्स
हजनिजव्यापकत्वादिधर्मयुक्तमाकाशमपि
घटादिभिरिति वपुः संकुचितं तत एव तदेवा
व्यापकत्वादिधर्मयुक्तं स्वात्मरूपवत्स्वस घटा
काशमित्युच्यते आकाशादिनमिव प्रथते पुन
रपि घटादिभिः कृतसंकोचभंगात्तदेव घटा
द्याकाशं तदेव व्यापकत्वादिधर्मयुक्तं स्यादव
न तस्य घटादिभंगान्नूतनः कश्चिद्धर्मो विभाव
आयातीति तथैव देहाद्यभिमानकृतसंकोच
संकुचितं चेतन्यं बद्धमित्युच्यते तदेव पुनः
स्वस्वरूपज्ञानाभिव्यक्तेर्देहादिप्रमातृतावन्न
संकोचात्स्वशक्तिविकस्वरं मुक्तमित्यभिमा
नमात्रसारौ परिभिन्नप्रमात्रपेक्षया बन्धमोक्षौ
न पुनः परमार्थेन स्थितेरेवं किंचिन्न भवती
ति तस्मान्मुक्तं नूतनं न किंचिन्नाध्येति नित्यमेव
स्वरूपं प्रथयते एतदेवाविरुद्धधर्मयुक्तं यत्नाद
पानकरणात्तत्क्रियतेन मलाभावं सुवेदनीयते
व्यक्तिमसनः स्वभावं कृतं भिन्ने चेतो यथावा
शत्रैवान्यस्मरूपाप्रज्ञा नीलशुक्लावबन्धकल
तथान्याधलगामहेति १० एवमविद्योगाता ३

नवभोक्तानोज्ञानग्रहार्थंशरीरमपिधारयन्
मुक्तश्चावेदयति भिन्नाज्ञानग्रन्थिर्गतसन्दे
हः पराकृतभ्रान्तिः प्रक्षीणगुणपापोयोवि
ग्रहयोगेप्यसौमुक्तः ८१ शरीरसंबंधेपिसा
मज्ञानविस्फुरीराद्यभिमानाभावाजीवन्नपि
मुक्तोविकसद्दृशाक्तिर्भवेत् नन्वविग्रहयो
गएवबन्धः कथमन्तंवर्थेप्यसौमुक्तस्यादि
त्याह भिन्नेमादिभिन्नोविदारितः अज्ञानरू
पोग्रंथिर्हृणीनाव्यानिसमर्थोदेहाद्यभिमा
नरूपोवन्धोयेनसएवं नष्यागतसन्देहइति
अतएवनष्टसंशयः पराकृतान्यकृतापरमा
द्वयज्ञानलाभाज्ञातिद्वयरूपोभ्रमोयेनसतथा
ति एवंपरिशीलनेनप्रक्षीणानिगुणाः गु
णानिविगलितसंस्काराणिदेहात्ममानिमा
भावाद्धर्माधर्माणियस्यैवंविधः इत्येतेनाज्ञान
मेववन्धइतिप्रतिपादितं नन्वविग्रहयोगेपि
वस्यप्रक्षीणंसतदैवजीवविमुक्तोनपुनः शरी
रयोगाबन्धः तदपगमोमुक्तिरितिकिंनदेह
पातान्मूर्णीमोक्षइति ८२ जीवन्मुक्तस्यकर्मा
हेतोशरीरस्थितेपिशरीरयात्रामात्रार्थंतानेहा
ऊर्वाणस्यकर्म नफलायतस्यभवतीत्यत्राप
तिमाह अग्निभिदग्धंबीजंयथाप्ररोहासमर्थं

प॰गी॰
टी॰
३८

नाशेति ज्ञानाग्निदग्धमेवं कर्म न जन्मप्रदं भा-
वति ९२ वह्निनिर्भृष्टं शालिबीजं क्षितिसलि-
लातपसमग्रवर्त्यपि सामग्रीवैकल्यापन्नांकु-
रादिजननेशक्तो यथा तिनथैव ज्ञानादग्ध
परमात्मबोधदीपात्तु ह्रं कर्म यथाहमेवं स्य
विद्वानात्मनास्फुरामीत्येवं रूपेण देहाद्यात्म
मानिनहामेंईयोपादेयत्वबुद्धिपरित्यागेनया
किंचिल्लभाशुभं कर्म क्रियमाणं तद्दग्धवीर्यं
तत्वज्ञानिनः पिण्डपातावसानोत्तरजन्मफलदं
भवति देहनिर्माणहेतुः समर्थं न दग्धं वीज
मिवांकुरं तस्मात्सर्वात्मभावरूपायाश्चि
निशक्तेः फलाभिसन्धाननपाहृतं कर्म भूयो
जन्मदातृ न भवतीति ९२ एवंभूतविकल्पा
पिशक्तिः कथं कार्यदेहवती स्यादित्याह परि
मितबुद्धिविनहिकर्मोचितभाविदेहभावनया
सक्तचिन्ताचितिरेन देहयेसेनया भवति ९३ य
स्मात्परिमितबुद्धिविना आप्नोति जीवितेन देहा
घभिमानेवासनापूर्वकामनाकालप्राप्तिभू
येन यत्कृतं कर्म यथाहमस्यमेधेन यजे इहा
मुत्रच सुखी भूयासं माकदाचन दुःखी भू
या श्रमेनाकर्मणावेदं पदमाप्नुयामित्येवंवा
सनाविशिष्टस्यकर्तैवमनुगुणं कर्म तत्स्वमा प

नोवासनालब्धप्रवृत्तेः कर्मणाउचितस्तदा
नगुणफलभोक्तृतायोग्यो सौभावी देहः प्रा
रब्धकर्मफलभोक्तृशरीराधिकारपरित्यागा
यस्तत्रपरभविष्यच्छरीरं तस्य या भावना प्रा
स्तनाश्वमेधादिकर्मणा साम्नाज्यायाश्वपारि
त्यभिमतकर्मफलवासनाधिरूढिस्तया क
र्मोचितभाविदेहभावनया इयंसर्वेतः एता
पि चितिशक्तिरात्मवसायी यमलमूलेनका
र्ममलेनाज्ञानात्संकुचिता सापि स्वापि चदा
काशवत्कर्मानुगुणफलभोक्तृशरीरवासना
नावच्छेदवती सम्पन्ना सती एतद्देहधर्मे तथा
भवति इति एतत्प्रारब्धस्य कर्मफलस्य यो भो
क्ता देहस्तस्य भोगपरिचयाद्योधर्मो मृतिस्त
स्मिन्देहधर्मे सति सा चितिरुद्भूतकर्मवासना
तथा भवति येनाशयेन पूर्वकर्मफलस्यपा
कितं तत्कर्मफलभोक्ता यो देहस्तद्धतो सा
ध्यायते यद्वशात्क्षितिरपि स्वर्गनरकादिभो
गभाजनं स्यात् तस्माच्छरीरीभूता परिमित
फललौल्यायत्तं कर्मतत्फलभोक्तृजन्मवा
सनमवश्यं प्रभवति यस्तु नरशरीरीभूता सा
दैवत्वाप्तीति संविद्रूपतयाहन्तं तद्धामना
प्रोक्तानामादनाकथयाप्यपिक्ष्यातिशाके

प सा·
टी·
३९
39

जन्मनेस्यादितितात्पर्यार्थः ९३ एवमनात्म
नयात्मसमुचितकर्मसंसरणायप्रमाताभव
तीतिचेत्तयोरात्मस्वरूपवन्धयेनसंसारीव
स्यादितिप्रतिपादितमपिशिष्यमनस्ट्ट।
यन्नमीकर्तुंपुनः कथयति यदिपुनरमले
वोधंसर्वसमुत्तीर्णंवोद्धृकर्तृमयं विततम्
मनस्तमितोदितभास्वरूपसत्यसंकल्पं ९४
दिक्कालकलनविकलंध्रुवमव्ययमीश्वरं।
सुपरिपूर्णं बहुधाशक्तिव्रातप्रलयोदय।
विरचनैककर्तारं ९५ सृष्ट्यादिविधिसुवेध
समात्मानंशिवमयंविबुध्येत कथमिवसं।
सारीस्याद्विततस्यकुतः क्ववासरणं ९६ य
दिपुनःपरशक्तिपातविद्धहृदयः प्रमातादे
हादिप्रमातृताभिमानमधस्कृत्यस्वात्मा।
नंशिवमयंविबुध्येतचिदानन्दैकघनंविजानी
यात्तत् सपरिज्ञातस्वात्ममहेश्वरभावः कथ
मेवकेनप्रकारेणयथासंसारीसंसरणधर्मी।
लोभवेन्नस्यादितियावत् यतश्चिदचिद्रूप
पवृहत्कामाकामिमलसंबन्धेनसंसरति
यः पुनश्चिदेकमूर्तिः शिवमयः प्रक्षीणा।
णवमलादिकंचुकः सकथंसंसारीतिता।
त्पर्यं ननुचिदेकमूर्तिः स्यात्संसारीचभवे।

५

दितिकिंरूपमित्येवमाशंक्याह चिन्तेन्मा
दि चिन्तनस्यानवच्छिन्नदेशकालाकारस्व
प्रमातृदेहाद्यभिमानपूर्वसङ्कल्पनवासनापा
रिवर्जनात् शोधनस्य कृतत्वात् सर्वव्यापि
नात् तदतिरिक्तं किमस्ति यद्रूपेणात्मनो
विश्लेषोऽस्य चाभिन्नेऽसंस्मरणासमन्तकर्षात् य
तो देहादिप्रमातृताभिमानावच्छिन्नस्य का
लाद्यादानाधिकरणादिकारकत्वसम्भवः यः
पुनरपि देवैकात्मा सन् भूतोऽनवच्छिन्नदेशका
लः प्रमातानस्य संसरणे वा वाऽऽत्मकिरणविना
भवेदिति कोऽयं शिवरूपमात्मानं विनु
द्धेनेत्याह अमलेत्याद्यमित्यादि अप्यनल्पा
णवमलादिप्रचयापगमात् अतएव वैमल्या
द्योऽशुद्धचेतनः तथा सर्वं समनीर्णितिरति
शयज्ञानक्रियात्मानं संप्रकृतस्यानित्यंचित
तं देशादिकृतविच्छेदाभावाद्व्यापिनं तथा
विद्यमानेऽस्मिन्निति प्रलयाद्यौपस्याभासोऽवो
पदीमः सैव रूपं देहाद्यस्यातं अत्यसत्याः
परमार्थः संकल्पाः स्वेच्छाविहारायस्यायथा
दिछन्तिन न पुर्वमवनीतिनमेवं विधं तथा
दिकालाकारकलनाभिप्रायोऽभिविरहिते
व्यापिनमित्युक्तधर्मयोगात् अतएवअर्वस्त

इत्थं अव्ययमविनाशिनं तथाईश्वरं सततं अ
अव्ययस्मिन्नयास्वपरिस्टंगीन्स्तुनिराकांक्षं न
दनुवङ्कनतागीअभूतानिशहगाशिसमत्या
निअलादिशाकथिदिनानिवटपटादिशक्कि
ब्रानानितेषांलयोन्यभिविधैसततं अमस्था
स्थगादिविषिस्तेवयसमर्थ्रलीनांविधात्वाः मि
मेवमादिविशेषणैः सर्वेनः पमिहर्गीत्वात्म
मेहत्वंज्ञानानायकिंचिदपिकर्तव्यमवदय
कमेवीजानष्ठतः संसारभाक् जीवमेषवि
मुक्तोभवेदितियावत् ४४ स्मातम पदंसा
न्यअस्यवमर्पोन्मासानिनाविगलितक
मोभिलाषेणाकृतमपिकर्मेनफलायेन्मा
वेदयन्नात्मभवमिद्धंलोकदृष्टान्तमाह इति
युक्तिभिरपिसिद्धंयत्कर्मेत्तानितेनसफला
मिति नममेदमपिकृतस्पातिदाइतेनानहिफ
लेलोके ४५ अहमेवविद्वन्नस्नानन्तः सर्वेअ
मायेतमनमनेनमर्वेकमेकारीनाहंवाकर्ता
पारमेश्वरीसातमशक्तिरिस्थंकोतीति म
मथुद्वैनतमपूर्वकैनावनाकिमायानमि
तियुक्तिभिः आकानिपाहितसदूपानभि
रूपपतिभिआव्याततस्मानस्सदूपविदः अ
मानकुमयथादेशायहम्भावाभावात् हेयो

पादेयमृन्मनेनयत्किंचित्कर्मनिष्पन्नमपिकृतं
नसफलंनतत्फलेनयुज्यते तस्मात्सत्वानिनः
प्रतिपादितवदुभयथाहंकृत्यभिमानाभावात्कृत।
मपिकर्मकृत्स्नफलेनयोगंकुर्यात् देहादिष्व।
मात्माभिमानस्वभावाश्रयाभावान्नकर्तृत्ववि
हितियावत् कृतस्यकर्मणोपाश्रयात्ः फला
भिमानवृद्धिरेषएवाश्रयः तानिनस्त्वभिमा
नाभावात्तस्मिन्नुपपद्यप्रदीणाकर्मनफलेन
सम्बध्यतइति नन्वभिमानादेवकर्मफलेनयु
ज्यतइतिकुतउच्यतेत्याह नममेदमपीत्यादि इ
ष्टंचैनमात्रैवयथानममेदं वस्त्रादिकंकर्मा।
र्जितनस्यकस्याप्यर्थवतोयजमानस्येतनया
व्याकृतमपियज्ञादिकंकर्मलोकमूल्यार्थिन
याफलाभिमानाभावान्नयतस्त्वकर्मपारलौ।
किकेनफलेनसंकल्प्यते तथाहियजन्ति।
याजकाः यजतेयजमानइतिन्यायेनयजनार्
त्विंतायज्ञकर्मस्वयंकृतवतामपीदमश्वमेधा।
दिकंयज्ञकर्मनास्माकंकिंचिदपिनदीक्षिता।
स्यग्रापवतः वयंकिलेहयज्ञकर्मणिनिया।
मितमूल्यमात्रार्थिनोवनकेवलनैव यजमानः
स्तनरस्तुनाकर्मणास्वर्गादिफलभागपीतितो।
षांकर्मफलाभिमानाभावान्नस्वयंकृतमपिक

र्मिनदीयेनस्वर्गादिनाफलेनयुज्यते यजमा
प.सा. नस्तुतत्रयत्नकर्मस्वयमकुर्वाणऋत्विग्भिःका
टी. र्य्यकर्मस्वविप्रदापिममेदमस्त्वमेषादिकंयज्ञा
४२ कर्म मदीयेनधनेनामीऋत्विजःकर्मणिप्रवृ
त्ताइति ममैवस्वर्गादिफलंदेहपातादवश्यं
41 भावीत्यकुर्वाणस्यापियथासमीहितकर्मफ
लाभिमानदार्ढ्यात्तस्यकर्मफलेनयुज्यतेअ
तएवकर्त्रभिप्रायेक्रियाफलेइति दीक्षिता
कर्त्रेयजते यजमानस्यात्मनेपदं कथनमि
प्रायेणपरस्मैपदंयजन्तियाजका इति इत्यभि
धानमहिमाद्युलेख्योविकल्पस्यानस्यस्वयमनुष्ठि
तमपिकर्मफलाभिमानाभावात्तत्फलेना
नयुज्यते अन्यैः ष्ठितमपिकर्ममेदमित्यभि
मानदार्ढ्यात्तत्फलभुक्स्यात् तस्मादविद्या
यावन्क्रियमाणेयोगिनाकर्मफलाभि
मानाभावात्तन्मफलंभवति १७ एवंसर्वक
र्मसुतेयोपादेयकल्पनाकलंकपरित्यक्त्वा
विज्ञानीदीमःस्यादित्याह इत्थंसकलविका
ल्पनिवृत्तोभावनासमीरणात्तः आत्मज्यो
तिःप्रदीप्तमजुकूत्यानिर्मयोभवति १८ इत्थंव्या
ख्यातेनप्रकारेणयाभावना अहमेवचैतन्या
महेश्वरः सर्वात्मनासर्वदेवंस्थ ॥ [illegible] ॥

रामीति यात्रात्मनि विमर्शिवृत्तिः सैव शनैः श
मयन्ती समीरणो वायुरिवेतेन तानी प्रतिबुद्धो
भस्त्रकेनो वायुना प्रतिबोधितो वहिर्यथा सा
केन विकलात्मश्चरश्मिकमेव भवद्धो देहरूपा
ममेदं गृहदारादयमनाकर्मणा स्वर्गो निरयो वा
भविष्यतीत्यादिः सर्वाः कलनाः अहमेवेदं स
र्वमिति परामर्शशेषीभूता आत्मन्याति वा
यैन यत्क्रमशनैः दीप्तपराहन्ताचमत्कारस्फारे
ण क्रमविकल्पसंविद्रूपानुप्रवेशेन समर्पया
त्मेत्यात्मनि मेयो भवति तात्विकल्पत्येन परि
हृया हाहंकारश्चिदग्निरेव समयते परश्मा
चैकवपुरमावशिष्यत इति यावत् ९८ एवं
व्याख्यानेन प्रकारेण यः प्रकृष्टज्ञानयोगाभ्या
सरतस्स शेषववनेन याकथं कालमतिवाहयं
नीत्याह अशुभमहात्मा सर्वीनायेन केनचिच्छ
नः यत्र क्वचन निवासी विमृश्यते सर्वभूतात्मा
९९ यः किंचिन्नरः पतितमदन्योग्यं पदार्थम
श्नन् चमत्कुर्वन् न पुनर्नियमेनेदं पवित्रमिदा
मपवित्रमिदं कदन्नमिदं मिष्टान्नमिति हेयोपा
पादेयकल्पनाविरहादयमेना यतितं यदपि
तदपि समाहरन् तथा सर्वीनायेन स्यादिदं कं
मयाचमानेन बालकेन वातूलपदादिनादि

प.सा.
टी.
४२

व्याप्तवत्स्वैर्वा समाच्छादित इत्युभयथोक्तकर्ता-
पकर्मभावाहंकारेणाच्छादनार्थक्रियार्थीभूता
नापि किंचिद्दुष्टेनापि लिप्यतीति कथमेतन्न
यतः सर्वात्मनः स्वतंत्रः स्वोदितविकल्पनाति-
क्रांत इति तथा यः श्वपचवननिवासी नियतश्वपचा-
वनदेशतादेशस्थाने सपरिश्रयमात्रार्थीन-
पुनस्तस्य देवायतनतीर्थादिपवित्रतास्वी-
कारं भवति नापि श्मशानश्वपचसदनादय-
विपवित्रतापरिहार्यं स्यात् अथवानेन यथा तत्स्वा-
मापतितेनेदं यथि वसति पवित्रापवित्रक-
ल्पनाकलंकविरहात् विमुच्यत इति एवा-
मपि शेषवर्तनयापनग्रहार्थग्रहणः काल
मतिवाहयन्विमुच्यते परमशिवो भवति उ-
क्तं च येन केन चिदाच्छन्नो येन केन चिदाशि-
तः यत्र क्वचनशायी यस्तं देवा ब्राह्मणं विदु-
रिति मोक्षधर्मेष्वपि अनियतफलभक्ष्यभो-
ज्यपेयं विधिपरिणामविभक्तदेशकालम्
हृदयसुखमसेवितं कदर्यैर्व्रतमिदमाजा-
गरं शुचिश्चरामि इति कथमेवमपि कर्तृ-
त्वानी सर्वभूतात्मा सर्वेषां भूतानामात्मा सर्वा-
णि च भूतानि तस्यात्मेति कृत्वा न किंचिदप्यक-
न तथा भवति सर्वं विमुक्तये स्य समस्ययत इति ९५

नाप्येवं तूष्यसि निरभिमानस्य यत्किंचित्कुर्वतो
पि पुण्यपापसम्भवः स्यादह ह्ययमेव यजमानसह
स्याणि पिक्रकृतेवाक्रलेवानलदाणि परमा
र्थविन्न पुण्यैर्न च पापैः स्पृश्यते विमलः १०४
एवं परमार्थविन्महात्मा महेश्वरस्वभावं समनुवर्त्त
सोऽश्वमेधराजसूयाश्वमेधादियज्ञानि सत्या
फलकामनाभिमानविरहात्कर्तव्यतामात्र
मिदमित्येवं कर्माकोऽपि यदि करोति विहिता
नाति कर्माणि विदधाति अथवा द्विजहननग
म्यागम्यादिभ्रमादोपनतानि महापातका
न्यविहितान्यपि शरीरनयाचेदशुभफलान्यहं
मेत्यभिमानाभावात्परमेश्वरेच्छैवेत्थं विजृम्भ
ते मम किमायातमिति बुद्ध्या न पुण्यैः शुभ
फलैर्नापि पापैरशुभैः सत्तानीस्पृश्यते मलि
नीक्रियत इति कथमेतदित्याह विमल इति।
यतस्तस्य विरताः प्रक्षीणा आणवमायीयका
र्ममलाः संसरणहेतव इति एवं मलिनस्य
हि भ्रमात्त विच्छिन्नदेहादिष्वात्मतया आत्मा
त्मीयाभिमानभावः येन ममेदं कर्म शुभमि
दमशुभमित्यभिमानदोषात्पुण्यपापा
संचयप्रयोगस्मात् यस्य कर्मफलसंचयो मम
त्वहेतुमलप्रचयो विगलितस्तस्याभिमानभा

प.सा.
टी.
४६
43

वाक्कर्षेणप्रायस्यार्थः यथा भगवद्गीता-
सु यस्य नाहंकृतो भावो बुद्धिर्यस्य न लिप्यते
हत्वापि स इमांल्लोकान्न हन्ति न निबध्यते इ-
ति ७० एवंविधस्य ज्ञानिनो नियतचर्यामा-
यामाह मदहर्षकोपमन्मथविषाद-
भयलोभमोहपरिवर्जी निस्तोत्रवषट्का-
रो जडइव विचरेदवादमतिः ७१ मदो देहाद्य-
भिमानेनाभिमानः हर्षोऽप्यलब्धस्य लाभात्प्रमो-
दः कोपः क्रोधः मन्मथः सम्भोगाभिलाषः
विषादः इष्टवियोगान्मनःक्लमः भयं प्राणा-
सिंहव्याघ्रादेर्वा दरः लोभः कार्पण्यं मो-
हो मूढत्वं ज्ञानाभावः एभिर्नादेहं संक्रो-
रस्थस्य वशीनमध्ये मध्ये समापातानपि सर्वं
ब्रह्मास्मीति परिवर्जयति अविकल्पकस्य वि-
हृयाव प्रवेशेन स्वात्मप्रत्यवमर्शेशोभूना-
न्मम्यादयति तथा निर्गतः स्तोत्रवषट्कारे-
भ्यः यः स एवं स्वात्मव्यतिरिक्तस्याभावा-
न्न तस्य स्तोत्राद्युपयोगः नापि वषडादिमा-
त्रं तस्य योऽभिन्नस्य देवताविशेषस्य विरहा-
त्केवलं स जडइव विचरेदवादमतिरिति ७२
णीवा दाकांक्षाविरहात्स्थान्ननामेतिका-
र्यत्नानुपेक्षा स्वीयकर्मणि प्रमाणोपपत्ते ८

वाप्रमेयस्यतत्वेप्रमाणाभिः सोहेदमपपन्नमि
दचेतिविचारवदिक्षतबुद्धिनोपिसात्मश्रय
देशमयेत्तमे यतानुपदेशंवाप्रमेयपश्चयनास
तोतिसंतनप्रायोभूत्वासर्वंब्रह्मावलोकयतः
कोशांशेविहरेदेवेतिजडत्वेननिरूपितः ॥
एवमपिपरिवर्ज्यमानेनापिमहादिवर्गेणावा
यमिव ज्ञानीसतिशरीरेकिमिवनस्पृश्यते
इत्यत्रकारणमाह मदर्षिप्रभृतिरयंवर्गः
प्रभवतिविभेदसंमोहात् अहंतात्मविवो
यस्तेनकथंस्पृश्यतेनाम ॥ समन्तरकारि
काख्याख्यातोमहादिवर्गोयंविभेदसंमोहा
दिति आत्मानात्मपरयोर्योविभेदसंमोहः
अहंतेनख्यातिः ततः प्रभवति पश्चप्रमाद
मोहेनभ्रान्त्यारेयोपादेयतयासमुत्पद्यते
यः पुनः सर्वंब्रह्मास्मीतिपरमाद्वयात्मबोधः
प्रकृष्टतानी आकाशकल्पः सतेनमहादि
वर्गेणकथंनामस्पृश्यतांकेनप्रकारेण
विलीक्रियतां भिन्नयस्तभिन्नस्यहिकदा
विन्नद्रूपमर्पयतीब्रह्मभूतेनचदृष्टीतो
महादिवर्गोब्रह्मभूतस्यतानिनसमान
जातः कथंविषयीयस्यादिति ॥ वासन

वत्तद्धवनवर्गोपि देहेनसमाश्रयपण्डवन्नस्यपरि
नोघाद्यालमित्याह स्नानंवाहोनंध्यानादिवा
तिरिक्तमस्यनच स्तोत्रादिनामन्त्रेध्यानकल
त्रिभिमस्कृतिवषट्कः ७३ स्नानंकिंचिद्देवता
र्पणंहोमध्यानंवाकिंचित्तस्मिन्तोद्दयवोपरूपस्य
नव्यतिरिक्तंविद्यतेयत्स्तूयतेहूयतेवेतिना
प्यिकर्तव्यमित्येवंजपनपाठस्तोत्रादिनासभ्रा
मतःपरितोषंयाति प्रभेदवोपसमापनेहि
तिस्थानंदमयवान्स्कृत्रिममानन्देनाद्रियते न
स्मात्रिगीतेनानमस्कृतिवषट्केभ्योयः सपवम्
कोवेदान्तेषुवेस्लानइति ७२ नचतस्यभिन्नेन
देवगृहेणोपयोगः स्वशरीरमेवात्मदेवता
धिष्ठानंसविदाश्रयोवानान्यः कश्चिदितितो
भिन्नदेवगृहमस्येत्याह पञ्चिशतत्वमृतविग्र
हस्वनागवालपरिएणां निजमन्नदस्यशरी
रेचदादिवानस्यदेवगृहं ७४ नस्यतानितः नि
जःपरकीयोवादेहएवदेवतावेश्म स्वात्मदे
वतायाः मोक्षपायत्वान् वाप्रस्तमेवादिः
प्रसादः नदादेवगृहीभवति यदागुरुणा
शरीरव्याप्याषट्त्रिंशत्तत्वकलनरूपयाप
विकल्पितस्पनशनोवायोपिदेवस्तात्मा

व्याप्याविद्धनत्वेनपरिगृहीतस्त्वेनतदासोपित
मेदेवोभवेत् अन्यथाभयमेतज्जडंशिलाश
कलकल्पमेवकथंभक्तान्नुद्धरेत् भक्तान्मा
मोप्यादिवानयेत् इत्येवंमत्वाप्याहमाशा
रीरंसंविदाश्रयत्वाद्देवगृहं तद्गतः सर्वेषा
मपिसाक्षाद्देवः इतिदेहएवसंप्रत्यहस्यदेव
गृहं कीदृशंतमित्याह षट्त्रिंशत्त्वेति वा
ऐषट्त्रिंशत्तत्त्वात्मायाविकल्पतेपरं देहदे
वगृहेष्वनःसाक्षात्षट्त्रिंशतातत्त्वैर्भूतेयोषि
ते वाएषदेवगृहेगवाक्षरचनाभवति इदंता
विग्रहरचनागवाक्षपरिपूर्णामितिविग्रहरचा
रनाइन्द्रियद्वारपरिपाटिः सैवतमोविकल्पना
तयापरिपूर्णामदृष्टामितिवाएषदेवगृहस्या
दृशंनकेवलंशरीरंसंविदाश्रयइतिकृत्वा
देवगृहंयावत्किंचिद्भासंविद्यधिष्ठितंता
वत्सर्वंतस्यदेवगृहमित्याह घटादिवेतिघटाद्यु
पलक्षितविषयपंचकमिदंभोग्यरूपं चक्षु
रादिद्वारेणसंविदाधिष्ठितमितिभोक्तृभो
ग्यभावेनसदासर्वंसंस्थितं इति स्वशरीरं दे
वगृहमुपदेशाद्दृष्टासंविन्मयमेवज्ञानिनोभूत
पाषीरवद्घटादिविषयभावशरीरमितिकृत्वा
तदभ्यंतरंस्वशरीरंवदेवगृहं देवस्यकोश

प.सा.
टी
१५५
45

वतः स्वतंत्रस्य स्वात्ममहेश्वरस्य गृहं भोगाय-
निष्ठानमिति ७४ बाह्यदेवगृहे भोग्याधि
किलमनः पुष्पाद्याहरणाद्यैर्देवपूजापरो
दृष्टः देहदेवगृहे पुनर्ज्ञानी किं कुर्वन्नास्ते इति
पृष्टो ह्याह तत्र परमात्ममहाभैरवशिवदेवा-
नां स्वशक्तियुतो ह्यात्मामर्शनविमलद्रव्यैः
परिपूजयन्नास्ते ७५ तस्मिन्देहदेवगृहे प्रक-
टरूपो योगी परमः सर्वातिशायी यस्स्वेन स्वलक्षणा-
ह्यात्मस्वरूपवनिशेषशब्दादिविषयभोगविला-
सप्रागल्भ्याडंबरैः भरणरमणावमनस्वभा-
वः स एव शिवदेवताप्रकृष्टश्रेयोरूपो देवं स्वयं प-
रिपूजयन्नास्ते अतएव वक्ष्यमाणेन क्रमेणा-
नंतरं पश्य मा विस्मरेत् तत्र बाह्यदेवता परिवार-
युता भवति एवं किं परिवारयुता समर्च्येयदि-
त्याह स्वशक्तियुतामिति: स्वाः चैतन्यरश्मिरूपाः
चिति नित्ये ज्ञानक्रियाशक्तीनां विभवात्मिका-
श्चक्षुरादिकरणशक्तयस्ताभिर्युतां समुदाहृतां
कैः परिपूजयन्नास्ते इत्याह आत्मामर्शनेत्यादि स्वा-
त्मैवेदं सर्वमिति यत् आमर्शनं सर्वपदार्थानां स्वा-
त्मरूपतया ग्रहणं तत्त्वादविभ्रान्तिलक्षणो यः
परामर्शस्तेन महेन कालुष्यकलंकरहितत्वाद्विमा-
लानि यानि शब्दादिविषयपंचकरूपाणि द्र-
व्याणि द्रव्याणि यजनायतनमेन विघ्न ॥ ७६ ॥

हानिनैतस्मात्मर्शनविमलंध्येयेरिति अय
माशयः ज्ञानी हेयोपादेयभेदकलंकपरि
त्यागेनायमोपनतेशब्दादिविषयपंचकेश्रो
त्रादिकरणदेवीभिः समाहृतांनस्वमर्के
न्द्राकनाभेदमापादयतीत्येवमनवरतप्रति
विषयस्वीकारकालेयोनरभेदनेवमस्कारः
पूर्णाहन्तास्फुरणंपतदेवस्वात्मदेवतापूजनं
प्रतपवशद्वादयोविषयाः पूजोपकरणानि
सर्वथानवनाविषयग्रहणकालेप्रतिक्षणं
स्वात्मदेवतापूजकेनभाव्यमितिरहस्यविदः
यतदेवस्तनिष्ठारेणराजानककाभोसङ्कवान्
यथानिमोहामसर्वथमानजगाहाबोपहा
रार्पणं व्यग्राभिस्तवैतेजसौप्रभृतिभिःपंक्
क्तिभिस्तथ्यते तत्कामासवसाध्यकृटका
लिकायेस्मयानालय दृपदर्शायभैरवंभ
वनिषासंचारवीरस्यमेरति १५ पूजांतेता
वदग्रिहवनेनभाव्यमितिस्तातिनः कथनदि
त्याह वहिरंतरपरिकल्पनभेदमहाबीजनि
वपमर्पयतः नस्मातिदीमसंविज्ज्वलतेयला
हिनाभवतिहोमः १६ नसैवंविधसेस्वात्म
देवतापूजकस्यातिदीमेपरासंनावमस्कारभा
स्वरेवैनन्याश्रीयमाहिण्णतिलाज्येन्धनादिस्वी

प.सा.
टी.
७८
58

कारकरर्थेनयात्रमेहोमोवह्निर्नर्पिणंसमभवते ।
किंकुर्वन्नित्याह वह्निरन्तेत्यादि वह्निमौलाद्वै
प्रमेयपक्षपरप्रमातृकलनमंतग्रीलेहवोदै
चयत्तकलनमिमेवंरूपोयोभेदः बाह्यग्राह्यपेः
प्रमेययोनिश्चयसंकल्पाभिमानहृतिस्वभावना
नामयेनदेवमहावीजं प्रमातृप्रमेययोर्ललनः सव
यानिसृस्यकलनात्रूपस्यभेदभोजमभूतस्यानिवया
भेदस्याननाशविलमर्पयनः परमात्मपदस्यावि
कल्पकंसविरूपानुप्रवेशेनस्वात्मवह्नौजहृतइ
तिग्रयमाशयः परब्रह्मात्मकस्ययोगिनोदेहादि
प्रमातृताभिमानाभावायः स्वरससिद्धः स्वपरप्र
मातृप्रमेयकलनपरिलयः सएवाकृत्रिमोहोमः
यथाहमहश्रीवीरवामनः यतेन्यंनेदेनतंतंनमृष्ठ
देवमहापशुः अलौकिकेनयहेनतेननिरंया
मामहेइति ॥ ७६ एवंरूपस्यपूजकस्यध्यानमाह
ध्यानमनस्तमितंपुनरेषहिभगवान्विचित्ररूपा
णि सृजतितदेवध्यानंसंकल्पालिखितसत्या
सद्रूपत्वम् ॥ ७७ नियताकारविहीनस्याका
रस्याभावमनोहतेर्गमनादेर्योक्ति ॥ ३१
देशुनरनस्तमितंध्यानंयस्मादेषभगवान
प्यनन्तः स्वात्मरूपोमहेश्वरः ॥ कि
यांकिस्वभावविकल्पः ॥ [illegible] ॥ २

स्वात्मेच्छया यानि विविधानि रूपाणि सृजति
अनवरतं नानापदार्थान्विकल्परूपानाका
रान्स्वहृदर्पणे समुल्लिखति तदेवात्मोदय
वर्जितमेतस्य ध्याने चिन्तने नातोन्यत्किंचि
त् इतरथ तु देवताविशेषेनानावक्त्राङ्गपरि
कल्पनायामेव तत्स्यात् सर्वो मनोव्यापारः
परशक्तिस्फारपल्लवभूत इति जगत्तस्यावच्छि
न्नमिदं सर्वं परमेश्वरीभूतं तथा संकल्पेन भा
वनासालिखितं तं विज्ञानाभिव्यक्तं तत्स्वरूप
मेव परमार्थनाय तस्य ध्यानस्य तदेव यतः सर्वा
मिदं प्रकाशमानं विकल्पोल्लिखितं मनोव्या
पाररूपमपि प्रकाशानतिरिक्तं तत्सर्वं च
संविदनुगमादिति तदुक्तं श्रीमत्तन्त्रशा
स्त्रे यत्र यत्र मनो याति मनस्तत्रैव धारयेत्
चलित्वा क्व गमिष्यति सर्वं शिवमयं यत इति
तथा शैवोपनिषदि यत्र यत्र मनो याति बा
ह्ये वाभ्यन्तरेऽपि वा तत्र तत्र शिवावस्था व्याप
कत्वात्क्व यास्यति तस्मात्परमोदितमेतद्यो
गिनो ध्यानमिति ७७ जपस्यास्य कीदृशः
स्यादित्याह भुवनावलीं समस्तां तत्त्वक्रम
कल्पनामथाध्वगणं अन्तर्बोधे परिवर्तया
न्ति यन्नोस्य जप उदितः ७८ वहमानेन

प.स्तो.
टी
९७
47

क्रमेण यो विश्वस्य प्रतिलयाणामभेदेन पराहंता
प्रत्यवमर्शः सोयमस्याजपाउदितः अकृत्रिम
त्वेनकथितः कोसावित्याह भुवनावलीसम
ष्टिषट्त्रिंशत्तत्त्वसमूहान्तर्वर्तिनीचतुर्वि
धान्तर्धानद्वयसंख्यानांप्राकाम्यंकिंनिश
शेषांतत्त्वानन्तक्रमकल्पनाभितिनसक्रमण
माविद्याशिवाख्यस्यपरिकल्पनेपरिच्छेदः अथा
त्मानामिति अनन्तवीक्षणरूपमिदंयस्य
हृदेवेति अनन्तवैचेमध्यमप्राणशक्त्यादस्यभू
तायांसंसविलीनाद्विन्दुसवारक्रमेणयः परि
वर्तयति अथचक्रवर्तीयंचवर्वर्तिप्राणविक्षेप
लक्षिप्यतिसंहारक्रमेणसर्वेमनत्वसंवि।
लीयविश्रामपतिप्रतिवर्णानादान्नकपराभू
शनीतियावत् सएवहंसोहंसतानविश्रान्तिलक्ष
णोकृत्रिमोजपः अयमाशयः जपःकिला
वाच्यरूपायादेवतायाः वाचकस्यमंत्रस्याभ्यावृ
त्तिरभ्यासः साप्राणशक्त्यामिकयानविप
विवर्तनक्रमेणसंख्येयः परमाद्वयोगिनलक्ष
प्राणशक्तिसंज्ञभूतामध्यवाहक्रमेणानंदनी।
ल्वरमोदितासर्वालक्ष्मीकारेणमहंसैवातम
लोच्यते यत्सर्वमिदंवाच्यंषट्त्रिंशत्तत्त्वात्मकं
विश्वंप्राणात्मकमेवप्रतिष्ठितंसमुपतिप्राणाविक्षेप॰ ६

त्द्वयः

व्ययक्रमेणापरासंभावाभगवतीशाणाद्रूपमा-
श्रित्य विमृशन्तीति शाणास्यान्तमवधानवतो-
योगिनो जपमहत्त्वं संसाधयति अत्र जपसं-
ख्येयैकविंशतिसहस्राणि षट्शतानि दिवा-
निशं जपो देव्याः सन्निहितः सकलभोक्तृभो-
गैरितिशैवोपनिषदि शिवसूत्रेषु कथ्याजा-
पइति एवमेषकृत्यचारणानामवधानवतामेव
गोचरइति ७८ इदं व्रतमस्येत्याह सर्वसमान
रूपायनमस्यतिपद्मसंविदेमन्त्रेन विषयमा-
शानानिरता विग्रहाद्विहारकल्पनाकलिता ७९
विषरसासवपूर्णानिजकरणैवपावणैकक-
पाले रमयतिव्यपनवेनहूनमस्यसहद्दलभं वा-
सलभेव ८० एवं पद्यस्यमार्गेनदेवास्यसा-
निनोऽत्रं नात्मदेवतासमाराधनायविषमःको
हशंनदाह सहद्दलभेवसलभेचेतिसङ्कला
दुःखेनाख्यातिपरिदाया इयोपायपरिहारहूपे
णापरमेश्वरानुग्रहेणालभ्यनइत्यतः सहद्दले-
भेनयासहविनवाप्यापियभस्यायाहरणाद्वार
नियमादिसीकारकरणं विनावलभ्यते
इत्येतः सलभे किंतद्वमित्याह सर्वमित्या-
दि यत्सर्वमिदं आनीतिकमेदावभासरूपं ५
कागमानभवशीलनेनामेदइशासर्वमिदा-

प.सा.
टी.
५८
48

मेकः स्फुरामीति समीक्षते यथा भगवद्गीता
सु सर्वभूतस्थमात्मानं सर्वभूतानि चात्मनि
पश्यते योगयुक्तात्मा सर्वत्र समदर्शन इत्यादि
एवमभेदबुद्धिरात्मानमेव ब्रूते अन्यच्च यद्विश्व
श्मशानं निरन्तरां संविदं मन्यते तेन तदपि ब्रूते यथा
विषयग्रामग्राहकस्वभावेन्द्रियदेहादिसङ्का
लक्षणं पदार्थश्मशानं समाक्रान्तमिति कृ
त्वा न देवश्मशानं पितृवनं यतः संविदेवै
का भगवती यजत्यत्रेतोऽनन्तहुलासितं सर्व
मिदं शवरूपानीयं जडं अतो विश्वस्य श्मशा
नेन सादृश्यमस्मिन् विश्वश्मशाने निःशेषा
णि तत्तां संविदे समर्पितानि यन्नया महाभी
षणे मध्यवर्तिनीं मन्यते अवधूते अतो
किल श्मशानेव वसति यं पुनरलौकिकोऽत्रा
नी सर्वेशाहमेवैकविमर्शपरमार्थ इति मन्या
जडैः यत्प्रमाणमिर्वेदादिभिः प्रमेयैश्चा
परैरस्थानीयैः सहोऽमनवक्रोञ्जुवाणः
संसारभुवामिमां सर्वप्रमातृप्रमेयनियन्तृता
याभीषणां श्मशानस्वभावामध्यास्ते अन्या
श्च यद्विग्रहखट्वाङ्गकलनाकलितां संविदं म
न्यते इति विग्रहस्वशरीरमेव खट्वाङ्गं का
लना कङ्कालविधिः योगिनः किलश्मशा ष

शीरमांसग्रन्ताभिमान उग्रहसंतत्यः शरी
रानीनेतात्मानं मन्यमानस्य संस्कारशेषीभू
तो विग्रहः शवप्रायमेवेत्यवधारयतः श्म
शानमेवकंकालमुद्राकल्पना तथाका
लितो भोग्यधारवेनमुद्रिताम् वीरव्रतिनो
हि श्मशानस्यास्य खट्वाङ्ग मद्यपाभाण्डप्रतो
स्य स्वसंविद्रूपः स्वशरीरमपि वेद्यतयाभि
नमवधारयतः सैव खट्वाङ्ग-मुद्रेषेन रथ्या
स्यव्रते तथा वेद्यखलककपालैरस्य तिद
शीयति पञ्चशब्दादिविषयपंचलक्षणं स
र्वभोग्यरूपं इदं वेद्यमेयतनकार्यताभ्यां परि
च्छिन्नमिति ह्युपकेककपैरपायं तदेव कपा
~~लरक्षयति दर्शयति पञ्च~~ तु शिरोस्थिश
कलं यद्रसयति साराहरणाकमेणाहृणीहं
नाविश्रान्त्याचमत्कृते इमेनदपिव्रतं ब्रा
तिना किलकपालस्य वीरपानेरस्य ते इमा
हृ विश्वस्तेति विश्वस्मिन्वेद्यशब्दादिविष
यपंचकरूपकपालखण्डे यो सौ सारभागः
चर्वणामृतमयोंशः स एव परमानंददा
यिनी द्रसामवः उत्तमं यानेनेन हृणीनिर्भ
रंपनद्रके स्यात् विश्वस्ययः शल्कस्यानी

यः कश्चिदंशः प्रकल्पः स एव कपालं तस्मि
प॰स्ता॰ नः सारभागस्यमत्कारात्मः श्राह्लादरादि
टी तात्मानमिति कपालं तद्व्रतिनः करणं भा
५९ वतीत्याह निजकरणमिति निजाः स्वा
त्मीयाः ये कराः चक्षुरादिकरणदेवीस्वभावा
श्चिन्मरीचयः तेषुभोग्यमपानहेयत्वेनैके
विषयपंचकं गच्छतीति निजकरणं यथा पाणि
स्थेन कपालेन पानं पीयते तथैवैकैषवा
णिउककपालेन विश्वरसासवचक्षुरादिसा
विकैर्योगिनास्वमहिम्ना स्वाद्यते अयमाश
यः योगी सर्वदेवपीठोपनतं विषयपंचकं क
करणदेवीभिराहृतमपृक्तासवेनममैरवा
विश्रान्तिमयुक्तिं भजमानस्वरसत्वाणप
र्यंते यथोपदिष्टमहृदयदशानिर्वाहयतीम
तदेवास्य परिशीलितसद्गुरुचरणपंकज
स्यव्रतं अतो न्यस्त्रीरशोषणमात्रमिति
शाक्तातिपादितं सकलयन्त्र सोपदेशस्या
कृष्टमाह इति जन्मनाशहीनं परमार्थ
महेश्वराख्यमुपलभ्य उपलब्ध्वतास्वका
शात्कृतकृत्यसिद्धतिपथेहं ८८ इतिस्ता
मेनेरोकेनप्रकारेणायस्मातिपादितं रहस्य

२५

परमार्थमहेश्वरात्मैतादिकं महेश्वरस्योपल
भ्यस्वात्मनिदृढप्रतिपत्त्यासम्यगनुभूयकी-
दृगाह । तत्सत्त्वाशाहीनमिति येनाधिगतेन
उत्पत्तिमरणेनस्यातामितियावत् । कृतकृत्य
स्तिष्ठति । यथेष्टमितियोगीयतस्तस्याप्यकर्तव्या-
न्तरस्याभावान्निष्पन्नपरपुरुषार्थः यथेष्टं दे-
शान्तिकर्मविनाशान्तर्यागाचरणमवहूतशरी-
रस्तिष्ठति कालमतिवाहयमास्ते कथमाह
उपलब्धताप्रकाशादिति एतद्देहस्यपरिशी-
लनेन सर्वास्वदशासुस्वानुभवितृतयाप्रकाशः
परिस्फुरणात् तस्मादितिशरीरस्यापिपूर्णत्वा-
न्नमयः इतियावत् ॥ २ इत्थंस्वात्मानंयः कश्चि-
जीवन्नमध्यात्मानः ससर्वस्वरूपः स्वादित्य
यिकारिनियमाभावमाह । व्यापिनमभिहित
मित्यंसर्वात्मानंविधूतनानात्वं निरुपमपरमा-
नन्दंयोवेत्तिसतन्मयोभवति ॥ २ इत्थमित्थ-
केनप्रकारेणव्यापिनमवच्छिन्नचिदानन्दैक-
घनंशिवमभिहितंशुक्लागमान्भवपरिशी-
लनक्रमेणावेदितंयोवेत्तियः कश्चिदेवप्रा-
णिप्रायोजानातिससर्वस्यापिसंकोचः न
त्यः शिवएवस्यादित्यत्रस्वात्मतानेनाधि
कारिनियमः ॥ एतोयकेवनजन्ममर-

प॰सा॰
टी॰
५॰
50

रागादिदोषाज्ञानाः तिर्यंचोपि वा ते सर्वे स्वात्म
महेश्वरप्रतिभिज्ञानानन्मया भवंति इति य-
च्छब्दस्य परमार्थः कोदृशं च सर्वात्मानमिति
सर्वेषां प्रमातृप्रमेयानात्मा सर्वागिणाश्च प्रमा-
तृप्रमेयाणि यस्यात्मानं सर्वाणीणि सर्वमय-
मिति यावत् अत एव विभूतेन व्याप्तेन सर्वदा-
सर्वं च चिद्रूपतया स्फुरणात् नानाविभेदानन्य-
येन तेन एवमाकारेणाविरहानिरुपमो विशेष
णारहितः मक्षुभ्यन्तेदोयस्यतमेवंविधमि-
ति स्वात्मानं जानानः सर्वः शिवरूपः स्यादि-
ति एवमपि गतात्मैश्वरः सशरीरोपि या-
कारणविन्नियेऽङ्गच शरीरपरित्यजे किं वाया-
तीत्यादि संशयं परिहरति ८२ तीर्थे श्वपा-
चगृहे वा नष्टस्मृतिरपि परित्यजन्देहं ज्ञाना-
समकालमुक्तः कैवल्यं याति हतशोकः ८२
एवं परिशीलितस्वस्वरूपो ज्ञानी सर्वमिदं स्वा
त्मप्रकाशस्थानमस्मिति परमाद्वयदशाया
ं समाश्वस्तान्तरः ॥ तीर्थे श्वपा-
गृहकरकुकहेशादौ महाश्मशानस्थाने
अथवा श्वपचसदने अन्त्यजनगृहोपल-
क्षिते ॥ अपि पापीयसि शरीरे-
ऽस्वलितसमयथासीकार ॥ ‒ ॥

५

परित्यागकर्तृत्वेनाविरहितोप्यात्मज्ञाना
देव कैवल्यं यातिकलेवरपरित्यागस्तु या
नादिकार्थकरणवैशेष्यः अन्यस्मिंस्थिरात
दैकत्वेनान्यानीतत्रस्मिं केवलत्वं यातीति
यावत् यतोस्य सर्वमिदं विश्वमात्मना प्र
णीममहत्त्वापरमेश्वराधिष्ठितेषपञ्चनः न
देशादेश्रविभागः अतएव हृतः परात्क
नोविकल्पशंकासमाध्यः श्लोकोयेन सुप्र
वं यथोक्तं हिमवति गंगाद्वारे वाराणस्यां
कुरुक्षेत्रे योगेनावेश्मनिवाण्डालादेः शिवत
त्वविदोसमेमरणमितिश्रीनिर्वाणयोगो
त्तरे नाप्यस्य देहपातावसरे स्मृत्युपयोग इ
त्याह न हि स्मृतिरपीति आत्मस्मृतिरिम
पिशाह्यार्थः यदि वा सत्ता नीशरीरत्यागका
लेतत्रकेवानपितत्क्षणाभिभवान्नहस्मृतिः
काष्ठपाषाणतुल्यत्वादिगतस्यात्मसंबोधः
कलेवरमवशोभूत्वात्यजति तथापि आ
त्माधिगतस्यात्मज्ञानात् कैवल्यमवश्यं या
तीति तेन स्वात्मज्ञानाधिगमेममपसमये
स्मरणास्मरणे विशेषोस्ति न तत्तीर्थानी
र्थदेशविभागो स्यस्वात्मज्ञाने विदां नाभूत् य

प.स्ता.
टी.
५१
51

स्मरन्तकालेमनुष्यस्मृतिरपीति यदेवा
स्मात्मज्ञानमुपायतयागृहीतंनतस्यदेहा
पातावसरेतद्विस्मरणंचेन्नहिकश्चसमस्तः
स्यात् यदुक्तं अंतकालेपिमामेवस्मर
न्मुक्त्वाकलेवरम् यः प्रयातिसमद्भावं
यातिनास्त्यत्रसंशयः इतिगीतासु एवा
मप्यत्रस्मरणस्यैवोपयोगः यद्यपिपरमे
श्वरस्मरणाभावेप्यंतकालेतज्ञावापत्तिः
स्यात् नहिसर्वः पशुजनः प्रमयसमा
येमूर्छापिविशेषाभावात्परमेश्वरस्मा
पत्तियायातत्र्याकानिवैवमादीन्यप्रमा
णानिस्युः नैवंवामिमर्षोनरमात् ज्ञानस
मकालमस्तक इति सर्वंनास्यस्मरणेनोप
योगः किंतुसमनुकरणायदैवतस्यकाराम्
लेस्वात्मज्ञानमहेश्वरज्ञानोपदेशः क्रमः नासि
येवकालेस्वमेवसर्वमिदमितिचित्रूफानय
रमार्थैविगलितमायादिकंचुकभावेनात्म
किंचिदपेक्षते केवलंसंस्कारशेषतयाव
कम्पमवच्छरीरंवहमानः इतिनपुनस्तस्मा
नरकालेस्मरणाकदर्थनायस्मादज्ञाना
जनितमायीयकंचुकसंबंधेसतिदेहकंचुकं
प्रभवति स्वात्मज्ञानोपदेशेनाज्ञानजनितकं। २

त्रुकलत्रपात्रकंयंदेहकंत्रुकंविनष्टप्रायंपर्यंते
नानितोयंत्रगणाकलंमलमितिस्वात्मनाना।
कथनावसरेएवसंजीवनेमृतकः स्यात् यथो
क्तेऽकलेरनमालिकायांसाहस्रिकायां यदा
गृहेवरस्त्रमुत्क्रथयेत्नदसंशयं मृतकलैवेव।
कालेसौयत्रवत्केवलवसेदिति श्रीमन्निशा
टेनापि गोदोहमिश्रपानेवानयनोन्मीलना।
दिकं सहकृतकः परेतनेसमृतोमृत्वचयेत्वा
रान् यस्मात्पूर्वंपरेत्यलोयेनात्माव्रजतिगि।
सा स्मरणानकयंनसंप्राणानेसमन्वस्थि
नेश्नि अथवात्माविरः पर्यंनक्षणः स्वानुभा
वैकसाक्षीकेनानुभूयते यद्दशानस्यस्मर
णाप्यापरिकल्पनेयावना नस्मावीमृत्पानाना।
स्तिगोचरश्रुतिसवेन्नलमप्रष्टव्यः नपुनःशा
रीरचेष्टामात्रात्मरणावसरेपिगतपरमार्थ
स्यापिदेहस्यागलनाः शुभाशुभनेनावमा
नेशक्यः तस्मादवश्यमेवसदानद्भावभा।
विनस्वात्मज्ञानविदंस्वात्मस्यएवपरमेश्वरो
मरणावसरेसंस्वरूपंकाष्ठपाषाणानस्वा।
मपिस्मारयति यदुक्तं स्वस्यचेष्टास्त्रयेम
मीः स्मरन्निमसनारदकाष्ठपाषाणानलो

प.मा.
टी.
५२
52

स्तानंतकाले स्मरणमहं तथा स्थिरचेतना।
स्मि स्वस्थे शरीरे सति यो नरः धातुसाम्ये।
स्थिते स्मर्ता विश्वरूपं च मामजं ततस्तं म्रि
यमाणं तं काष्ठपाषाणसन्निभं अहं स्मरा
मि मद्भक्तं नयामि परमां गतिमिति स्मृति
भगवता लक्ष्मीसंहितायामुक्तम् एवम
य सदा तद्भावभावितत्वमेव हेतुः अन्यथा।
पूर्वानुभवसंस्कारदार्ढ्यं विना कथमन्ते।
स्मृतिरपि स्यादिति न केनचिदपि ज्ञाति।
नो मरणावसरे सत्वपयोग इति ८६ यदि
पुनर्लीलयाप्ययणान्तकप्रकारेणाज्ञा।
यविदप्यन्तः भावयाति तर्हि किमिति वि
हद्भिस्त्वमाश्रीयत इति विषयविभागमाह
प्रायणपर्यन्तीर्थसेवानिरयायस्वपचसरतानि
यत्नातिः प्रायणापकलङ्कस्पर्शाभावेत
किंतेन ८५ येषां विदुषामपि देहादिष्वमानुषा
ग्रहः सामर्थ्येन विगलितः सामन्तानवा
वीर्यं च न तथा समाश्रयाः तेषामिष्टापूर्ती
दिधर्मसंग्रहेऽज्ञैवनामधर्मसंग्रहे वा प्रया।
गादितीर्थसेवामरणावसरे तेनापरिग्रहः ७
णो योगमलोकग्रामयेतिश्चितं स्यादेव। १८

नचैवस्वपचसदनेनिधनगतिरिति यथा
काश्यादिगृहोपलब्धितेपापीयसिस्थानेनिधा
नगतिः अमृतप्राप्तिः निरपायप्रतीत्यादि
नरकपातायैतेषांकिमितिनभवेद्देहप्रा
मात्मताग्रहस्यविद्यमानत्वात् मरणस्था
नानुगुणभोगमापित्वकाशुभाशुभेषुदेहे
शुभायेतेपुनर्दृष्टेनैवानवरतजन्ममरण
प्रबन्धाः देहाद्यात्ममानिनएवंप्रायाःस्युः
यस्यपुनःस्वात्मतत्वनप्रत्यवमर्शदार्ढ्याद्दे
हादिप्रमात्मताभिमानोनिश्शेषेणविग
लितः तस्यचिद्धर्मस्वभावस्यधर्माधर्मसं
भाववासनास्पर्शप्रसक्त्येहतेमतिकिंतेनप
वेसयतः शुभाशुभकर्मभाजांतीर्थादि
परिग्रहः ततस्तेनतीर्थसेवादिनाविमा
लस्यज्ञानिनोनास्त्युपयोगः यदुक्तंमानवे
धर्मशास्त्रे यमोवैवस्वतोराजायस्तवैषहृ
दिस्थितः तेनचेदविवादस्तेमागंगांमागा
मांगमइति अत्रदेहात्ममानिनेवहृदया
वर्तिनीयमः सोयंतूर्णीस्वात्ममहेश्वरस्वभा

प.सा.
टी.
५२
53

वमुपलभ्यसंभाविता नेषाकथमेषतीर्थ्या।
दिसेवाप्रयासइतिसिद्धांतः ८४ नवशाक
तिपारिंतेयथाज्ञानदव्याणावमायीषका।
मंमलस्वरूपआत्मापिणडयानात्मस्वरूपस्य
पवनश्वनभवश्रोरोहविपन्नेदग्धवीजमिवां
कुरमितिस्वात्मज्ञानाविर्भावसमकालेदेह।
कंचुकभंगाश्चेनर्पिनरजमाविपनो यत्र।
नविद्यमानेदेहादिकंचुकउेयेकथंकारंस
नरूनपमोक्षकारिणोनस्यातदाचक्षतिनः सा
नमृतः कथंनसंसारीतिचेयमपवदति।
नष्टकंचुकसहस्रककृतनेदलकाणानषद
लांतवदोषः नेदलकाणास्पकरूतेनश्वतस्त
रूपतादात्म्य ८५ नष्टकंचुकपटलीसहस्रा
ककृतासंविदप्रसंस्कारात निहत्यापिमलका
मानस्पर्शविवर्जिताभवति ८६ नष्टकं
चुकाभ्यासहस्रककृतोविस्मिहोपलेड
लकाणालस्यपः नषदलांतवदोषः सा
गोवत्रनस्तत्रैवविस्मासः सपश्यानष ॥

दलान्तरप्रवेशः तण्डुलकणस्य तद्रूपता-
यांकुरजननसमर्थता नास्ति नापि तादात्म्यगा-
फावष्टम्भमङ्कुरुतेश्वयः शालाकावद्धित्रा
वेवत्वषत्तण्डुलो निष्ठतः तत्पुनरेककार्यंन
ननव्यग्रो भवति तद्वन्ध्यवतानिनरयंसेवि
ध्येतताकंचुकपटलः आणवमलादिकं
चुकंममहान्त्रण्यकृता अग्रह्मेव स्वात्मम-
घरस्वभावो विश्वात्मतानर्थ्वसमवेत्रस्फुरामी
ति स्वात्मतानपरिशीलनदावात्मसद्भता
प्रवेति अस्यांकंचुकपटलांकेविकालेयोषि
वर्तनयादेहभावेन तिष्ठन्नपि स्थितामती
विमुकाभ्याप्रधलवव्यात स्पर्शविवर्जिता
भवति तस्याः देहादिकंचुकपटलाः स्पर्शाः
श्राणाश्राणतृपकार्यममलोपजतितोयः
पवायः संसाराङ्कुरजननसमस्तेन विवर्जि
तायविहतासंपद्यते यथा तथ दलान्तरेति
मस्तण्डुलः अङ्कुराद्योदृस्पर्शरहितो भवती
तिरदकंसपात अतानकाराणाकलावसं-
सारः तत्रममदितस्वात्मतानदलितकंचुक
स्ययोगिनः संविन्नूपसंसारेहतानता
नितसामग्रीवैकल्यात नापि तस्य शेषवर्तन
यासंस्कारवशानतिष्ठन्नयंदेहकंचुकवत्वो २

२।३

प. सा
टी.
५४

54

तानाभिदग्धात्तानमलः स्वगतधर्मो विभीवे
नसंसारप्ररोहदानमलमिति तामीजीवत्त्वव
नरीयत्रूपो देहाभावान्नयातीतत्स्वरूपस्तुमय
थाइनंतकाचित्संसाभणेकेति ८९ यन्त्रेणाथ
वतेनयाथावच्छरीरावस्थितेयोगिसंवेदनम
पिगतस्वस्वरूपमपि देहोपाधिकृतमालिन
स्यापितावद्देशेन विद्यमानत्वोदप्युद्ध्रमेवेति
दृष्टान्तेन परिहरति उपालनमशिल्पिकलि
नविमलीभावाः स्वयन्नकोपाधेः मलिनोपि
मणिरुपाधेर्विच्छेदे स्वच्छपरमार्थः ८० एवं
सद्गुरुशासनविमलस्थितिसंवेदनं तत्रूपाधेः
सत्कस्यापात्रत्र भून्यमिवाभातिशिवरूपम
८८ यथा मणिरत्नपृथ्वीतावेकटिकमयो
तितस्मैमलपः सन स्वयङ्गकविशिष्टत्वामलि
नोपिस्वरूपापापिभवति सपवपुनःस्व
ङ्कोपाधिविच्छेदे प्रावरणविशेषाभावेस्व
च्छपरमार्थः यथावन्निर्मलस्वरूपः सम्प
द्यते एवमनेनैव प्रकारेण संवेदनं सद्गु
रुशासनविमलस्थितिपरिशीलनात्सकलान
विद्यादैशिकप्रवरलस्य पश्चात्मनं स्वात्म
तानरहस्य श्रुवाम्नायपरमपरिशीलने
नविगनकालिकात्रूपस्या ॥ २ ॥

णाणवमलस्य मायीयकार्ममलभित्तिभिन्नस्य स्थि
तिर्यस्य तदेवंविधं मौलिकमलप्रसृतयात्र भात्र
प्रमातृसंवेदनं तत्तद्रूपतयाभेः तन्तुः पारीतकल्
त्पाणामुपाधिविशेषाणां ततोपश्लेषदृष्ट्य कृतं
विशेषणात्तदाभावात् ततश्चितिरूपमाभा
त्यैव देहभङ्गात्परमशिवत्वेन भासते इति याव
त् यथा सम्पृक्तकोणादिविरहान्मणिः स्वस्व
रूपो भाति तथैव स्वस्वरूपावबोधादिमलमप्य
पुनराभिमतपारोपापादितपाद्विशुद्धमेव संवे
दनं भासते तन्मणिपर्यायसम्पृक्तकोणादिविशु
क्तोपि पुनरन्यत्रोपाधिपरिग्रहात्समलसम्प
द्येत तथैव तत्तत्पर्यायक्रमप्रमितिसंवेदनं मणि
वदुपाध्यन्तरं वेरूढाति तर्हि पुनरपि संयोगा
त्वादशुद्धमेव निर्घाटते इति उपाध्यन्तरसम्पर्कमा
प्नोति ननु दृष्टान्तदार्ष्टान्तिकयोः सर्वथा साम्यं
न पिण्ड्यातानस्य महाप्रकाशावस्थः परमा
त्मरूपस्य सर्वमिदमुपाध्यभिमतं सांगकल्प
भासते अतो व्यतिरिक्तस्योपाध्यन्तरस्याभावा
त्पुनस्तदुपाध्यन्तरेण विशिष्यत इति न मणि
नोपाधिग्रहणस्य साम्यं अत्रामले किल श
रीरोपाधिग्रहणं तथा त्वात्मतानरूढतेन
दलितं कथं कार्मपुरुषादिसंज्ञयो भवेत् यद

प. सा.
टी.
५५
55

र्तं ज्ञातेनाप्तं ज्ञाने तेन स्वयन्निजतत्त्वः सा
तेन तत्तदृत्ताने येषां नापि न मात्मनः तेषामा
दित्यवत्ताने प्रकाशयति तत्त्वदृष्टिमिति गीतास्व त
स्मात्तत्त्वरूपज्ञानाद्योगिनः स्वसंवेदनमदैवश
हमेवेति ९८ सर्वाशाप्रशान्तौ यथावद्यपरिशी
लितव्यापारमनः संस्काराप्रबुद्धिरेव निमित्तं
न पुनर्नवेत्तनतेन किमप्याशातीत्यावेदयति शा
स्त्रादिप्रमाणपरिदलितपुत्रवयापितस्मयनाम
धामः स्वर्गमेव स्वर्गं नरकं मनुष्यनम ९९
प्रागमप्रमाणाङ्करूपदेशाद्यास्वयंविद्धना
प्रक्रियापरिशीलनात्स्वप्रवासनाप्ररूढपाश
हयावासा त्मत्ताने हेयास्तैपाशावेकर्मणिवा
कृताभ्यासः प्रमाताननैव ततस्त्क्षसरवरोढे
णतन्मयतीतमदभ्यस्तस्वरूपतोप्रामः सत्र
नरवैरहपातात्हासनानुगुणेन स्वर्गं तिव
तिशयां प्रीतिं नरकमवीच्यादिदुःखं मनुष्य
त्वेसुखदुःखोभयरूपं मनुष्यभावं प्राप्नोति तत्र
तत्र नभ्यस्तवासनाया पिशुरूपस्पदेहयत्ना
दैवयत्किंचिदापततितापतः सर्वैः प्रमाता
येनाशयेन यदभ्यस्यति तदैव सन्तद्रूपो भ
वति किन्तु मरणासमये स्फुटनयादभि
॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

लक्षितं वस्तुतत्त्वमात्रमभिव्यक्तियातीति
नाभ्यस्तु वस्तुवः कदाचिद्विपर्ययः स्यात् ना
भ्यस्तु वस्तुस्वरूपं किंचिद् सर्वं तेनाय ने
दितिसर्वत्र सर्वाभ्यासमयकाभ्यामिति भावः
एवं सदा तद्भावभावितत्वेनात्मविदो देहत्या
गावसरे स्मरणीयस्याहेतः न पुनर्लौकपरि
ष्टयः पुण्यापुण्यरूपो मरणावसरः कश्चित्त
तेतिरप्याह्लिकारणं परिकल्पनीयमित्याह
स्वच्छः तपाप्तत्तस्मिन्पुण्यापापं वा स्थितं
पुष्पत मूर्छानां सहकारीभावं गच्छतिगतो
ऽनसहहेतः ९ येपितदात्मत्वेन विदुः पशु
पतिमतोक्तपादयः तथानिम नेपिप्रयातनसं
वोधसंस्कृतास्तांगतिंयान्ति ९२ एवं प्रतिपाद्य
तेतानितिशुंत्यः तत्र वश्मोदेहविनाशास
हभावीकालः यान्तदोषवशात्तदृष्ट्याप्यन्त
भवात्तासमीपस्थितेः प्रमातृभिः तत्रैपिनां पुण्य
एषापाय मयीवास्थितिं पुष्यन्ते सेवमानः स
नम्रफौ नांदेहात्ममानितां प्रमातृणामेव सः
हकारीभावं कारणत्वेन गच्छति गच्छन्तवराकः
नैतावता निर्भिन्नदेहात्ममानितेव सदासात्म
मेरस्य च निभालनवत्त्वेतस्मिन्यागितिसोह्यः
ततोगतो देहाद्देहान्तरप्राप्तौ हेतुः कारणं भव

प.सा.
टी.
५६
56

त ऊत्यन्तदागमनमिति निदर्शयन्नाह यथे
ति येऽपि केनाप्याशयवशेन यत्यापादिनावा
पापयोनयः पशुद्रुपतामपि प्राप्ताः स्वगतिम
मात्मस्थितिं स्मरणावसरे आत्मनैव न जानीयुः
ते मूढाः सत्त्रापि प्रागभ्यस्तस्वात्मतत्त्वावास
नानुगृहीताः स्वात्मस्थितिं वलभन्ते गजेन्द्रमो
क्षणादौ यथा हसितापञ्चसभावेनापि सता
प्राक्तनपरिशीलित परमेश्वरभक्तिसंस्काराव
हेन विघ्नं भगवन्तं स्तवास्मकोत्तुकं विर
पस्वस्वरूपमुपलब्धे कस्त्वमरणो हृदयमत
स्वयंभावः शरीरासुत्यथा तदोषवशात्काष्ठ
पाषाणाद्वेष्टेनानीयुणं पाषमालविडाला
दिकं वा यत्किंचित्प्रलपन्देहं त्यजन्ति नैतावता
स्वस्यावेष्टनपायदभ्यस्ततत्त्वादिकं तस्य विप्र
लोपः स्यात् शरीरादिगतधर्माः शरीरादेव
वनितत्रि न पुनः सदाभावितेव स्तुनापित्
प्रवर्तन्ते इति यामरणान्तरां स्वैव प्रकृतिरेव पर
मार्थः यथागीतासूक्ते यंयंवापि स्मरन्भावं
त्यजत्यन्ते कलेवरम् तं तमेवैति कौन्तेय सदा तद्भा
वभावितः यथा तेषां सततयुक्तानां भजतां प्री
तिपूर्वकम् ददामि बुद्धियोगं तं येन मामुपया
न्ति ते इति भाविताः करणानेवपर्यं जगतिहान
हेतुं

एवंदर्शितदृष्ट्यायतः सदातद्भावभावितत्वमप
दृश्यत्वन्ततत्वेनशरीरविनाशो नाहमेवंकिंचि
त्समाधत्तेतानितः यतोदेहस्यैवविनाशोकेव
लंसएवविनश्यति नपुनर्जीवसनातनोहृदितिर
योयन्नाह स्वर्गमयोनिरयमयफलदंदेहान्तरा
लगः पुरुषः तद्भोगसौविद्यादेहान्तरयो
गमभ्येति ९२ एवंतानावसरेस्वात्मासकृ
दस्ययाहगावभावः तादृशाएवतदस्मैतदेह
यातेन्यथाभवति ९३ ततस्मात्शरीरघटा
द्विनिविष्टः पुरुषः सर्वस्यकामेमलाधिवा
सित आत्मास्वर्गाद्यभिप्रायपूर्वंकृतकर्मफ
लवासितान्तःकरणः स्वर्गमयः पुरुषस्वर्ग
वासनाविशिष्टत्वात्स्वर्गफलभोक्तेतियाव
त एवंपुरुषकृतसर्वकर्मवासनाप्रकृष्टोनरक
फलभोक्ताः केवलंदेहद्वयस्यकर्मफलभो
गायतनं तद्भोगसाधित्यादिति तस्मिन्देहत
येस्वस्य आत्मानोयथाहितवासनानुगुण्या
दन्येनभोगायतनेनशरीरान्तरेणसमनन्तरेव
सत्वमुपयाति उत्तरकालंयेनविशिष्टकर्म
वासनादत्तफलभोगभागीभवति नैष्ठवत्ता
नावसरे उपदेष्टव्यस्यगुरूपदिष्टस्यात्मप्रकाश
नकालेस्वात्मानचैतन्यंसकृदेकवारंयाद ५८

प सां
टी ५७
57

क यादृशो वा भातः उपदेशक्रमानुसारेण परि
पूर्णास्यात् अचलत्वं णामितां वा परामर्शोदयो भातः
तादृश एव मदात्मा येनैव तद्रूपेण ता निता त्मा
त्मा सर्वकालं परामृष्टः तादृप्येणावमनाप्रवेश
नस्य प्रथनेन तु नैरंतर्येण तत्प्रकाशितो पि स्यात्
मत्तानि नो न्यथा समाश्वासादिनो भवति न हि भा
तमभात स्यात् अपरथा न किंचित् किंचिद्स्या
मदिति सर्वव्यवहारविप्रलोपप्रभवेन धर्मेणा
गमनमूर्ध्वगमनमधस्ताद्भवत्यधर्मेणा तोनेन
चापवर्गो विपर्ययादिष्यते व … न्यादि सर्वेव
वुद्रेत तस्मान्मरणकालीपारीरपथाल्के
वलं वासनाप्ररोहः स्वात्मगतः सर्वस्यैव तो मा
तेव हेतुरिति ॥ यदि तु नर्थान्तवेषस्याह्री
रे मरणाव्यथोपलब्धिः सा नैतावता भ्यास
ये हेतु कावित्तनिरित्यावेदितमेव स्थितिप
लं स्वपरिचयन्ते करणगगामं प्रमोषः स्म
तिनाशः स्वाम कलिलताछेदः मर्मसरु
नाविशेषः शरीरसंस्कारजोभोगः स्व
सकर्थं वि … द्रयोगे सति तन्भवेत्तेन …
द्रयोगोपि … रणावस्थं … नीन …
स्वात्मपर … न ॥ करणगणस्य
वास्यात्तर्गतस्य त्रयोदशात्मकस्य ०

योदृशात्मकस्य सम्यक् प्रमोषः स्वरूपवि
प्रलोपः यथावक्तवादीति इंद्रियाणि रूपादि
विषयालोचनार्थानि प्रगल्भन्ते कर्मेंद्रिया
ण्यपि वचन `` नादाविहरणादीन प्रवर्त
न्ते नापि बुद्धिर्यथार्थमध्यवस्यति मनसो
नवस्थितिः अहंकारोपि ममेयमहमस्य संस्कार
नयास्तनत्यास्मृतिनाशः अननुभूतविषया
संप्रमोषः वस्तु मिथ्यैमानोपि भ्रमः पुरो
वस्थितं वस्तुग्रहणात योगात्र भूतमपि न प्रत्यभि
जानाति अतएवसदातद्भावभावितत्वे किन्त
ब्रह्मविद्यादिकथनमन्त्रकालेदानमन्यत्किं
चिद्यातस्यामवस्थायां नभस्थित्रमिवनविशे
षेदिति किन्तु नदिति कर्तव्यातामात्रंका
र्यमिति नियोगः तथा श्वासः कोष्ठवायुना
स्य कलिलताकरादेशान्हृदिकाद्दिका
वायुत्याय्यमर्मस्थच्छेदः अस्थिमत्यिपुत्रोरुः
तथा ज्ञाविशेषाः नवानीमार्गप्रसृतपरस्परं
यः पारीरस्यभृतके चक्रस्य वातपित्तश्लेष्म
धातुवैषम्याच्छरीरसंस्कारनोभागः देहो
ऽः स्वात्मभावः सकथ्यकेन प्रकारेणाविश
ह्ययोगमति तानिनोपिन भवेत्स्यादेव नेन

प॰सा॰
टी॰
५८
58

हेत्वनात्मानीमदाथस्यदीकृतदेहाद्यभिमा
नितः समाविष्टस्यात्ममहेश्वरभावस्य मर
णात्तज्जनितशरीरान्तानसर्वान्येपि स्वा
त्मपरमार्थात्मदृष्टचैतन्यप्रत्यवमर्शेन
तत्रात्मत्वावेते नान्यथाभावंयाति यतोसौ
तानीत्यहंकृतदेहवन्धोनतेजनभोगेनतन्म
यीकर्तुंशक्यते केवलंलोकस्थकृतीरपा
नसमन्तत्वंतासांनोपलभ्यते इत्येतावता न
स्याष्टस्तृष्टदयस्य स्वसंकल्पिताभिप्रायेण
स्वस्थवत्तृतयाभ्यस्तभगवन्तकेनंकिंचिद
दूर्वंसमापततीति तस्मात्तानीस्वात्मप्रथा
समनन्तरमेवश्रुतः तथाहिवसंस्कारोसाव
न्यदापीतिशाखतत्वाः प्राक्प्रतिपादितमयस्त
सदादेहात्ममानीपुण्यपापमयः सकलंदे
हसंस्कारोहन्तमुखवः स्वाधिभोगजनितंतनम
यनंयाति यदुक्तं यदासते प्रवृद्धे तु प्रलयंयाति
देहभृत् तदोत्तमविदांलोकानमलान्प्रतिप
द्यते इत्यादि सत्त्वादयोगुणाप्रकृतिधर्मः तस्म
वस्यैवनिषत्रगुणांविपते सेनशुक्तनाविकृत
पापविशांलिनानंप्रत्येते केचनेति तानितो
त्वपवयस्याः येपुनरहृष्टगुणवशाः पशुप्रमातार
स्तेसगतान्यमिनतन्मज्ञापादयन्ति प्रथा पयपंता

नीष्याक्रिमितिया ः।
ध्यात्मप्रहृतशरीरो भुङ्क्तेपरिदधाति च यदि
वा मरणं समयेनान्तमायातः सततमेनेन
न कैंचिदित्येवं बहुप्रकारमविद्योपहतमा
हिवदमानान्प्र केतवपर्यन्तमुज्जत्वायदयं
तानी स्यादेहपमसंस्कारपरकस्य भवेत्किम
नावतावेतस्य उच्छिन्तानितः स्वात्मप्रका
शात्मत्वदवस्था विविक्तोपि स्वात्मप्रकाशय
व नष्टनन्तस्य स्वात्मात्रभवितनयाविश्व
लोपः स्यात्तेन तानेनशेषत मर्गोषाङ्ग
रूपमहिमापि भगवान्वासुदेवः कृतावता
रे श्राद्धानजनित व्यथो भूतपमीरंत्यक्त्वा
नित्येवं कृत्वा किं तस्य न गात्वभो स्वरूपवि
प्रलोभोभूदित्याकीदात्मदाशिवः नाथस्य
पि देहसंस्कारभावतां टशपय व किं तेकः स्वा
त्मप्रत्यवमर्षमात्रमनात्प्रदेहः अपरस्तदे
हाद्यात्ममातिनामतत्त्वइतीयाविशेषः न
स्माकृष्टीरथमातानातानितोः सट्टपप
व नैतावता फलसाम्यमित्येतदेवगीता
सुक्तम सरणोवेष्टते स्वस्याः प्रकृतेर्ज्ञानवा
नपि प्रकृतिर्याति भूतानि निग्रहः किं करि
ष्यतीति ३४ इदानीमक्रमेणाक्रमेणाच ना

नयोगपरिशीलनेविचित्रशक्तिपातमेव
प॰सा॰ कारणंशक्तिपातस्यफलभेदमाह परमार्थ
टी॰ मार्गमेनंकटितिगुरुमुखात्समभ्येति अति
५९ तीव्रशक्तिपातात्तदैवनिर्विघ्नमेवशिवः ९५
59 यस्मिन्नेवकालेजनःपश्चिमजन्मागुरुमुखा
त्स्वदैशिकवक्त्रात् यत्नेशातयाःप्रतिपादि
तंपरमार्थमार्गंझटित्यात्मनःस्थलतया स्वात्मसं
बोधमुखोन्नायरहस्यसरणिं यःकश्चिदभ्ये
तिसमभियातिसतदैवतस्मिन्नेवावसरेगुरू
पदेशमनंतरमेव अनन्यगाथैकतानःशिवए
वस्यात् श्रीकुलेयथा केह्लयाकोड्यावि
पिश्राद्वाहायनलवित् यस्यसम्पात्नपरंहिम
मुकल्लन्तगाणिग्रियेइति नतुकथमेवंविधंमु
खोन्नायरहस्यमेवमेवोधनेयेरित्याह अति
तीव्रशक्तिपातादिति अतिशयेनतीव्रःकर्क
शोयोसौअनुग्रहस्यायाःपारमेश्वर्याःशक्तेः
पातःसमुदकमलावतारणंयेनयमपि
रवीन्द्रायवेदनाद्विवीभवति नीवत्रेवसुक
शतिपावन् यथानामुद्धाभिदरसपानात्स्व
र्णीभवति अयमर्थः पारमेश्वरानुग्रहोपाय
एवस्वात्मतानलाभइतिनात्रनियतिशक्तिस
मुत्थेनयम्यानयतादिकमुपायनयाक्रमतेअनु
ग्रहशक्तिविद्वहृदयस्यतेरहादेवअक्रमंदेवतारुर्व
न्याय

रहस्यं हृदयमावर्जयति येन कश्चित्त्वेव परमेष्ठ
ीभावं यातीत्यर्थः योऽन्यो विविधः पारमेश्वरः
शक्तिपात इति ९५ यस्तु नः मध्यमन्दमन्दतरा
दिभेदेन प्रवृत्तः शक्तिपातस्तस्य गुरूपदेशमाम
रणात्तत्त्वाणावयोगक्रमेण विमृशतः पिण्डपाता
द्भिवत्वस्याहितिप्रतिपादयति सर्वेतीर्णानां रूप
सोपानपदक्रमेणासंश्रुतः परतत्त्वप्राप्तिलाभे
पयन्ते शिवसमीभावः ९६ एवं किल शक्तिपा
तमन्दत्वात्सूक्ष्मास्तत्रोपदेशानासादितेन सर्वे
तीर्णानां रूपं सर्वेन तपप त्ववर्तिस्वभावे संश्रयतः
सादात्त्वभ्रंशतः कथमित्याह सोपानपदक्रमे
णेति कन्दनाभिहृत्कण्ठलम्बिकाबिन्दुनाद
शक्तिरूपाणि सोपानानि ऊर्ध्वमाक्रमणाय यती
यानि तैव तेषां पदमासाद्य तेन त्र्यरानादानरूपः
क्रमः शनैः शनैः कन्दतो नाभौ ततो हृदये
वमाक्रमणेनेत्येवं यावत्परमार्थप्रकाशोप
लब्धो पिण्डपातात्मस्य योगिनस्तस्य क्रमेण
शिवतास्वभावास्थितिर्भवतीत्येषा क्रमप्राप्तिः
कथिता ९७ एवमपि क्रमयोगमभ्यस्यतो
योगिनः समाधयस्तस्यापि मतस्तथा तृप्तिर्नेस
दभीष्टप्राप्तिर्वा तत्रयोजायते यदि परमनामा
दितत्वस्य मरणस्थानतां किं भवेदित्याशंकाय

प.सा.
टी.
९.
60

विशति तस्य तु परमार्थमयीं धारणामभ्यस्यतस्य म
ध्यविश्रान्तेः तस्य तु दलाभोत्सुकचेतसो पि स
र्गान्कदाचित्स्यात् ८९ योगभ्रष्टः शास्त्रे कथितो
सौ विचित्रभोगभुक्तगतिः विश्रान्तिस्थानवशाद्
तज्जन्मान्तरे पि धीभवति ९० एवमन्यत्र च तत्क्षेम
णयोगमभ्यस्यतः केनाप्यन्तरायेणामध्यविश्रा
न्तेः कुत्रचिद्विश्वकाधारेप्यतुभवोपलब्धस्तैव
पतितो यं गतस्मात्तदेव परमार्थमयीं धारणामग
तस्यैव तत्स्वरूपाप्रतिज्ञानोदशासर्वाधीनीर्ग
मथ्रामवतो यदि वा तस्य दलाभोत्सुकचेतसो
पि प्रतिज्ञानपरमार्थमज्ञाशासनमाभिलाष
स्यापि कदाचिन्मध्ये विपत्तिः सम्भाव्येत तदे
तस्यालब्धलाभस्यापि पिण्डपातान्कारति
रित्याह योगभ्रष्ट इत्यादि संयोगात्समाधेः स
यथाभ्रष्टः स्खलितः शास्त्रे आगमग्रन्थेषु क
थितउक्तः कौलभवेदित्याह विचेत्यादि
पिण्डपातादेव विचित्रभोगानि नानाश्चर्यैर्हृद्य
त्रपात्रमाल्यवस्त्रानुलेपनगीतवाद्याय
दिप्रधानानि यानि भुवनानि स्वविश्रान्त्यनु
गुणानि तेषु रस्यानानि तेष्वपतितोप्य
रो भवति ॥ सवणम ॥ २

मनन्तरमेवदिव्यभोगेभुंज्यतेइतियावत न
ह्येगापिकाचरित्ये उनरपिसयोगभ्रष्टः
कथंस्यादित्याह विष्णात्रीत्यादिविष्णान्ति
स्थानस्यकन्दादेः प्रदेशास्यवशात्तदभ्यास
संस्कारप्रवोधसामर्थ्यात्सज्जन्मान्तरेद्वितीयज
न्मनिभूतानांसमारोपिकाविपरीतयोगाभ्यास
योगंप्राप्यपूर्वाभ्यस्तेयोगमप्रयामेतसी
कृत्यहेलयायरमार्थमपीप्राप्तन्नमपतिता
नोटयामपिरुह्यपिण्डपाताद्विवपवभव
ति ४० अथाभ्यस्तेनापियोगंयोगिनामन
स्योचस्याद्दिष्णान्निमेकदेशेपिमनागप्यल
भमानस्ययोगंप्रतिश्रद्धावतश्चपिण्डपाता
त्कागतिःस्यादित्याह परमार्थमार्गमेनेल
भ्यस्याप्राप्ययोगमपिनाम सर्वलोकभोगा
भोगीमत्कृतमनामादत्तेस्वर्गम् ४१ विष
येषुसार्वभौमः सर्वजनैःसूयतेयथार्थ
ना भवतेक्षुत्रवैदेवैर्योगभ्रष्टस्तथाऽस्याः १०
पत्तमितिशातनपाः प्रतिपादितेस्वात्मतानस
ननेपत्यानमभ्यस्यप्रद्धाभक्तिभ्यामेविना
पिचितदोषानवस्थानेनयथावद्योगलक
णंविज्ञान्निजन्मसध्येष्वनपिगतः सत्तस
नश्चेत नदासयोगभ्रष्टोनानयोगविषयम

प.सा
टी.
६१
61

कृष्ण श्रद्धाभक्तिप्रसादसामर्थ्येन देवलोक
भोगभागी स्याल्लादवितः सर्विकालेरवं
प्रयाति सर्वैरपि भुवनेषु निजनिजस्थाने
षु सुखी भवति कस्त्वेत्याह सर्वेत्यादिना
सर्वभोगभोक्ता सप्तद्वीपेश्वरो राजा चक्रवर्ती
विष्णुपेषु नानामण्डलेषु सर्वजनैः पूज्यते
समभ्यर्च्यते तथैवायं प्रलीनाश्रयापाश्रय
विषयः समस्तत्रैवैराग्यः पश्चिमजन्मावे
योग्याकं यस्य स्वात्मजिज्ञासार्थी प्राग्जन्मस्व
धर्मो भूदिति सर्वैरपि लक्ष्यते इति यावत् १०
न यल्लोकान्तरभोगाधिकारनिरूढेनवृत्तं किं
स्यादित्याह महता कालेन पुनर्मनुष्ययो
ग्ययोगसमभ्यासं प्राप्नोति दिव्यमरणेन यस्मा
दावर्ततेऽनन्तः ११ देवलोके प्रयत्नानि
हेषु भोगान्भुक्त्वा अतिदीर्घेन समयेनापि सं
सारे अस्मिन् मानुषभावमागत्य योगाभ्या
ससाधनयोग्यम् शरीरमासाद्य प्राग्जन्म
निमग्नसंस्कारवशात् योगोऽनुष्ठापको भूत् तमेवं
योगं प्राग्जातभक्तिश्रद्धाप्ररूढयोगवा
सनासंस्कारप्रबोधवशेन समाधानेन प्राप्य
समभ्यस्य च देहान्ते दिव्यमरणेन परं ।

त्वस्वरूपमुपलभते यत्स्वरूपतादात्म्यंगच्छ
तीतियावत् अतएवतस्मात्पुनरावर्तनेनतस्य
नस्यादित्येवैमहत्तिकल्पातेस्यामत्तानविघ
येमतागापिप्रत्यवमर्शः संसारोबन्धनायभ
वति यदुक्तंभगवद्गीतासु नेहाभिक्रमना
शोस्तिप्रत्यवायोनविद्यते स्वल्पमप्यस्यधर्म
स्यत्रायतेमहतोभयादिति अयतिश्श्रद्धयोपेतो
योगाच्चलितमानसः अप्राप्ययोगत्यादिप्रश्ना
दारभ्य अनेकजन्मसंसिद्धस्ततोयातिपरां
गतिमित्यन्तग्रन्थतोऽप्यत्रार्थे स्वनिताय
नियादित्तोविस्मर्तव्यइति ११ एवमनेन॥
तानयोगक्रमेणाजन्मोर्मिनागपिस्पृष्टस्यतत
त्त्वाविमृत्यतियायोयः एवकेनपायेन न
स्मात्सर्वात्मनाविवेकाईहृदयेनतनमस॥
णानिवृत्तोभवबन्धेभाव्यमितिनिरूपयति
तस्मात्समार्गेस्मिन्निनितोयःकश्चिदेतिशिव
त्वम इतिमतायपरमार्थंयत्नापिप्रयतनीयं
१२ एतएवंमात्मप्रत्यवमर्शाभ्यासः अति
नियादितवधाङ्कतमफललाभः तस्मादेत
स्मिन्नतशोभनेमार्गेप्रकृष्टमुक्तिप्रापकेय॥
स्थितः कश्चिदितिवतरस्याधिकारिनियमाभावं
प्रदर्शितः यः कश्चिज्जनोजननमरणाख्या

प.सा.
टी.
६२
62

दिश्लेषणानै परिधीहितोनिम्नतोविवेकवुद्धा
निश्शेषेणावृतः नैवैवश्रुदधातोभूतानिमत्रं
सजत्रुरविप्राल्पुनैवकालेनशिवतमेति स
कलसंसारिकलेशानबध्यपारश्रेयोरूपंद
शामेकेनैवजन्मनाप्राप्नोतियथाशिवधर्मोत
रेशास्त्रे इहैकभविकोमोक्तपवनावन्यौदत्तो
अनेकभविकाभुक्तिर्भवनाकेनवार्यते इतिम
ता एवंविमर्शएतस्मिन्परमार्थयथा नत्वाये
ननेनापिप्रकारेणाप्रयत्नतीयं प्रकर्षेणामत्र
यत्नः कार्यः प्रधानेयत्नः फलवानितिकृत्वा
अत्रार्थमनागप्यवलेपोनविधेयः येनयोगा
भ्यासेनस्वात्मप्रवृत्तिश्चैवमुत्पन्नासिद्धेतः
समीहितम नैवस्विल्लोकान्तरशाङ्क्षिः नेता
पिप्रत्याहृतसम्राकामसत्वयोगवासनावले
नपुनरपियोगमभ्यस्यतिः श्रेयोमार्गेपरि
शीलनात्रविरुद्धंकिंचित्कर्तः समापततो
तिपरपुरुषार्थसाधनायांमनागप्यवले
पोनकार्यइतिशिवम १·२ एवंशास्त्र
कारः शेषभट्टारकोक्तंपरमार्थसारो
पदेशंशिवाद्वयधामनकर्मणाप्रभुत्वात्र
भगोवोममनात्वेप्रतिपाद्य स्वात्मनः प
रितोषमात्रार्थितयास्वाभिधानप्रदर्शनं

मेणाप्रकाश्चभवागमसनाथप्रतिपाद्यस्वा
त्मनः परितोषमात्रार्थितया स्वाभिधानप्र
दर्शनपूर्वकमयमेवोपदेशः परपुरुषा
र्थसाधनोपाय इति निरूपयन्नन्यामपि स्वे
ष्टामाह इदमभिनवगुप्तोदितमंत्रेण ध्या
यतः परंब्रह्म प्रविशतोदेवशिवत्वेनिजहृद
यावेशमभ्येति ॥१-२॥ इदं प्रथमानं विनम्यप्र
तिपादितेपत्यं प्रकृष्टं ब्रह्मश्रेष्ठकत्वान्न
विमर्शानन्दमयं स्वात्मस्वरूपं ध्यायतः
अनायासेन स्वात्मनि प्रत्यवमर्शनाजनतस्सा
विधात् शीघ्रमेव ननु पुनर्बहूनां जन्मना
मन्ते इति नदेवंविधस्य ब्रह्मभूतस्य शिवत्व
मभ्येति निःश्रेयसप्राप्तियाति कथं निज
हृदयावेशं कृत्वा निजं हृदयं परामर्शस्था
नमाविशप कीदृशं तद्ब्रह्मकीर्तनीयनाम्ना
अभिनवगुप्तेन उदितं प्रकाशितः सैते
परात्मन्यथं यत्रवदेवंविधं प्रवचनमध्या
नेनेदमप्युक्तं स्यात् यथा अभिनवोपान्य
रदृष्टः परब्रह्मरहस्यानिशायः गुमध्याव
क्तैरस्वावक्त्रैस्वाभूत् सएवंविधउदि
तः प्रकाशितः सैतेयोपत्रतदेवंविधंब
ह्म इत्येवमावेदयनाड्रतेभतोपदेशास्य

प.सा.
टी.
११
63

प्रतिपादितास्मात् १०३ ग्रन्थकृदिदानीं निजप
यत्रास्मिन्स्वकरणीकर्त्तव्यमाह आर्याशतेन तदि
दं संक्षिप्तं शास्त्रसारमतिगूढम् अभिनवगुप्तेन
मया शिवचरणस्मरणदीप्तेन १०४ इदं शास्त्र
सारं बहूनां ग्रन्थानां यत्नकृष्टमनन्तेन मया
संक्षिप्तं ग्रन्थसहस्रैरुपपादयितुमशक्यं
तदेवं लघुनान्यूनशतेन परिमाणेन सं
क्षिप्त्वा कस्मिंश्चित्तेन प्रतिभाकौशलमुक्तं भवेत
कीदृशेन मया शिवचरणस्मरणदीप्तेनेति
शिवस्य परमेश्वरस्य स्वभावरूपस्यात्मस्वरूपस्य चि
दानन्दैकमूर्त्तेः यानि चरणानि रश्मयः
तेषां स्मरणेन शब्दादिविषयग्रहणकाले नि
भालनेन प्रतिक्षणं स्वानुभवाप्रमोषरूपेण दी
प्तः परामृतचमत्कारभासुरः अनन्यव
कीर्णमेवाभिधानेन अन्यथा कथं देहाद्या
त्ममानिनोऽन्तान् स्वात्मैश्वर्यसमावेशस्य
तिमहार्थोपदेशस्य कर्तृतापि काचित्स्व
पपद्येत यतोऽयं स्वभावः स न तत्स्वभावं व
क्तुं प्रगल्भते इति उपदेष्टुः समाविष्टमहेश्वर
स्वभावोऽनेन वाक्येनोक्तः स्यादिति शिवम् १०५
श्रीमतः क्षेमराजस्य सकलाम्नायप्रणालि
नः साक्षात्कृतमहेशस्य तस्यान्तेवासिना

मया श्रीविज्ञानप्रबोधाम्नाविरक्तेनतप
स्विनाविवृतियोगनाम्नेयं
स्पष्टाद्वयमयी।
कृता ॥ समस्
तंपरमार्थ
सारसंग्रह
विवृतिः
शुभ
म्

64

६५

१५

वेदांत